

Dr FANULA PAPAZOGLU

ISTORIJA HELENIZMA

EPOHA ALEKSANDRA VELIKOG

Namena knjiga

UVOD

I. Značenje pojma "helenizam". Prostorni i vremen- ski okviri helenističke istorije	5
II. Dosadašnji rad na izučavanju helenističke istorije ..	12
III. Grčka i Makedonija uoči dolaska Aleksandra Velikog na vlast:	
1. Kriza grčkog polisa	23
2. Odraž političke i socijalne krize u delima teoretičara	28
3. Uzdizanje Makedonije	39
4. Korintski savez - (Koine eirene)	44

ALEKSANDAR MAKEDONSKI

I. Literatura	55
Izvori	56
II. 1. Mladost i odgoj Aleksandra Velikog	71
2. Dolazak na vlast. Ugušivanje grčkog ustanka. Rat s Tribalima	74
3. Pripreme za pohod na Persiju	80
4. Bitka na Graniku Gordion	85
5. Organizacija uprave u Maloj Aziji. Položaj maloazijskih grčkih gradova	89
6. Bitka kod Issa. Pregovori s Darijem. Opsada Tira .	93
7. Egipat	99
8. Poslednji sukob s Darijem. Pad Persepolja	103
9. Agisov ustanak. Darijeva smrt	109
10. Ratovi u Baktriji i Sogdijani. Ubistvo Filote, Klita i Kalistena	114
11. Pohod u Indiju. Bitka na Hidaspu	125
12. Aleksandar na Hifasisu	131
13. Povratak. Nearhova ekspedicija	136
14. Sredjivanje prilika u Carstvu	143
15. Poslednje poruke Grcima. Harpalova afera	148
16. Masovna svadba u Suzi. Pobuna u Opisu	154
17. Poslednji dani i smrt	158
18. Značaj Aleksandrova dela	161

U V O D

I. ZNAČENJE POJMA "HELENIZAM". PROSTORNI I
VREMENSKI OKVIRI HELENISTIČKE ISTORIJE

Helenistička istorija obuhvata jedan veoma značajan period istorije starog veka u kome su se dotada odvojeni tokovi staroistočne, grčke i makedonske istorije sustekli u jedan jedinstveni tok. Ovaj, u izvesnom smislu, centralni položaj koji helenistička epoha zauzima u okviru antičke istorije postaje još jasniji kada se ukaže na dodire helenističkog sveta sa rimskim svetom, na njihovo uzajamno prožimanje i na ulogu koju je rimsko osvajanje imalo u propasti helenističkog sveta. Helenistička istorija je najsloženija i najzamršenija epoha antičke istorije. I sama njena sadržina izmiče nastojanjima jasnog definisanja, jer je, posmatran kao celina, helenistički svet bio izložen stalnim promenama i nije imao trajno odredjene konture. Njegova dekompozicija počinje još pre nego što je njegovo oformljenje završeno. Upravo zbog toga, međutim, helenistička istorija spada među najinteresantnije odeljke ne samo antičke, već i svetske istorije uopšte.

Helenistički svet je nastao spajanjem tri komponente: helen-ske, istočne i makedonske.

Grčka i Stari Istok predstavljali su, ne samo po našem mišljenju, već i u očima savremenika, dve nepomirljive suprotnosti. Grčka je bila zemlja stotine malih polisa koji su svoju nezavisnost stavljali iznad svega. Istok, zemlja prostranih carstava sa nepreglednim masama obespravljenog stanovništva i basnoslovnim bogatstvima. Za Grke nije bilo života dostojna čoveka izvan njihovih majušnih gradova - država, u kojima se svako od njih osećao kao pravo političko biće, kao građanin koji svesno sudeluje u upravljanju sudbinom svoje zajednice. Samo u takvim političkim organizacijama mogla je da ponikne svest o slobodi, političkoj i ličnoj, kao o najvećem blagu čovekovom, samo u njima je ljudski duh mogao da se uzvine do racionalnog ispitivanja i samog sebe i prirode koja ga okružuje. Na Istoku čovek nije došao do političke svesti. Bezoblične mase

stanovništva potčinjivale su se neograničenoj vlasti i samovolji careva i lokalnih velmoža, ne znajući za drugi, bolji život. Vekovima i milenijima smenjivale su se generacije u skoro neizmenjenim seoskim opštinama, ne nalazeći snage da raskinu splet društvenoekonomske i religijske veza koje su sputavale čovekovu ličnost podređujući ga širem ili užem kolektivu. Ekonomske osnove ova dva sveta bile su različite: dok je uređenje polisa bilo zasnovano na privatnoj zemljišnoj svojini i upotrebi robovske radne snage u proizvodnji, u istočnim despotijama je vrhovni sopstvenik svekolike zemlje bio vladar, a osnovnu masu neposrednih proizvođača činili su ljudi koji nisu bili ni robovi, ni kmetovi, ali ni slobodni ljudi u pravom smislu, s obzirom da su i u ekonomskom i u političkom pogledu - ako se ovaj izraz sme upotrebiti za takva društva - bili samo podanici moćnih careva.

Ova dva sveta, helenski i staroistočni, nisu ostali izolovani jedan od drugog. Oдавna, još pre nego što su Grci zauzeli svoje mesto u civilizaciji Istočnog Mediterana, kulturne tekovine strujale su u jednom i drugom pravcu. Ali tek od sredine VI v., kada je Persisko Carstvo, ujedinivši pod svojom vlašću sve staroistočne zemlje, izbilo na Egejsko More i pokorilo i deo grčkog sveta - maloazijske grčke gradove - odnosi između Grčke i Istoka poprimili su izrazito politički karakter. Grčko-persijski ratovi, svetskoistorijski sukob koji je za Grke bio u pravom smislu otačestveni rat, suprotstavio je male, ali uvežbane i disciplinovane helenske čete, rešene da do poslednjeg izginu za spas domovine, i gomilu raznorodnih varvara, koje su iz svih delova džinovskog carstva povelili sa sobom Darije i Kserks. Sjajno izvojevanje pobede kod Maratona, Salamine i Plateje podigle su još više samosvest Helena. Sloboda im je postala draža nego ikada, a prednosti njihovog političkog uređenja, njihovog načina života i pogleda na svet, svega onog što ih je razlikovalo od varvara, potvrđene su u velikom iskušenju koje su preživeli. I doista proterivanje Persijanaca probudilo je nove snage helenskog duha i izazvalo puno rascvetavanje helenske kulture. Rat s Persijom pojačao je kod Grka i težnje ka političkom ujedinjavanju. Ali pobeda nije bila potpuna. Tokom celog V veka, i u IV, Grčka je osećala kraj sebe prisustvo persijskog kolosa. Najpre zlatom, a zatim i otvorenim mešanjem u odnose među grčkim državicama, persijski car je uticao na sudbinu Grka. 387. godine, u tzv. Kraljevom miru, on se pojavljuje kao garant ravnoteže sila i reda

u Grčkoj. Od tog vremena pregovori između grčkih država vodjeni su uglavnom na inicijativu i pod okriljem persijskog cara.

Za sve to vreme Makedonija se razvijala postrani od zbivanja koja su potresala egejsko područje. Ova kontinentalna zemlja na severnoj periferiji grčkog sveta išla je dugo vremena svojim putem. Ona je imala plodne ravnice i bogate pašnjake, na kojima su se održali primitivni oblici privrede i patrijarhalan način života. Borbe sa severnim susedima usporavale su njen razvitak. U V v. Makedonija nije još znala za gradski život. Tek za vladavine Arhelaja počinje njeno kulturno približavanje Grčkoj, a tokom IV v. ona postaje sve više grčka zemlja. U to vreme se u nekim grčkim krugovima pojavljuje ideja o kulturnom i političkom jedinstvu Grka i Makedonaca, ali niko tada nije mogao da predvidi da će ova najzaostaliya grčka oblast preuzeti vođstvo u grčkom svetu i rešiti vekovni sukob Grka i Persijanaca. Medjutim, za Filipa II Makedonija se preobražava. Ona postaje najveća vojna sila tadašnjeg sveta, nameće hegemoniju Grcima, priprema se za obračun s Persijancima. A pod Filipovim sinom Aleksandrom, Persijsko carstvo se ruši i ceo Istok se ujedinjuje sa grčko-makedonskim svetom u jednu državu. Sredinom IV veka uslovi su bili sazreli za stapanje ta tri sveta. Teška kriza koju je Grčka preživljavala omogućila je sprovođenje u delo jasno sagledanih planova Filipa II, a hronična obamrlost i imanentna slabost persijske države, tog kolosa na staklenim nogama, olakšale su jedinstveni podvig Aleksandra Velikog. Tok događaja bio je ipak opredeljen snažnim ličnostima ova dva makedonska kralja.

Izraz "helenizam" uveo je u modernu nauku nemački naučnik Johan Gustav Droysen, tridesetih godina prošlog veka, da bi njime obeležio novu epohu u istoriji Istočnog Sredozemlja koju otvaraju osvajanja Aleksandra Makedonskog, epohu u kojoj dolazi do stapanja helenske kulture sa kulturama staroistočnih naroda u novu "helenističku" kulturu.

Reči "hellenismós", "hellenistés", koje su Droyzenu poslužile za stvaranje termina "helenizam", zabeležene su svega nekoliko puta u antičkim izvorima. Glagol "helenízo", od koga su izvedene ove reči, značio je u antici "govoriti kao Grk", "govoriti čisto grčki", a zatim, "pogrđiti". Medjutim, u Septuaginti (grčkom prevodu Starog Zaveta sa početka III v. pre n.e.) reč "hellenismós" ima značenje "podražavanja helenskog načina života i helenskih običaja". U Novom Zavetu pak (u Delima Apostola), reč "hellenistés" se upotre-

bljava za obeležavanje Jevrejina koji je prihvatio helenski jezik i običaje. Šireći se među varvare na Istoku i Zapadu helenska kultura je i ranije primala u sebe tuđe elemente. Ali se u novim uslovima stvorenim posle pohoda Aleksandra Velikog pojavljuje, kao rezultat mešanja sa staroistočnim kulturama, jedna nova, i po sadržini i po formi, kultura koju, za razliku od klasične - helenske u užem smislu - označujemo izrazom "helenistička". Prema tome, "helenizmom", ili "helenističkim dobom" zovemo onu epohu u kojoj je nastala ova izmenjena, "helenistička" kultura.

Medjutim, dok se pridev "helenistički" vezuje isključivo za razdoblje posle Aleksandra Velikog, termin "helenizam" je uslovan. Kao što "helenizirati", "helenizacija" znače "pogrčiti", "pogrčavanje", tako je i izraz "hellenismós" zadržao u mnogim modernim jezicima (npr. "l'hellénisme" na francuskom, "hellenism" na engleskom) i svoje osnovno značenje "grčke civilizacije", "posebnog izraza grčkog duha", "helenstva". Kod nas "helenizam" nema to značenje.

Iako je širenje grčkog jezika, grčke kulture i grčkog načina života u zemljama Starog Istoka i prodiranje novih religijskih shvatanja i novih pogleda na svet u helensku misao najupadljivija crta helenističkog perioda, helenizam nije samo kulturna pojava. Razdoblje u kome je cvetala helenistička kultura pokazuje znatne promene i u društveno-ekonomskim i političkim odnosima. Te promene su naročito bile jake na Istoku, gde je sa osnivanjem velikog broja grčkih polisa došlo do presadjivanja klasičnog oblika robovlasništva zasnovanog na razvijenim privatnosvojinskim odnosima, i do njegova mešanja sa primitivnijim oblicima istočnog zemljoposeda i ropstva. U Grčkoj, makoliko da su društveno-ekonomski odnosi bili izmenjeni dejstvom krize koja je zahvatila grčko društvo u IV v. i otvaranjem novih izvora zarade i bogaćenja pod Aleksandrom, društvenoekonomski sistem je u osnovi ostao isti. Na političkom planu, medjutim, preokret je i ovde bio vrlo dubok. Prostrani savezi (simpolitije) postaju tipičan oblik političke organizacije tamo gde monarhistički princip nije dobio prevagu. I na grčko-makedonskom tlu, kao i na Istoku, monarhija helenističkog tipa, sa apsolutističkim elementima karakterističnim za istočnu despotiju, je odlučujući faktor u političkom životu.

Helenistička istorija nije samo istorija Grčke, mada je svim svojim nitima tako vezana za Grčku da ju je teško od nje odvojiti (Zbog toga se obično helenistička istorija obrađuje kao deo grčke

istorije). Helenistički period predstavlja normalnu etapu u razvitku helenskog naroda i helenske kulture, uslovljenu krupnim političkim događajima koji su grčki svet izvukli iz njegove uske domovine i otvorili mu vrata drevnih istočnih zemalja. Ali to ne iscrpljuje sadržinu helenističke istorije. Sa Aleksandrovim osvajanjima Grčka postaje deo jedne velike celine, unutar koje struje ljudi i njihovi proizvodi, tehničke tekovine i prirodna blaga, znanja i veštine, tradicije, verovanja, običaji. I posle raspada Aleksandrova Carstva, političke i kulturne veze između Grčke i novoobrazovanih helenističkih monarhija su tako žive da se pred očima istoričara odvija slika jednog jedinstvenog helenističkog sveta. Mesto staroistočnih naroda u tom svetu je svojevrstan. Helenistički period predstavlja potpuno novi period njihova razvitka. Medjutim, nasilno uvučeni u taj svet, istočni narodi ne ostaju svi trajno u njemu. Pojedini delovi staroistočnih zemalja se vrlo rano oslabadjaju makedonskog jarma, otoresaju sa sebe tuđinske uticaje i samim tim izlaze iz okvira helenističkog sveta u užem smislu.

Istorija helenizma obuhvata u prvom redu istoriju helenističkih država u užem smislu, tj. onih država koje su nastale na ruševinama Aleksandrova Carstva - od Makedonije i Grčke na zapadu do Indije na Istoku, od Egipta na jugu do Baktrije na severu. Moglo bi se reći da je Aleksandrov pohod uglavnom utvrdio granice koje helenistički svet neće preći tokom tri veka svog postojanja. Izvesna mala proširenja izvršena su posle njegove smrti na ivicama Carstva (u dolini Nila i Ganga), ali su te krajnje tačke dopiranja helenističkih vojski brzo izgubljene i helenizam nije u njima ostavio trajnog traga. Jedini pokušaj većeg osvajanja posle Aleksandra bilo je Pirovo ratovanje na Zapadu, ali se i ono pokazalo kao jedna avantura koja nije dovela do stvaranja nove helenističke monarhije.

Zračenje helenske kulture zahvatilo je u helenističko doba i neke oblasti koje nisu ulazile u sastav Aleksandrove države i u njima izazvalo slične društveno-političke i kulturne pojave (delovi Male Azije koji su docnije helenizirani, Bosforska kraljevina, Sirakuška država III v.). I te zemlje obuhvatamo pod pojmom helenističkog sveta. Medjutim, helenizam ne treba shvatiti kao nužnu, opštu etapu u razvitku robovlasničkog društva. On predstavlja posebnu konkretno-istorijsku fazu u razvitku naroda Istočnog Sredozemlja. Nisu svi narodi antike imali svoj helenistički period. Po strani helenističkog sveta ostaju ne samo zemlje Dalekog Istoka (iako su slabi odjeci he-

lenističke kulture dopirali i do njih), ne samo mnoga varvarska plemena na Balkanskom Poluostrvu, u zaledju Crnog Mora, na zapadnom Sredozemlju, u Africi, Aziji, već i mnoge organizovane države na Prednjem Istoku i u Africi (Arabija, Nubija, Meroe), i na Zapadu (Rim, Kartagina). Ove su države imale sopstvene, samobitne kulture, zasnovane na drukčijim društveno-političkim i ekonomskim osnovama nego što su bile one na kojima su počivale helenističke monarhije. Stoga, iako su održavale vrlo bliske odnose sa grčkim svetom, iako su ponekad obuhvatale u sebi i grčki elemenat, ne možemo ih smatrati helenističkim državama.

Rimljani su već od ranije primali, preko grčkih gradova u Južnoj Italiji, mnoge elemente helenske kulture, ali tek u III v. počinje ova da ih zapljuskuje u jakim valovima. Evo nekoliko činjenica koje to ilustruju: 268. g. rimski senat je odlučio da umesto dotadašnjeg teškog i neugrpnog bakarnog novca uvede srebrni denarius, kovani po aleksandrijskom uzoru. Ta je mera preduzeta u cilju unapredjenja italske trgovine i njenog što čvršćeg povezivanja sa istočnomediteranskim tržištima. Dvadesetak godina docnije, po nalogu rimskog senata, grčki oslobođenik iz Tarenta, Livije Andronik preveo je na latinski Homerovu Odiseju i nekoliko grčkih tragedija i komedija. I prva dela rimske historiografije, čiji počeci padaju takodje pred kraj III v., nastala su pod jakim uticajem grčke historiografije i napisana su na grčkom jeziku.

I države koje su nastale na teritoriji Aleksandrova Carstva, otcepljenjem od helenističkih monarhija, kao izraz reakcije domorodačkog elementa protiv grčko-makedonske dominacije (npr. Partija) izlaze iz okvira helenističkog sveta u užem smislu. Kada izlažemo istoriju helenizma, moramo voditi računa o pojavi ovih država i njihovom postojanju na granicama helenističkog sveta, ali njihova istorija ne ulazi u osnovni predmet našeg izlaganja. S druge strane, ako govorimo o istoriji Partije u helenističko doba, ova odredba ostaje često hronološka, ona ne označava ništa više do period u kome su pored parćanske države postojale i helenističke monarhije.

Početak novog doba čini vladavina Aleksandra Velikog (336-323), tačnije njegov pohod na Istok i osvajanje Persijskog carstva (330). Ujedinjujući grčko-makedonski svet sa prostranim i šarenolikim istočnim svetom, Aleksandar je postavio osnove na kojima će

se posle njegove smrti razviti helenističke monarhije. Bez njegovih osvajanja ne bi bilo helenističke istorije. Njegova vladavina predstavlja prekretnicu za istoriju Grčke i obeležava kraj istorije nezavisnog Starog Istoka. Sa stanovišta grčke istorije, mogla bi se gornja granica helenističkog doba pomeriti nešto unazad i smatrati da je bitka kod Heroneje (338), taj poslednji čin u dugotrajnoj borbi Grka i Filipa II, bila presudni događaj kojim se završava klasična epoha. Može se ići i dalje i reći da koreni velikog preokreta koji je Grčka doživela za vlade Filipa i njegova sina vode u još dublju prošlost. Medjutim, iako su temelji za blistava dela Aleksandra Velikog postavljeni pod Filipom, uključivanje njegove vladavine (359-336) u helenističku istoriju, koje nalazimo kod nekih novijih istoričara, čini se nepriródnó. Sa svetskoistorijskog stanovišta, epohalna je bila Aleksandrova vlada. Ono otvara novo doba. Ono stoji kao nešto izdvojeno i u odnosu na ono što joj je prethodilo i u odnosu na ono što joj sledi. Stoga se i termini "helenizam", "helenistički" vezuju najčešće za zbivanja posle njegove smrti (323).

I u pogledu donje granice helenističkog doba postoje različita mišljenja. Najprirodnije je istoriju helenizma zaključiti sa padom poslednje velike helenističke monarhije pod rimsku vlast, tj. sa 30. g. pre n.e., kada je Oktavijan pokorio Egipat. Ima, medjutim, naučnika koji smatraju da je sa rimskom intervencijom u Grčkoj i na Istoku istorija Sredozemlja dobila nov pravac te stoga obeležavaju kao helenističko u užem smislu samo kratko razdoblje od Aleksandra do trenutka kada se rimska opasnost nadvila nad Grčku (kraj III v.).

Tako Drojzen prekida svoje izlaganje helenističke istorije kod 222. god. (bitka kod Selasije), a Beloh, koji je helenističku istoriju posmatrao kao doba svetske vladavine Grka (die griechische Welt Herrschaft), završava svoje izlaganje sa 217. g., sa mirom kod Naupakta, poslednjim mirom koji je u Grčkoj sklopljen bez učešća Rimljana. Nizeova istorija helenizma ide do 120. g.

Rimska osvajanja neosporno menjaju lik Sredozemlja, ali se život helenističkih država ne prekida odjednom. Sa stanovišta helenizma neophodno je da se istorija ovih zemalja prati do njihovog nestanka. Pad makedonske dinastije Antigonida 168. g., ili definitivno pokoravanje Makedonije i Ahaje 146, predstavljaju samo delimične prekide u istoriji helenističkog sveta, s obzirom da seleukidska i ptolemejska monarhija i dalje postoje. Tek sa 30. godinom nestaje helenističkih dr-

žava. Počev od te godine sve grčke ili pogrčene zemlje nekadašnjeg Aleksandrovog Carstva ulaze u sastav rimske države i nemaju više svoje prave političke istorije.

Pitanje je za sebe da li se ova godina može uzeti i kao kraj helenističke kulture. Ima istoričara koji kulturu rimskog Carstva posmatraju kao nastavak helenizma i pomeraju donju granicu helenističke civilizacije do kraja antike, odnosno do vremena nadiranja Arabljana. Interesantni i u izvesnom smislu sugestivni, ovi subjektivni po-

Takve je poglede zastupao, npr., Walter Otto, *Kulturgeschichte des Altertums* (1925).

gledi lišeni su prave naučne osnove. Činjenica je da se kulturne tekovine najlakše prenose i često nadživljuju političke preokrete. Ali to je upravo razlog zbog koga se one ne mogu uzeti kao merilo za periodizaciju društvenog razvitka. Ako bi se helenizmu dao tako široki smisao, izbledele bi i rasplinule se njegove specifične crte. Grčko-rimska kultura carskog vremena, ma koliko da je helenističkih elemenata primila u sebe, predstavlja samostalan fenomen koji se ne može podvesti pod pojam helenizma.

II. DOSADAŠNJI RAD NA IZUČAVANJU HELENISTIČKE ISTORIJE

1833. g., tada još veoma mladi nemački naučnik Johann Gustav Droysen (1808-1884) objavio je knjigu Istorija Aleksandra Velikog (*Geschichte Alexanders des Grossen*), kojom je položio osnove izučavanju istorije velikog makedonskog kralja i njegovih naslednika. "Ime Aleksandra Velikog obeležava kraj jedne epohe u svetskoj istoriji i početak nove" - ovim rečima počinje Drojzen svoje delo, napisano sa puno vatrenog oduševljenja za genijalnog vojskovođu, predodređenog, kako je on smatrao, da otpočne novu epohu.

Pre Drojzena smatralo se da se istorija Grčke završava bitkom kod Heroneje i da ono što nastaje posle makedonske pobede nije ni interesantno ni značajno, jer predstavlja opštu dekadenciju i degeneraciju. Ovi pogledi bili su izazvani dobrim delom rdjavim stanjem literarne tradicije o poklasičnom periodu grčke istorije i velikim uticajem Demostenovih govora, kroz čiju prizmu se makedon-

ska pobeda posmatrala kao obična varvarska okupacija Grčke. Zasluga je Drojzena što je ukazao na interes koji krije u sebi, sa stanovišta svetskoistorijskog, epoha Aleksandra Velikog i njegovih naslednika. On je modernoj nauci otkrio jedno novo poglavlje antičke istorije i nadenuo mu ime "helenizam".

Treba, međutim, napomenuti da je još pre pojave Drojzenove knjige, jedan drugi veliki nemački istoričar, Barthold-Georg Niebuhr (1776-1831), takodje se pozabavio helenističkom epohom. Ovaj nesumnjivo najveći istoričar antike u prvoj polovini XIX v., tvorac moderne metodologije izučavanja antike, na čijim su se delima učili svi potonji znameniti istraživači antike, prvi je uvideo značaj helenističkog perioda za opštu istoriju starog veka i njemu pripada čast da ju je prvi naučno obradio. On je na Bonskom univerzitetu od 1825. do 1830. držao kurs pod naslovom "Predavanja iz stare istorije" (*Vorträge über alte Geschichte*), u kome je dao pregled antičke istorije od Filipa II do bitke kod Akcija, uzimajući kao osnovu svoga izlaganja delo rimskog pisca Pompeja Troga Historiae Philippicae (I v. pre n.e.). Međutim, ova Niburova predavanja objavljena su tek dvadesetak godina kasnije, 1851, tako da prvenstvo u uvodjenju helenizma u modernu nauku ipak ostaje Drojzenu. Uostalom Nibur je delio mišljenje koje je u njegovo vreme vladalo. Sve njegove simpatije bile su na strani Grka. On je Aleksandra okarakterisao kao "komendijanta i razbojnika velikog stila" i smatrao je da je pozni period grčke istorije bio dekadentni.

Tri godine posle Istorije Aleksandra Velikog, Drojzen je objavio Istoriju dijadoha (*Geschichte der Diadochen*), 1836, a nekoliko godina docnije i Istoriju epigona (*Geschichte der Epigonen*) (1843). Njegovo delo imalo je velikog odjeka. U njemu je prvi put bio prikupljen sav izvorni materijal o ovom periodu i obradjen sa mnogo dara, u jednoj briljantnoj, vrlo impresivnoj i sugestivnoj sintezi. Baveći se i savremenom nemačkom istorijom, Drojzen je, može se reći, dominirao jedno vreme, sredinom XIX v., nemačkom istorijskom naukom. Uprkos tome, stoji činjenica da se drugo izdanje njegova dela, koje je obuhvatilo sva tri toma pod zajedničkim naslovom Istorija helenizma (*Geschichte des Hellenismus*) pojavilo tek 1877/8. godine, dakle, skoro četrdeset godina posle prvog, dok je s druge strane Kurcijusova Istorija klasične Grčke (E. Curtius, *Griechische Geschichte*) doživljavala u to isto vreme izdanje za izdanjem. To po-

kazuje nedostatak interesovanja kod šire čitalačke publike za helenistički period i njeno oduševljavanje za zlatni vek Perikla i dramatično doba Demostena.

Drožzenovo delo se najbolje može shvatiti kada se ima u vidu politička i ideološka sredina u kojoj je nastalo. Nemačka je četrdesetih godina prošlog veka težila nacionalnom ujedinjenju i nemački rodoljubi su sa simpatijama gledali na svaki takav pokret. Drožzen je u Makedoniji video Prusku kojoj je bilo predodređeno da to ujedinjenje izvrši. On je bio ubedjen da su Makedonci bili Grci i smatrao da je Filipova pobeda kod Heroneje donela Grčkoj nacionalno ujedinjenje. Romantičarska strujanja koja su zahvatila Evropu u prvoj polovini XIX v. učinila su kraj klasicističkom humanizmu i probudila interesovanja i za druge narode, pa i za narode prednjeg Istoka. Drožzen je mogao, po prvi put, da napiše istoriju Makedonije i Aleksandra sa makedonskog stanovišta, a ne s grčkog, i mogao je da sa likova Filipa i Aleksandra skine senke koje je na njih bacila Demostenova mržnja. Mogao je takodje da o staroistočnim narodima govori ne kao o varvarima, već kao o nosiocima prastarih civilizacija, čiji je doprinos helenističkoj kulturi bio veliki.

Drožzen je imao idealističko shvatanje istorije. Pod uticajem Hegelovog učenja o istoriji kao procesu samorazvitka "svetskog duha", on je u svom Aleksandru video heroja koji ovaploćuje ovaj "svetski duh", posmatrajući istoriju helenizma sa stanovišta ostvarenja jedne božanske zamisli, on je u njemu tražio ne elemente dekadencije u odnosu na prethodni klasični vek, već elemente simbioze grčkog i istočnog sveta koji će stvoriti uslove za pojavu hrišćanstva, za dolazak Hrista, kao najsudbonosnijeg događaja u istoriji čovečanstva, događaja kome su težila sva ranija zbivanja. Idealizam, pojačan jednim snažnim subjektivizmom, koji nije prezao pred brojnim hipotezama u cilju popunjavanja praznina u predanju, čini neprihvatljivom Drožzenovu interpretaciju helenističke istorije u celini.

Zanimljivo je ukazati na to kako se jednom delu takve vrste lako mogu podmetnuti i druge intencije, koje se onda koriste u propagandne svrhe. Drožzenova knjiga o Aleksandru doživela je novo izdanje 1917. godine, u jeku Prvog svetskog rata. U predgovoru tog izdanja može se pročitati sledeća rečenica: "U Hinderburškoj Nemačkoj, u ovoj Nemačkoj koja sa besmrtnom slavom vodi uspešnu borbu protiv skoro celog osta-

log sveta, naći će kralj Makedonije, osvajač Azije, više nego ikada ranije, bezbrojne prijatelje i obožavaoce". Akcenat leži očigledno na "osvajač Azije". Ove militarističko-imperijalističke ideje bile su tudje Drožzenu.

Medjutim, njegovo delo ostaje i danas najopštirniji, najživlji prikaz helenističke istorije i savremeni istraživač je još uvek upućen da po pojedinim pitanjima pogleda šta je kod njega napisano. Naravno, osnovna zasluga Drožzenova ostaje njegovo ukazivanje na nov pravac koji su istoriji Grčke i staroistočnih zemalja dala Aleksandrova osvajanja. Ova se činjenica ne može poreći, bez obzira da li će se deliti Drožzenovo divljenje prema Aleksandru, da li će se Filip smatrati ujediniteljem ili porobljivačem Grčke, da li će se, uopšte, velikim ličnostima dati ona odlučujuća uloga u istorijskom razvitku koju im je dao Drožzen.

Sve do kraja XIX v. nije se u Nemačkoj pojavila druga istorija helenizma. Interesantno je spomenuti da je 1851. značajni ruski istoričar T.N. Granovski objavio delo o Aleksandru Velikom, u kome je ukazao na krizu polnog sistema kao na uzrok pojave helenizma i dao naprednije poglede o suštini helenizma i o Aleksandrovoj delatnosti. Medjutim, sve do najnovijeg vremena ruska istoriografija je ostala izolovana, bez uticaja na zapadnu istoriografiju i nepristupačna njoj.

Na prelazu iz prošlog u ovaj vek objavio je Benedikt Nize, Istoriju grčkih i makedonskih država posle bitke kod Heroneje, u tri toma (Benedictus Niese, Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten seit der Schlacht bei Chäronea, I-III, Gotha 1893-1903). Po koncepciji i stilu, ovo delo je prava suprotnost Drožzenovom. Napisana bez književnih ambicija, pa i bez širih istorijskih pogleda, Nizeova knjiga je ustvari jedna temeljna parafraza izvora, prepričavanje onoga što se nalazi u izvorima, uz odmerenu kritiku, bez kombinacija i hipoteza, skromna i suhoparna, bez dubljeg zahvatanja u probleme. U decenijama koje su protekle između pojave Drožzenove Istorije helenizma i Nizeovih dela nakupilo se bilo mnogo novog izvornog materijala, epigrafskog i numizmatičkog, koji je dopunjavao i korigovao literarnu tradiciju. Korišćenje ovih novih izvora i, naročito, akribičnost u radu čine knjigu Nizea i danas korisnom i skoro neophodnom svakome ko se bavi helenističkom istorijom. To naročito važi za period od 220. do 120. godine, za koji ima-

mo inače mnogo manje sintetičkih pregleda (Drojszenova Istorija završava se kao što smo rekli sa 222. godinom).

Vrlo značajno mesto u savremenoj istoriografiji o helenističkom periodu zauzima Belohova (1854-1929) Istorija Grčke (Kari Julius Beloch, Griechische Geschichte). 1904. izašao je III tom ovog monumentalnog dela, koji je obuhvatao istoriju grčkog sveta od Aleksandra do 217, i to kako političku, tako i ekonomsku i kulturnu. U novom izdanju (1924/5) razradjen je ovaj deo Belohove istorije u dva toma sa po dve knjige svaki (u prvoj knjizi svakog toma dato je kontinuirano izlaganje događaja; u drugoj, istraživanja o pojedinim važnijim problemima). Beloh smatra helenistički period nastavkom grčke istorije. Zbog toga je za njega od primarne važnosti problem etničke pripadnosti Makedonaca. On je istupio kao jedan od najvatrenijih branilaca teze o grčkom poreklu Makedonaca i zastupao je mišljenje da Filip nije bio osvajač i okupator Grčke, već njen spasilac i ujedinitelj. Borbu Grka protiv Makedonaca Beloh objašnjava ne kao borbu protiv tuđinske vlasti, već kao izraz vekovne težnje grčkih državnica da sačuvaju svoju autonomiju. Grci su se borili protiv Makedonije onako kako su se ranije borili protiv atinske i spartanske hegemonije. Bitna je bila ne etnička razlika između Grka i Makedonaca, već razlika njihovih političkih uređenja. Grci su oduvek prezirali monarhiju kao vrstu tiranije i zbog toga su pružali otpor makedonskoj prevlasti. Demostenov uski lokalpatriotizam učinio je od Makedonaca tuđine i varvare.

Beloh spada među najbolje nemačke istoričare antike. Odlikovao se vrlo oštrim kritičarskim duhom i originalnim i smelim pogledima, koje je umeo sa mnogo samouverenosti i sugestivnosti da brani. Borio se protiv predstavnika tzv. gilološke škole u nemačkoj istoriografiji, koja je rad istoričara izjednačavala sa radom filologa. Za njega dužnost istoričara počinje upravo tamo gde je filolog stao. Nije dužnost istoričara da ustanovi da li je tekst izvora tačan, da li je tačno predat, već da li je ono što je u izvoru rečeno o nekom događaju, ličnosti ili društvenoj pojavi tačno sa stanovišta privrednog i političkog razvika datog društva. Nasuprot Drojsenu, Beloh je osporavao značaj ličnosti u istoriji i svoja istraživanja je upravljao na proučavanje narodnih masa. Karakteristično je u tom pogledu njegovo nastojanje da smanji zasluge Aleksandra. Po njegovom mišljenju "Aleksandar je samo poženio ono što je njegov otac posejao". Istoriju "svetske vladavine Grka" Beloh završava sa početkom rimske intervencije na Balkanu.

Nije slučajno što su sva tri istoričara koje smo spomenuli Nemci. Tokom XIX veka, a i u prvim decenijama XX, nemačka istoriografija je dominirala u proučavanju antike, ne samo po broju naučnika koji su se bavili antičkom prošalošću, nego i po izvanrednom dometu njihova stvaralaštva. Uprkos jake klasističke tradicije, Englezi i Francuzi znatno zaostaju za Nemačima. Tek u periodu posle Prvog svetskog rata bavljenje antikom prestaje da bude pod uticajem nemačkih škola. Anglosaksonci, Francuzi, Rusi, Talijani, počeli su takodje da razvijaju živu naučnu delatnost i iz njihovih redova su ponikli naučnici koji su se uzdigli do najviših vrhova.

Takav jedan naučnik je i Mihail Rostovcev (1870-1952), čija velika Ekonomska i socijalna istorija helenističkog sveta (The Social and Economic History of the Hellenistic World), u tri toma, na ukupno oko 1500 stranica, predstavlja neosporno najgrandioznije delo iz oblasti helenizma. Rostovcev je započeo svoju naučnicku i nastavnicku karijeru na Petrogradskom univerzitetu, ali je posle Oktobarske revolucije emigrirao u Ameriku i tamo ostao do kraja svog života. Naučnik vrlo širokog interesovanja i širokog polja delatnosti, Rostovcev je težište svog istraživačkog rada stavio na ekonomsku i socijalnu istoriju Istočnog Sredozemlja u helenističko i rimsko vreme. U mnogo većem stepenu nego ikoji istoričar antike pre njega, on je umeo da pored literarnog i epigrafskog materijala iskoristi za rekonstrukciju privrednog i društvenog života i arheološki materijal. Njegove opsežne studije o zemljišnim odnosima (davanju zemlje pod zakup, kolonatu) u istočnim zemljama u helenističko-rimsko doba pokazuju da je on umeo da zahvati u ključne probleme antičke istorije i da ukaže na puteve njihovog rešavanja. Rostovcev vlada jednom nepreglednom materijom. Po svojoj erudiciji, širini zahvata svojih istraživanja i sinteza, on spada među najkrupnije figure moderne buržoaske istoriografije o antici.

Interesovanje za ekonomsku istoriju pojavilo se u zapadnoj istoriografiji tek u novije vreme. U tome treba videti nesumnjivi uticaj marksističkog učenja o društvenom razviku, čak i u onim slučajevima kada sami istoričari toga nisu svesni, ili se direktno ogradjuju od marksizma. Rostovcev spada u red onih buržoaskih naučnika koji, baveći se pretežno ekonomskom istorijom, privredi daju isto mesto u razviku jednog društva kao, na primer, religiji ili umetnosti. I on je privredu stavljao u isti plan sa političkim, kulturnim i verskim životom. U uvodu svoje Socijalne i ekonomske istorije

je helenističkog sveta, on objašnjava zašto je odabrao društveno-ekonomsku istoriju kao predmet svog istraživanja i iznosi svoje poglede na mesto ekonomike u istorijskom razvoju. On piše: "Ceneći značaj socijalne i ekonomske strane ljudskog života uopšte, ja ga ne preценjujem na marksistički način. Razlog zbog koga ograničavam svoje polje istraživanja je čisto ličan: smatram da sam kompetentniji na ovom polju nego na drugima. Međutim, i u ovom kao i u drugim svojim delima, pridržavao sam se vodećeg principa da složenost života ne sme nikad da bude zaboravljena i da nijedna pojava ne sme da se smatra osnovnom i odlučujućom". Naglašeno ogradjivanje od marksističkog učenja, neprijateljski stav prema marksizmu može se lako razumeti kad se ima u vidu društvena i politička sredina u kojoj se Rostovcev razvio i izgradio. Marksizam, kao učenje koje je stvorilo ideologiju proletarijata, se apriorno odbacuje kao nešto što nema veze sa naukom, bar ne sa naukom o antici. Ignorisanje znači u ovom slučaju i nerazumevanje i iskrivljavanje. Upravo je šteta što jedan takav um kao što je bio Rostovcev nije htelo da shvati suštinu marksističkog tumačenja društvenog razvika. On nije shvatio bitnu razliku između jednog društva zasnovanog na robovskom radu i modernog društva u kome radnik prodaje svoju radnu snagu. On govori o kapitalizmu, o proletarijatu, o buržoaziji i helenističko doba, kao što govori o feudalnoj strukturi Makedonije, a da i ne sluti koliko je ta modernizacija antičke istorije nenaučna. Ovaj stav oduzima vrednost njegovim osnovnim pogledima na razvitak helenističkog doba, iako, po ogromnoj materiji koja je u njoj sakupljena i po brojnim pojedinačnim rešenjima raznih problema, njegova knjiga o helenizmu ostaje jedno kapitalno delo.

I bez marksizma, bez njegovog svesnog prihvatanja, može naučnik doći, objektivnim rasmatranjem činjeničkog materijala i pravilnim rasudjivanjem, do tačnijih pogleda na razvitak antičkog društva. Zaslužni engleski istraživač helenizma, V. Tarn (W.W. Tarn) ovako je formulisao svoja zapažanja o sličnosti između helenističke epohe i savremenog doba u modernom zapadnom društvu: "Sličnost ovog (tj. helenističkog) sveta sa našim je na prvi pogled zapadajuća. U njemu je postojao isti takav splet velikih i malih država, različitog državnog uredjenja, neke naprednije, druge manje napredne, sve u okvirima zajedničke civilizacije. Pored već spomenutih pojava (medjunarodni karakter trgovine, sloboda ličnosti, era speci-

jalizacije) bilo je mnogo drugih pojava koje izgledaju vrlo moderne. To su: veći to kolebanje cena i nadnica; socijalizam i komunizam, štrajkovi i revolucije; jačanje ideje humanizma i bratstva i istovremeno surovi ratovi; emancipacija žene i ograničavanje priraštaja stanovništva; postavljanje pitanje imuniteta i, možda predstavnicičkog sistema; emigracije i proletarijat; egzaktna nauka i rame uz rame s njom najprimitivnije sujeverje; ogromna literatura, često znalačka, koja obuhvata sve grane ljudske delatnosti, ali ne daje više krupnih pisaca čija bi imena mogla da stanu pored onih iz prošlosti; širenje obrazovanja koje dovodi do mase poluobrazovanog sveta itd..." Nisam nastojao da povučem paralelu sa modernim svetom i prepustio sam to uglavnom čitaocu. Ali takve paralele ne smeju ići suviše daleko. Iako neke pojave imaju sličnosti sa pojavama današnjice, one su retko kad identične. Na primer, ima malo sličnosti između jednog egipatskog i jednog modernog štrajka, ili između modernog i stoičkog komunizma. A u osnovi svega toga nalaze se dve bitne i odlučujuće razlike: helenizam je bio svet bez mašina i pun robova. Ova poslednja činjenica ne može biti dovoljno naglašena. Da bi se helenizam video u pravoj svetlosti ne sme se nikada izgubiti iz vida njegova robovska pozadina". Kao što se vidi, kod Tarna postoji izvesno svesno odupiranje modernizaciji helenističke istorije. On je pravilno uvideo da ono što čini da je svako upoređivanje helenizma sa modernom epochom površno i u suštini netačno je robovlasnički sistem. Gornji citat je uzet iz Tarnove Istorije helenističke civilizacije (shvaćene u najširem smislu, tako da se pod tim pojmom obuhvata i privreda i trgovina i društveni život), koja predstavlja prvu sintezu o ovoj materiji: W.W. Tarn, The Hellenistic civilisation, Oxford 1927, London 1952,3 (francuski prevod, La civilisation hellénistique, Paris 1936, u seriji Bibliothèque historique; ruski prevod, sa predgovorom S.I. Kovsljova: Jellinističeskaja civilizacija, 1949). Tarn je napisao i nekoliko značajnih monografija iz helenističke istorije: Alexander the Great, I-II, Cambridge 1948; Antigonos Gonatas, Oxford 1913; The Greeks in Bactria and India, Cambridge 1938, 1951,2; Hellenistic military and naval developments, Cambridge 1930. Bio je i jedan od glavnih saradnika u Kembridžskoj Istoriji za helenistički period.

Velike zasluge za helenističku istoriju ima znameniti francuski epigrafičar i istoričar Moris Olo (Maurice Holleaux, 1861-1932). U raspravama koje su uzor majstorskog iskorišćavanja epigrafskog

materijala za istorijska istraživanja, i po sadržini i po formi, Olo je obradio razna krupna pitanja iz istorije Grčke, Egipta i seleukidske države u helenističko doba. Ove rasprave sakupio je i objavio njegov učenik i dostojni naslednik na Sorboni, korifej savremene grčke epigrafike, Luj Rober (Louis Robert), pod naslovom Studije iz grčke epigrafije i istorije (Etudes d'epigraphie et d'histoire grecques, I-V, 1938-1957). Poseban pomen zaslučuje Oloova knjiga Rim, Grčka i helenističke monarhije (Rome, la Grèce et les monarchies hellénistiques, Paris 1921), u kojoj su izneti novi pogledi o rimskoj politici u Istočnom Sredozemlju krajem III i početkom II veka pre n.e. Ona je postala polazna tačka za sva istraživanja istorije grčko-rimskog sveta u tom periodu.

Ulrich Vilken (Ulrich Wilcken, 1862-1944) stavio je jednu drugu pomoćnu disciplinu u službu antičke istorije: papirologiju. Njemu pripada najveća zasluga za ustanovljenje savremene tehnike izdavanja papirusa i njihova iskorišćavanja za istoriju (up. L.Mitteis i U.Wilcken, Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde, Leipzig 1912= Osnovi i hrestomatija papirologije). Pored mnogih studija, zasnovanih pretežno na papirološkom materijalu, Vilken je napisao i monografiju o Aleksandru Velikom (Alexander der Grosse, Leipzig 1931, i opštu istoriju Grčke (Griechische Geschichte, München 1924, 1958, 8 ed. G.Klaffenbach), u okviru koje je izložena i helenistička istorija.

Grupa poznatih francuskih specijalista za helenističku istoriju obradila je helenističko razdoblje u IV tome Globove Istorije Grčke (Histoire Grecque, dirigée par Gustave Glotz, t. IV). Prva sveska IV toma, koji nosi naslov Aleksandar i helenizacija antičkog sveta (Alexandre et l'hellénisation du monde antique) posvećena je vladavini Aleksandra i raspadu njegova carstva pod dijadosima (G.Glotz, P.Roussel, R.Cohen: Alexandre et le démembrement de son empire, Paris 1938). Druga - grčko-makedonskim državama (P.Roussel, A. Aymard, E.Bikermann: Les Etats gréco-macédoniens, P. 1948). Dok je Andre Emar unapredio naše poznavanje helenističke epohe brojnim, izvrsnim studijama o Ahajskom savezu, o monarhiji Antigonida, o makedonskoj skupštini, itd., a Bikerman se posvetio pretežno izučavanju azijskog dela helenističkog sveta i hronološkim problemima, R.Koen je napisao i jedan uspeo univerzitetski priručnik za Grčku istoriju, u kome je helenističkom periodu dato mnogo prostora (R.Cohen, La Grèce et l'hellenisation du monde antique, "Clio", Introduction aux études historiques, Paris 1939). Prilično je veliku popularnost stekla

i sinteza E.Zugea o Makedonskom imperijalizmu i helenizaciji Istoka (E.Jouguet, L'impérialisme macédonien et l'hellénisation de l'Orient, Paris 1926), objavljena u poznatoj seriji Evolution de l'humanité.

I najnoviji nemački priručnik za grčku istoriju Hermana Bengtsona (H.Bengtson, Griechische Geschichte von den Anfängen bis in die römische Kaiserzeit, München 1950, 1960, 2, u poznatoj kolekciji Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft) sadrži vrlo temeljan i znalački napisan prikaz helenističke istorije, sa detaljnim upućivanjem na izvore i literaturu. Bengtson se afirmisao u nauci kao jedan od najboljih poznavalaca helenističkog perioda svojom iscrpnom studijom o Strategiji u helenističko doba (Die Strategie in der hellenistischen Zeit, I-III, 1937-1952).

*
* *

Posebno treba govoriti o sovjetskoj istoriografiji. Sovjetska istoriografija izmedju dva rata smatrala je svojim prvim zadatkom pisanje univerzitetskih priručnika i školskih udžbenika sa marksističkog stanovišta. U oblasti antičke istorije taj zadatak nije bio ni malo lak, jer ove kratke sažete sinteze pretpostavljaju postojanje temeljnih studija i istraživačkih radova, kojih u to vreme u sovjetskoj istoriografiji nije bilo ni ti je moglo biti. Stoga su i prvi marksistički prikazi antičke istorije uopšte, i grčke posebno, prilično beskrvna dela u kojima se na veštački način spaja materijal uzet iz buržoaskih istorija sa osnovnim postavkama o antičkom društvu koje su dali klasici marksizma. Sa velikim poštovanjem sovjetski istoričari i danas ukazuju na pionirske radove, kao što je bila Istorija stare Grčke V. S.Sergejeva (prvo izdanje 1934. g.) i Istorija antičkih robovlasničkih društava I, Stara Grčka, II t. Helenizam i Rim, S.I.Kovaljova (1936-37). Interesovanje za helenistički period i u sovjetskoj istoriografiji razvija se relativno pozno. Značajno mesto zauzima u toj oblasti Avram Borisovič Ranovič (1885-1948). On je napisao više rasprava iz istorije helenizma i monografiju "Helenizam i njegova istorijska uloga", koja je publikovana posle njegove smrti (Ellinism i ego istoričeskaja rolj, Moskva 1950; prevedena je na nemački i na naš jezik, Sarajevo 1962). Ova knjiga predstavlja prvo sistematsko i originalno izlaganje helenističke istorije na ruskom jeziku. Ona je u isto vreme karakteristična za metodologiju i koncepcije sovjetske istoriografije 40-tih godina našeg veka. Sovjetski istoričari su smatrali svo-

jim osnovnim zadatkom u oblasti helenističke istorije utvrđivanje karaktera društveno-ekonomske strukture helenističkog društva i mesta koje helenistička epoha ima u razvitku antičkog robovlasničkog društva. Samo prilaženje zadatku osudilo je u prvo vreme napore sovjetskih naučnika na neplodnost. U masi ponavljanih, aksiomatskih postavki, kao što je na primer osnovno tvrdjenje da je helenizam odredjena etapa u istoriji antičkog robovlasničkog društva, opredeljena razvojem osnovnih protivurečnosti robovlasničkog društva stare Grčke, da su promene bile uslovljene ograničenim okvirima razvitka robovlasničkog društva, da je helenizam predstavljao progresivnu etapu u antičkoj istoriji, da je stvorio nove oblike privrednog života itd, teško je naći nove misli, nova zapažanja, ono što unapređuje nauku. To je bilo vreme kada se u bespoštednoj, i često neukusnoj, kritici buržoaske istoriografije izražavala bespomoćnost jedne nauke, koja se mogla ponositi svojom odanošću marksističkom učenju, ali nije imala stručni kadar sposoban da to učenje primene na delu. Lepljenjem etiketa "reakcionara" i "falsifikatora istorije", najuglednijim predstavnicima zapadne istoriografije (up., na primer, kritiku Tarna, u Vestniku drevnej istorii 1950, 4, 103 i d.) nije se moglo daleko stići. Kritiku buržoaske istoriografije o helenizmu sa marksističkog stanovišta dao je i Ranović u uvodu pomenute knjige. I on svakako prevršuje meru kada kaže da o helenizmu u celini ne postoje zaista naučna dela. Nepoznavanje ili nerazumevanje marksističkog učenja o zakonima društvenog razvitka, ili, što je redje, njegovo svesno ignorisanje ili odbacivanje, nesumnjivo sužava vidokrug buržoaskih naučnika, ali u tome svakako ne treba videti jedini razlog što se do danas nije moglo doći do jednog jedinstvenog opredeljenja suštine i karaktera helenizma. Inače bi primenom marksističkog metoda sve bilo odjednom rešeno. Medjutim, suprotno uverenju u kome su živeli stariji sovjetski istoričari da im je, zahvaljujući marksizmu, sve jasno, novija istraživanja, sve ozbiljnija i naučnija, pokazuju koliko je stvarnost složena kada se pokuša da shvati u svoj njenoj objektivnoj raznolikosti i do kakvih razmimoilaženja može doći i medju naučnicima koji se služe marksističkim metodom.

Poslednjih godina zapaža se u sovjetskoj istoriografiji izvesna reakcija na uniformne koncepcije koje su ranije bile zastupljene u svim delima o helenizmu i koje su našle svoj najpotpuniji izraz u Ranovićevom posmrtnom delu. Pojavljuju se radovi koji se ne zadovoljavaju samo opštim idejama i širokim formulama, već nastoje da

kroz brižljivu analizu izvora prodru do suštine velikih promena koje nastupaju u helenističko doba na polju proizvodnje, trgovine, društvene podele rada, zemljišnih odnosa, robovlasništva itd. Interesantne poglede o helenizmu izneo je K.K. Zjeljin, jedan od saradnika na helenističkoj istoriji u Vsemirnoj Istoriji. Njegova kritika Ranovićeve knjige, u Vestniku drevnej istorii 1951,2, i članak o Osnovnim crtama helenizma (socijalnoekonomski odnosi i politički razvitak robovlasničkih društava istočnog Sredozemlja u doba helenizma), u istom časopisu, 1953,4, pokazuju da on posmatra helenizam kao jedan konkretno-istorijski period, a ne kao opštu etapu u razvitku robovlasničkog društva. Značajna je njegova monografija Istraživanja iz istoriji zemljišnih odnosa u Egiptu u II i I v. pre n.e. (Issledovaniya po istorii zemeljnih otnošenii v Egipte II-I vekov do našej eri, Leningrad 1959). Dobar informativni pregled sovjetske istoriografije o helenizmu može se naći u nedavno publikovanoj knjizi A.G. Bokšanina, Rim i Partija, I tom, Moskva 1961.

III. GRČKA I MAKEDONIJA UOČI DOLASKA ALEKSANDRA VELIKOG NA VLAST

① KRIZA GRČKOG POLISA

IV vek (a pod IV v. podrazumevamo razdoblje od nepunih sedamdeset godina koje razdvaja Peloponeski rat od dolaska Aleksandra Velikog na makedonski presto) pruža u Grčkoj sliku opšte nestabilnosti i nespokojstva. To naročito dolazi do izraza kada se IV v. uporedi s V vekom, dobom procvata grčkog polisa. Stoga se IV v. i suprotstavlja obično V veku, kao klasičnom dobu u užem smislu, i smatra prelaznim periodom izmedju ovoga i helenizma. Pitanje je, naravno, da li se u istoriji može govoriti o prelaznim periodima i da li je opravdano obeležiti kao doba opadanja vek koji je dao jednog Platona, Isokrata, Aristotela, Demostena. Ipak je očigledno da je to nemirno doba u kome je sve bilo dovedeno pod sumnju, kako na društveno-političkom polju, tako i u ličnom životu, u sferi etike i vere, vuklo svoje korene iz samosvesnog i samouverenog V veka i bilo okrenuto, svojim nadama i strepnjama, ka onome što će doći i što će biti u mnogo čemu negacija tradicionalnih shvatanja i verovanja. Činjenica je da

je to bilo doba kada su pokolebane osnove društveno-političkog sistema, na kojima se odvijala sva ranija istorija Grčke, doba traženja novih puteva, novih formi. Ako nas V vek zadivljuje bogatstvom i harmonijom sardržaja i savršenstvom oblika, IV vek nas zbunjuje svojim krajnostima, zaoštrenošću sukoba, kontrastima: beda i raskoš, individualizam i težnja za ujedinjenjem, grčevita borba da se spase i očuva političko nasleđe predaka (pátrios politeía) i propaganda u korist monarhističkog režima, neprekidni ratovi i ponovljeni pregovori za sklapanje "opšteg mira" - to su suprotnosti koje idu zajedno, jedne druge izazivaju i pojavljuju se u svim naprednijim državama Grčke.

Kriza koju doživljava Grčka u IV v. zahvatila je sve oblasti ljudskog života, (privredu, društvene odnose, političko uređenje, kulturu.

Osnovni simptomi krize u društveno-ekonomskim odnosima bili su: teškoće oko snabdevanja žitom, opadanje zanatske proizvodnje i trgovine, skok cena i nadnica, imovinska diferencijacija i velika beda siromašnih slojeva koju su pojačavale česte gladne godine.

Nestašica hrane je zlo koje je u prvom redu pogadjalo države sa razvijenim zanatstvom i trgovinom, među njima i Atinu, jer su one bile upućene na uvoz žitarica, osnovne životne namirnice. Atina je, na primer, godišnje uvozila oko 800.000 medimna, ili 40.000 hl. žita. To je bila polovina ukupne vrednosti njenoga uvoza, ostalo su učinili robovi i sirovine. Ovaj ogroman uvoz morala je da pokrije izvozom zanatskih proizvoda. Snabdevanje žitom, uprkos raznih mera koje je Atina preduzimala u cilju obezbedjenja nesmetanog uvoza, postajalo je tokom IV v. sve teže zbog toga što je opala potražnja grčkih zanatskih proizvoda. To je nesumnjivo jedan od značajnih faktora ekonomske krize. Arheološka istraživanja na Pontu, u Siriji, Palestini, Egiptu, pokazala su da od sredine IV v. atinske vaze i atinski novac postaju sve redji i da ih zamenjuju lokalni proizvodi i lokalne monete. Imitacije uvezene robe dobijaju prevagu, razvija se i lokalno vinogradarstvo tako da se manje uvozi i grčko vino, koje je, uz maslinovo ulje, činilo glavni poljoprivredni artikal grčkog izvoza. Ista pojava konstatovana je i u Trakiji, Etruriji, na obalama Jonskog Mora i u Italiji. Varvaski narodi su, u vekovnom dodiru s Greima, preuzeli od njih razne tehničke tekovine i razvili su svoju proizvodnju. Ovaj proces osamostaljenja varvaskih kupaca, glavnih uvoznika proizvoda grčkih zanatskih radionica, pogadjao je sve jače atinsku trgovinu, kao i trgovinu drugih grčkih gradova, i doprineo je pojačanju ekonomske krize.

Snabdevanje žitom gradskog stanovništva bilo je otežano i s tog razloga što je domaća proizvodnja žitarica oslabila zbog konkurencije jeftinijeg uvezenog žita. U IV v. primećuje se u Grčkoj sve jasnije prelaz od ekstenzivnih kultura na intenzivne. Vrednost zemljišta dvostruko raste ako se umesto žitarica zasade vinogradi i maslinjaci. Najzad, i gusarenje, koje je zbog čestih pomorskih ratova u IV v. uzelo maha, otežavalo je snabdevanje Grčke osnovnim životnim namirnicama. Atina je morala da sa svojom flotom patrolira po Egejskom Moru kako bi zaštitila od gusara svoje ladje natovarene dragocenim tovarom i upravela ih put pirejske luke.

Kriza je zahvatila i zanatstvo. Pojedine grane zanatske proizvodnje koje su ranije cvetale sad su u opadanju. Pre svega keramika, koja se sve manje traži, zbog konkurencije lokalnih proizvoda u perifernim oblastima grčkog sveta. Cvetala je i dalje tekstilna industrija i obrada metala, naročito proizvodnja oružja koje se usled čestih ratova mnogo tražilo. Iako se nešto usavršio, karakter rada u zanatskim radionicama ostao je u suštini isti. Broj većih radionica raste, ali su sredstva za proizvodnju ista i osnovna radna snaga robovska, tako da nema značajnih tehničkih izuma niti uslova da se pređe na industrijsku proizvodnju.

Privredu IV veka karakteriše nagli razvitak novčanih poslova i prometa. Razvija se bankarstvo, koje posreduje u plaćanju da bi se izbeglo prenošenje velikih suma novaca, a pojavljuju se i velika društva u kojima pojedinci udružuju svoje gotovine da bi se zajednički upustili u velike poduhvate. Država se često oslanja na privatni kapital, daje privatnicima pod zakup prikupljanje carina i drugih dažbina, eksploataciju rudnika i sl.

Nov, značajan momenat u privrednom životu Grčke IV v. predstavlja veliki priliv zlata. Ratovi i nemirna vremena primoravaju države i državnike da otvaraju državne riznice i otimaju vekovima nagomilana blaga iz hramova i da ih puštaju u promet. Atina topi kipove boginje Nike da bi izgradila flotu. Dionisije Stariji pljačka sirakuske hramove da bi mogao da vodi rat protiv Kartagine. Tirani se održavaju na vlasti pomoću takvih blaga. Arkadjani osvajaju Olimpiju i dragocenostima iz Zevsova hrama plaćaju svoje vojnike. Fokidjani naoružavaju najmoćniju najamničku vojsku pomoću pljačke delijskog svetilišta. I trgovina sa Istokom donosi zlata Grčkoj, a u još većoj meri najamništvo. Zlatom plaća Persija na hiljade i hiljade grčkih najamnika. Najzad, zlato dolazi iz Persije i u propagandne

svrhe, njime Persijanci pridobijaju sebi saveznike u Grčkoj. Otvaranje Pangajskih rudnika u Trakiji takodje povećava priliv zlata u grčkom svetu. Filip je iz tih rudnika dobijao oko deset hiljada talenata zlata godišnje. Sve je to uticalo na promenu odnosa vrednosti zlata i srebra. Od 1 : 13 na početku IV v. taj odnos se spušta na 1 : 10 još pre nego što se Aleksandar domogao persepoljskih riznica Ahemenida.

Priliv zlata i povećanje novca u opticaju imao je kao posledicu skok cena. U IV v. zabeležen je porast cena namirnica, povećanje nadnica, a u vezi s tim i porast cena robova i najamničkih plata.

Ove nove pojave u privrednom životu Grčke bile su praćene sve dubljom imovinskom diferencijacijom između bogatih i siromašnih slojeva. Pojavljuju se i veliki zemljišni posedi, iako oni nigde ne potiskuju sasvim male i srednje. Vrš se špekulacije sa zemljom, kupuje se za jeftine pare a zatim, kad se ukaže konjunktura, prodaje skupo. Stvaraju se i velika pokretna bogatstva, pojedini robovlasnici imaju na stotine robova i velike kapitale. Priliv novca, koji nije odgovarao razvitku proizvodnje takodje je doprineo povećanju imovinskih razlika. Do novca se dolazilo na razne načine, pljačkom, najamničkom službom, i taj se novac upotrebljavao za kupovinu zemlje i pokretnih dobara, što je siromašne dovodilo u još veću bedu.

Velika beda masa i česte ekonomske krize, koje se ponekad pretvaraju u prave gladi, su dve najupadljivije crte privrednog i društvenog života Grčke u IV v. Pustošenja izazvana čestim ratovima i koncentracija stanovništva po gradovima povećavali su ekonomsku krizu. Nezaposlenost je, međutim, zahvatila ne samo grad već i selo, izazvana u prvom redu konkurencijom robovske radne snage. Ipaku zemljoradnici slobodni radnici ostaju i dalje osnovni proizvodjači.

Sa jačanjem novčane privrede i robovlasništva, s koncentracijom pokretnih i nepokretnih dobara u rukama povlašćenih slojeva, dolazi do sve većih imovinskih razlika između bogatih i siromašnih građana i u demokratijama i u oligarhijama. Klasna borba uzima sve grublji i bespoštedniji vid. Demokratije nisu bile u stanju da reše društveno-ekonomske suprotnosti koje su njeno građanstvo cepale u dva neprijateljska tabora. Pojavljuju se zahtevi da se izvrši podela zemlje, da se ukinu dugovi; iznose se predlozi kako da se finansijskim i drugim privrednim merama popravi stanje državnih finansija. Savremenici osećaju da uredjenje njihovih država, čak i onda kada im garantuje jednakost političkih prava, ne pruža ekonomsku bezbednost, koja je osnova svakog ličnog i opšteg blagostanja. U traženju izlaza pogledi se

okreću prema prošlosti kada se živelo skromnije ali i ravnopravnije. Pravi uzroci krize, čak i kad bi bili sagledani, bili su izvan domašaja ljudske volje i ljudskih mogućnosti.

Nesumnjivi porast robovlasništva tokom V i IV v. nije bio tako nagao da bi sam za sebe objasnio pojavu opšteg rastrojstva privrednog života. Kriza koja je pritisla Grčku u IV v. nije bila kriza robovlasničkog sistema kao takvog, već kriza društveno-političkog uređenja, koje nije više odgovaralo izmenjenim privrednim odnosima. Stoga se i izlaz iz te krize traži uglavnom na političkom polju.

U ranijim vekovima, polis, grad-država, predstavljao je osnovnu političku jedinicu grčkog društva. Njenu ekonomsku osnovu činila je privatna svojina na zemlju i upotreba robovske radne snage u proizvodnji. Grčki gradjanin je u načelu zemljoposjednik, sopstvenik i korisnik male parcele gradskog zemljišta, i njegova gradjanska i politička prava su vezana, u početku, za posedovanje zemlje. Međutim, s privrednim razvojem i stvaranjem velikih bogatstava, teret fizičkog rada se sve više prebacuje na sloj tudjinaca, robova ili slobodnih, koji su pravno ostajali van države, dok su gradjani, oslobođeni potrebe neposrednog privredjivanja posvećivali svoje vreme i napore na državne poslove i duhovne delatnosti. Ovaj proces dovodi dotle da se u IV v. opaža sve veća nezainteresovanost gradjana za javne poslove. Njihovo učešće u organima vlasti opada. U demokratijama narodna skupština okuplja samo mali broj punopravnih gradjana; u oligarhijama imovinske razlike čine da se telo punopravnih gradjana (od kojih se traži određeni cenaz) sve više sužava, dok mase ostaju bespravne. Nesređene spoljnopoličke prilike dovode do čestih previranja koja izbacuju iz normalnog života na hiljade i hiljade izbeglica, koji bez posla i imetka lutaju po svetu, snujući prevrate ili prodajući svoje usluge drugim državama. Zapisano je da je bilo oko dvadeset hiljada političkih izbeglica u Grčkoj u vreme kada je Aleksandar došao na vlast. Problem izbeglica pritiskivao je mnoge grčke države, o njemu se mnogo raspravljalo, tražili su se načini da se normalizuju odnosi među državama i unutar svake države, među klasama, i u vezi s tim stvarane su razne teorije o idealnoj državi.

Druga posledica klasne zaoštrenosti bilo je najamništvo. U nemogućnosti da nadju sebi hleba u svojoj zemlji, mnogi Grci odlaze da ratuju za novac. Najamnička vojska postaje rak rana u grčkom društvu. Persijanaci vrbuju vojnike u Grčkoj, upotrebljavaju ih kako za svoje unutrašnje ratove, tako i protiv samih Grka. Opušteni najamni-

ci, nesposobni za bilo kakav koristan rad, predstavljaju pravu opasnost za mir i bezbednost građana. I grčke državnice sve više se oslanjaju na plaćeničku vojsku. Građani ne osećaju više da im je dužnost da se bore za domovinu. Nekada je to bila ne samo dužnost nego i čast da se pogine za otadžbinu. Sada se izvlači kogod može, a u vojsku odlaze uglavnom oni koji nemaju načina da zarade parče hleba. Država ne predstavlja više kolektiv građana vezanih uzajamnim obavezama. Sirotinja očekuje od države samo pomoć u snabdevanju i pružanje raznih zabava.

Odnos pojedinca prema zajednici je iz osnova izmenjen. Ličnost se oslobadja ograničenja koje su joj nametale političke institucije njene male domovine, dolazi do svesti o svojoj vrednosti i van zajednice. To se oseća na svim poljima ljudske delatnosti. Privatna inicijativa raste dok preduzimljivost državne zajednice opada. Ranije su se gradili veličanstveni hramovi koji su bili ogledalo moći jedne zajednice, sada se dižu luksuzne privatne građevine. Ranije je tragedija davala mogućnosti okupljenim masama da kroz pesničku reč doživi i osmisli razna politička i moralna pitanja koja su svima njima bila zajednička, sada se filozofija i retorika obraća pojedincu tražeći od njega da sam, svojim razumom, presudi o svemu. Već u doba Peloponeskog rata, u Atini, čiji život najbolje poznajemo, omladina je pokolebana u celishodnost zakona, ne veruje više ni u ono što joj religija, vera otaca govori, ni u nužnost postojećih institucija. Ne znani za kakve svetinje ni za kakve obaveze. Uzalud pokušavaju pojedinci da ožive stare uzore. Atinjani IV v., a ono što važi za njega važi u izvesnoj meri i za svakog drugog Grka, razlikuje se po svom odnosu prema zajednici, prema moralu i religiji, po svom životnom stavu uopšte i stavu prema političkom životu, od svojih predaka iz vremena Persijskih ratova. Jačanje individualizma bilo je svakako tlo na kome je mogla da ponikne ideja o monarhiji kao najboljem obliku vladavine.

2. ODRAZ POLITIČKE I SOCIJALNE KRIZE U DELIMA TEORETIČARA

U oblasti duhovne kulture (više nego u bilo kojoj drugoj oblasti), kad govorimo o Grčkoj u IV v. mi u stvari mislimo na Atinu. Ne samo zbog toga što se Atina s ponosom mogla zvati "školom cele Grčke" te

je u njoj svaka misao dobila svoj najpotpuniji i najsavršeniji izraz, nego i stoga što nam je književno nasleđe sačuvalo skoro isključivo dela atičkih pisaca (što svakako ne treba pripisati samo slučaju, već je posledica sasvim izuzetnog mesta koji je Atina imala u grčkoj kulturi). Ovu okolnost treba imati u vidu kada se govori o teorijsko-političkim učenjima Grčke IV v., jer samo ako se posmatraju iz perspektive istorijske sredine u kojoj su nastala dela Platona, Aristotela i Isokrata mogu se potpuno shvatiti i pravilno oceniti.

Osnovna crta teoretske misli IV v. jeste njeno interesovanje za čoveka i političke zajednice u kojima čovek živi. Nasuprot filozofima V v. koji su tražili odgovore na pitanja suštine sveta, odnosa duha i materije, osnovnih elemenata od kojih je nastala priroda, itd., mislioci IV v. okreću svoje poglede na čoveka, ispituju poreklo i zakonitost ljudskih zajednica, odnos pojedinca prema zajednici, dovode u sumnju postojanje večitih, uvek važećih zakona, nastoje da utvrde koje bi uređenje moglo najbolje da obezbedi ono što je cilj svake političke organizacije: blagostanje i sreću građana. Problem države, njenog porekla i njene suštine, njenih oblika postaje u okvirima opšte krize krajnje aktuelan. Prevrat misli koji dovodi do preispitivanja svega u šta se dotle verovalo, do opovrgavanja onoga što je vekovima smatrano neprikosnovenim i od boga datim, nastao je krajem V v. Tada se počela praviti razlika između onoga što je konvencijama utvrđeno i onoga što je od prirode dato. Tada se pojavila i misao o jednakosti svih ljudi, Grka i varvara, slobodnih i robova, tako jednostavna u suštini i tako neobična u helenskoj, robovlasničkoj sredini. Seme bačeno u to vreme donosi svoje plodove tokom IV v.

Relativnosti ljudskih zakona zaokuplja političke mislioce IV v. "Svaka vlast pravi zakone u svoju korist: demokratija demokratske, tiranin izdaje monarhističke zakone, a tako čine i ostale vlasti. Svako proglašava pravednim ono što je u njegovom interesu i kažnjava one koji taj zakon prekrše. Prema tome, u svakoj državi pravično je ono što koristi postojećem režimu (Trazimah u Platonovoj Državi, I 338 c). Pristalice demokratije kažu da je pravo ono što odluči većina, a pristalice oligarhije da je pravo ono što odluče bogati (Arist. Politika 1318a). Ako je to tako, da li se onda treba pokoravati zakonima? Kod ljudi koji se osećaju superiornim i koji preziru vladavinu masa radija se uverenje da su zakoni samo zato da zastraše one koji su od prirode jači, da ih spreče da dobiju prevagu nad ostalima i da ti zakoni, skrojeni prema interesima slabih ne mogu njih obavezivati. U tom u-

verenju leži moralno opravdanje autokratizma i neodgovornog, samoživog stava u političkom životu i ličnom. Veće opasnosti ne može biti za dobrobit jedne zajednice nego preovladavanje ovakvih shvatanja. Zbog toga je Sokrat pošao dragovoljno u smrt, da ne izneveri svoje učenje da je dužnost mudra čoveka da se pokorava zakonima države koju je izabrao bez obzira na to kakvi su ti zakoni. Zakoni su od ljudi i čovek ima pravo da ih menja. Štaviše dužnost je mudra čoveka da pokuša da ih popravi ako smatra da su loši, ali dok oni postoje on se mora njima pokoravati. Država je utoliko srećnija, njeno uređenje utoliko bolje, ukoliko se njeni zakoni više poštuju. U svom Političaru (300 e) Platon je pisao: ma u kom domenu ustanovili zakone i pisane propise, ono što se nameće kao drugo, to je da se nikad ne dozvoli ni pojedincu ni masi da išta učine što bi značilo njihovo kršenje u bilo čemu.

U traganju za najboljim uređenjem teoretičari IV v. ne izlaze iz okvira realnosti u kojoj žive. Država o kojoj oni raspravljaju i čije je idealne forme žele da ustanove je uvek polis. Oni su uvideli da je čovek društveno biće i da mora živeti u zajednici. Ali po njihovom dubokom uverenju život slobodnog čoveka mogao se odvijati samo u relativno malim zajednicama kao što su grčki polisi. Jedina velika država koju su poznavali bilo je Persijsko carstvo u kome nije bilo mesta za slobodan život. Grčka je poznavala razne oblike političkog uređenja, koja se mogu svesti na tri osnovna tipa: demokratiju, u kojoj vlast pripada većini, aristokratiju, u kojoj vlast drži mali broj ljudi, i monarhiju, u kojoj vlada jedan čovek. Svaki od ova tri tipa može dobiti iskvareni, izopačeni oblik, monarhija se može pretvoriti u tiraniju, aristokratija u oligarhiju ili plutokratiju, a demokratija se može izroditi u ohlokratiju. Kod raznih pisaca javlja se razniličit broj političkih tipova, pa i kod istog pisaca, u raznim njegovim delima, menja se njihov broj i klasifikacija. U analizama dobrih i rđavih strana pojedinih oblika uređenja izbijaju, negde slabije, negde jasnije, idejna strujanja koja dovode do helenističkog shvatanja vlasti i države.

Kritika demokratije je opšta crta teoretske misli IV v. Platon, Aristotel, Ksenofont, Isokrat - svi oni su otvoreni protivnici demokratije. Oni odbacuju režim koji izjednačuje dobre i loše ljude, bogate i siromašne, mudre i proste. Čak i sloboda, koja se u demokratiji može pretvoriti u neodgovornu razuzdanost, čini im se negativnom. Sloboda je pravo da se živi kako se hoće, jer obeležje roba je upravo da ne može živeti po svojoj volji. Ali, da li je to prava sloboda ako "te

niko ne primorava ni da vladaš u državi, čak i ako si za to sposoban, niti da se pokoravaš ako to ne želiš, ni da ratuješ kad drugi ratuju, ni da, ako ne želiš mir, živiš u miru kad drugi to čine, ili pak, ako ti neki zakon brani da vladaš ili sudiš, ti ipak možeš i da vladaš i da sudiš ako ti tako padne napamet"? (Platon, Država 557 e) Takvo državno uređenje, "anarhično, delilo svima bez razlike, i jednakima i nejednakima, nekakvu jednakost". Demokratija nije odgovarala opštim Platonovim nazorima, prema kojima je saznanje istine, nauka i filozofija bila rezervisana samo jednoj intelektualnoj eliti. "Narod ne može biti filozof" i prema tome ne može biti ni dobre demokratije, jer demos nije u stanju da prosudi šta je dobro a šta ne, šta je lepo ili ružno, pravično ili nepravedno, bez obzira da li je reč o politici, moralu ili umetnosti.

Kod Aristotela nemamo taj izrazito aristokratski stav. On nalazi opravdanja za davanje vlasti narodnim masama: "Shvatanje da vrhovna vlast pre treba da pripada masi nego najboljim malobrojnim ljudima možda bi moglo da bude rešenje pa bi, iako i tu ima izvesnih teškoća, ipak u tome moglo biti i istine. Jer mnogi ljudi, od koji svaki nije čovek od značaja, ipak mogu, tako ujedinjeni, da budu bolji od onih, ne kao pojedinci već kao celina, kao što gozba pripremljena zajedničkim doprinosom može da bude bolja od one koju o svom trošku pripremi jedan čovek. Jer, pošto ih ima mnogo, svako raspolaže jednim delom vrline i razboritosti, i kada se sjedine, onda masa naliči na čoveka sa mnogo nogu i ruku i mnogo osećaja, mnogo karaktera i inteligencije. Stoga masa bolje ocenjuje muzička i pesnička dela jer jedni ocene jedan, drugi drugi deo, a svi sve" (Politika, 1281b). Sa tog stanovišta Aristotel smatra da je opasno običnom čoveku dati uдела u najvišim vlastima, jer kod njega nema dovoljno osećanja pravednosti i razboritosti pa će praviti greške. Ali je isto tako opasno isključiti ga potpuno, "jer država u kojoj ima mnogo ljudi bez počasti i siromašnih mora da bude puna neprijateljskih elemenata". Takvim ljudima treba dati učešća u savetodavnim i sudskim organima gde oni istupaju, ne kao pojedinci, već u velikom broju, čime se neutrališu njihovi prirodni nedostaci. Demokratija onakva kakva je bila u Atini u IV v., upravo zato što im je bila itekako poznata po svim svojim negativnim stranama, ekscesima i neuspesima, nije zadovoljavala nijednog od njenih mislilaca. Ideal se tražio u prošlosti, u dobrim starim vremenima kada su svi građani bili seljaci i hopliti, kada su položaji dobijani po ugledu i bogatstvu i nisu mogli postati sre-

dstvo za bogaćenje. Ali ta patrios politeia se nije mogla obnoviti veštačkim putem, jer se ona zasnivala na drukčijim imovinskim odnosima, a preraspodela zemlje (gêś anadasmós), koja je jedna od političkih parola vremena, bila je isuviše radikalna mera da bi se mogla realizovati.

U atmosferi neprekidnih socijalnih nereda i političkih kriza koja vlada Grčkom u IV v. sve jače se ispoljavaju prednosti monarhističkog uređenja. Iako Grci nisu navikli da se pokoravaju volji jednog čoveka i sa prezirom gledaju na istočnu despotiju, postepeno se prihvata načelo monarhističke vlasti i nastoji da se etički i politički opravda. Samo po sebi nije nepravilno da se jednom čoveku da najviši položaj. Pošto ljudi nisu jednaki po prirodi svojoj, ni po intelektualnim sposobnostima ni po moralnim kvalitetima, prava jednakost nije u tome da svi budu jednaki, već da se svakome da mesto koje mu pripada: prvo mesto najboljem, drugo - onome koji dolazi iza njega itd. (Isokrat). U političkom pogledu sama praksa je pokazala neefikasnost režima u kome je vlast podeljena između većeg broja ljudi. Kadgod je, kaže Isokrat, atinski demos, koji najviše mrzi autoritativni režim, slao u rat više generala, on je bio poražen, a kad se, naprotiv, suprotstavljao opasnosti pod voćtvom jednog čoveka, on je izlazio kao pobednik.

Prihvatanje načela monarhijske vlasti ne znači, međutim, i odobravanje tiranije. Ono što je negativno u monarhističkom sistemu to je činjenica da tu vlast mogu imati ljudi koji to ne zaslužuju i koji tu vlast koriste za sebe, a ne u opštem interesu. U Državi Platon poverava upravu najboljima i najспособnijim, ljudima koji su se oslobodili sebičnih strasti, kojima je na umu samo dobro zajednice: "Ako u državama kraljevi ne postanu filozofi, ili ako sadašnji kraljevi i vlastodršci ne postanu u pravom smislu i dovoljnoj meri filozofi, i to dvoje, politička moć i filozofija, ne padne u jedno... neće prestati nevolje u državi" (Država, 473 D). "... nijedna država, nijedno uređenje i isto tako nijedan čovek neće biti savršen, dok ti malobrojni i nepokvareni filozofi, koje sada nazivaju nekorisnim, želeli to oni ili ne, ne budu nekako sudbinom prinudjeni da se pobrinu za državu i da joj posluže, ili dok istinska ljubav prema pravoj filozofiji kao kakav božanski dah ne obuzme sinove onih koji sada vladaju i kraljuju, ili vladare same" (Država, 499 B). Nasuprot neodređenom broju vladalaca u Državi, Platon razvija u Državniku teoriju kraljevskog državnika koji stoji iznad zakona: "Nužno smatramo da je naročito dobra

i jedino dobra ona politeja u kojoj su vladaoći ljudi koji imaju prava znanja a ne samo prividna, bez obzira da li će vladati po zakonima ili bez njih, da li se nalaze na vlasti uz pristanak naroda ili protiv njegove volje, da li su siromašni ili bogati..." (Državnik, 293 CD). Kao što lekare smatramo lekarima, bez obzira što nešto čine protiv naše volje, što seku, pale i nanose bol, samo ako leče telo, tako i za vladaoce "bez obzira da li oni ubijaju neke građane ili ih isteruju za dobro države, ili osnivaju kolonije da bi je smanjili, ili naprotiv doveo strance i čine ih građanima da bi je uvećali - sve dotle dok se služe znanjem i pravdom da sačuvaju državu i učine je što boljom, reći ćemo za politeju koja živi pod takvim uslovima da je jedina prava politeja" (Državnik 293 D). Takvih ljudi, koji imaju znanje za rukovođenje državom, ne može biti mnogo; jedan ili dva (293 A). Kraljevskom državniku nisu potrebni zakoni, jer oni zastarevanju, ne mogu se prilagoditi beskrajnoj raznolikosti ljudskih odnosa. Ako se pak u gradovima ne nadje kralj, koji se kao u rojevima odmah ističe svojim telom i dušom, (301 E) onda je potrebno napisati zakone, ali državni oblici koji se zasnivaju na zakonima su podražavanje i zamena jedine istinite politeje kojom upravlja kraljevski državnik. Tako Platon, pošavši u svojim prvim dijalozima (Kriton) od obrane zakonitosti i razvijajući misao o mudrom čoveku koji jedini može da menja zakone, jer vlada pravim znanjem, dolazi do definicije apsolutne vlasti, koja stoji iznad zakona. U Zakonima, pod kraj života, pošto je odustao od traženja takvog filozofa-državnika, on ponovo ističe nužnost donošenja zakona. Zakoni su potrebni jer se ljudi ne radjaju sa sposobnošću da znaju šta je u državnom životu korisno, a ako to i saznaju nisu često voljni da to učine. Sem toga, državnik koji vlada državom neograničeno neće moći ustrajati u načelu da mu opšte dobro bude glavno, već će ga smrtna priroda stalno nagoniti na lakomost i sticanje lične koristi. "Doista, kada bi se ikada našao čovek, rođen božanskim udesom, koji bi bio sposoban da to shvati, ne bi mu nimalo trebalo zakona, da njime vladaju. Ni zakon naime niti ikakav poredak nije vredniji od znanja, te nije pravo da um išemu bude podložan i da robuje, nego da vlada svime, ako je zaista po svojoj prirodi istinit i slobodan". (Zakoni, knj. IX, 13).

Kod Aristotela se takodje dopušta apsolutna vladavina jednog čoveka, ukoliko je on po prirodi svojoj superioran. "Kada se, dakle, jedna cela porodica ili jedan čovek među ostalima toliko istakne svojom vrlinom i sposobnošću da u tome prevaziđe vrlinu i sposobnost

svih ostalih, onda bi bilo pravedno da ta porodica dobije kraljevsku i vrhovnu vlast odnosno da taj jedan čovek bude kralj... Takvog čoveka istaknutog nije pravedno ni ubiti ni isterati ni prognati putem ostrakizma niti pak zahtevati da se počinja kad na njega dodje red. Jer nije prirodno da deo prevazilazi celinu, a s onim koji toliko prevazilazi druge dešava se upravo to. Stoga ostaje da se ostali pokoravaju takvom čoveku i da on vlada ne kad na njega dodje red nego uvek" (Politika, 1288 a. III, 12-13). Padu u oči u ovom citatu da se dopušta ne samo davanje vlasti jednom čoveku nego i celoj jednoj porodici, što znači da se pretpostavlja da može vlast, zasnovana na izuzetnim sposobnostima, biti nasledna. Zanimljivo je da Aristotel deli narode na one koji su "od prirode u stanju da podnose vlast jedne porodice koja se ističe sposobnošću za vođenje države" i narode koji su podložni aristokratiji odnosno politeji (ibid. 11). Opravdanje monarhijske vlasti i Aristotel vidi u tome što ljude koji se toliko odlikuju vrlinom da se vrlina i državnička sposobnost svih ostalih građana ne mogu meriti s njihovom, ne treba smatrati delom države. "Jer, ako im se daju ista prava kao ostalima učiniće im se nepravda budući da su oni po vrlini i državničkoj sposobnosti toliko iznad drugih. Za takva čoveka se može reći da je kao bog među ljudima. Iz ovoga je jasno da i zakonodavstvo uopšte mora da se odnosi na ljude jednake po rođenju i po sposobnosti. Međutim, za onakve ljude, koje smo maločas spomenuli, ne postoji zakon jer su zakon oni sami" (Politika, III, gl. VIII, 1-2). U ovim rečima sadrži se definicija monarhijske, onakve kakva će se ostvariti u helenističko doba. Ima još jedna misao u Aristotelovoj Politici koja ukazuje na političke težnje toga vremena: to je misao da bi grčki narod koji je umeo da sačuvati slobodu i stvoriti najbolje državno uređenje, "kad bi bio ujedinjen, bio u stanju da vlada nad svima" (Politika, VI, 6). Nažalost, ne vidi se kako je Aristotel zamišljao političko ujedinjenje Grka pri zadržavanju starih politeja, koje on smatra najboljim oblikom državnog uređenja.

Slično Aristotelu i Isokrat je smatrao da Grci "nisu navikli da podnose monarhiju" (pismo Filipu), pa ipak on je spas Grčke tražio u prihvatanju ovog ili onog istaknutog vladara kao hegemonu svih Grka. Isokrat je bio ne toliko teoretičar koliko propagator određenih shvatanja. Kao publicista on je imao mnogo neposredniji uticaj na široke mase nego filozofi koji su se obraćali jednoj intelektualnoj eliti. Centralna ideja-vodilja celokupne Isokratove delatnosti bilo je

ujedinjenje Grka za borbu protiv Persijanaca. Time je on postao jedan od glavnih idejnih utemeljača helenističkog sveta.

Već je Gorgija, u svom znamenitom "Olimpijskom govoru" (od koga su nažalost ostali samo bezznačajni fragmenti) propovedao zajednički rat svih Grka protiv Persijanaca, radi oslobodjenja maloazijskih Grka od persijskog jarma. "Olimpijske besede" bile su u modi u prvoj polovini IV v. U njima su propagirane panhelenske ideje. Govornik Lisija je u svom Olimpiku tražio obaranje tiranije Dionisija Sirakuškog i ujedinjenje Grka pod spartanskom hegemonijom radi odbrane njene slobode i od zapadne i od istočne opasnosti. 380. god. objavio je Isokrat svoj znameniti govor Panegyrikos, koji predstavlja datum u razvitku političke misli kod Grka i u karijeri samog Isokrata. O ovoj besedi napisano je mnogo i različito je ocenjena. Neki vide u njoj samo programski govor koji ima za cilj da utre put novom pomorskog savezu Atine. To bi se moglo zaključiti po tome što je Timotej, koji je imao važnu ulogu u stvaranju ovog saveza, bio prijatelj Isokratov, zatim po pohvalama Atini kao hegemonu grčkog sveta i po drugim podudarnostima između odredaba saveza i govora. Po mišljenju drugih naučnika, govor nije imao neposredne veze sa političkom stvarnošću, već ima teorijski značaj jer izražava panhelenska osećanja zasnovana na uverenju o nadmoćnosti grčke kulture. S obzirom da je Atina centar te kulture i da ona jedina raspolaže snagama sposobnim da se suprotstave Persiji i da ujedini Grke, prirodno je što se Panegirik pretvorio u glorifikaciju atinske hegemonije. Prema tome, Isokratov panhelenizam ne bi bio sredstvo za ostvarenje imperijalističkih atinskih ciljeva, već načrtovana polazna tačka njegovog govora. Ukazano je, s druge strane, da se u Pomorskom savezu ne spominje rat s Persijom, već da naprotiv, osnivači tog saveza se trude da ne prekrše odredbe Kraljevog mira i isključuju iz saveza one Grke koji se nalaze pod vlašću Persijanaca. Ako se to ima u vidu, moglo bi se braniti mišljenje da je Isokrat prihvatio stvaranje Pomorskog saveza kao jednu provizornu etapu ka ujedinjenju Grčke. U vreme kada je napisan Panegirik, Grčka se nalazila pod spartanskom hegemonijom. Kako je Isokrat sam rekao u jednom docnijem govoru, on je svojim Panegirikom želeo da pozove Grke na rat protiv Persije i da ospori Lakedemonjanima pravo na hegemoniju. Kao Atinjanin on je smatrao da je Atina celom svojom istorijom pozvana da bude hegemon Grčke.

Od posebnog je značaja argumenat koji je Isokrat istakao obrazlažući nužnost rata s Persijom. Na njemu će insistirati Isokrat do kra-

ja svog života: razlog zbog koga je trebalo da se ratuje s Persijancima bila je privredna kriza, siromaštvo u koje je zapala Grčka i mogućnost da se osvajanjem zemalja u Aziji i naseljavanjem Grka na tuđoj zemlji izadje iz te krize. Dane bi Grci jedni drugima otimali zemlju, da ne bi jedan drugog potčinjavali, Isokrat je predlagao kao izlaz koloniziranje svih onih koji su ostali bez zemlje u Aziji, pretvaranje varvarskog stanovništva u robove-helote koji će za Grke obrađivati zemlju. (I Ksenofont u Anabazi piše da bi Grci, kad bi hteli, mogli da ne budu siromašni, jer oni koji ne mogu da žive u Grčkoj mogu lako da se prebace u Trakiju i da tamo žive bogato, Anab. VI 6,3; VII 2,36; 2,26). U vreme kada je napisao Panegirik, Isokrat je mogao da gleda u Atinu hegemonu Grčke i da Pomorski savez prihvati kao jedan od puteva ujedinjenja Grka. Ali događaji koji su usledili pokazali su da to nije bilo tako. Drugi pomorski savez pretrpeo je neuspeh, saveznici su se pobunili, atinske finansije su zahtevale ograničenje njene ekspanzije. U isto vreme Sparta prestaje da bude opasan neprijatelj, a kratkotrajna tebanska hegemonija nije imala jake osnove. 356 g. Isokrat je objavio besedu O miru, u kome nije više tražio da hegemonija pripadne Atini, već je insistirao na potrebi izmirenja među Grcima i njihovog ujedinjenja u jednu zajednicu, kako bi se obnovile snage za ostvarenje opšteg cilja - pokoravanja Azije. Prema tome, za Istokrata panhelenska ideja nije sama sebi cilj: ona treba da pomogne rešenje privredne i političke krize u koju je Grčka zapala u IV v. Treba podvući da se u to vreme u Grčkoj na rat s Persijom gleda sasvim drukčije nego na ratove između Grka. Čak i Demosten, koji je u persijskoj pomoći ponekad video jedinu nadu da se spase Grčka od Makedonije, govori o ratu protiv varvara, kao "ratu za domovinu, za grčki način života i grčke običaje, za slobodu, za sve što nam je drago". Međutim, ovo opšte osećanje neophodnosti da se u Grčkoj uspostavi mir da bi se mogla osvojiti Azija i rešiti problem najamnika i beskućnika, nikad nije izraslo u traženje političkog ujedinjenja Grka. Grci nisu mogli da zamisle slobodu izvan svojih polisa, nisu hteli da raskinu okvire svojih malih država.

Pojava Filipa na političkoj pozornici Grčke dala je nov pravac celokupnom razviću Grčke, i posebno Atine. 346. g. Isokrat je objavio svoj govor Philippos, u kome se još jednom zalaze za svoje ideje ujedinjenja grčkih snaga za rat protiv Persije, ali ovog puta izražava svoje uverenje da Grci nisu u stanju da se sami pomire. Jedini čovek koji je sposoban da nametne mir Grcima i da ih povede protiv Persijanaca je

Filip. Isokrat je svestan da će mu mnogi prebaciti da izdaje svoju domovinu time što se obraća Filipu. Ali on je toliko žara uložio da navede Atinu, koja je dvaputa oslobodila Grke od varvara i jednom od Lakedemonjana, da uzme na sebe ostvarenje ideje kojom se on zanošio. Međutim, Atina se manje interesovala za njegove reči nego za razne gluposti koje su joj demagozi savetovali (aluzije na izglasavanje raznih ekspedicija, povećanje nameta koji su u prvom redu pogadjali bogataše, a Isokrat nije bio ravnodušan prema svome bogatstvu). Stoga je on odbacio nadu da Atina bude hegemon, ali nije odustao i od svog osnovnog cilja. Uostalom, to nije bilo prvi put da on okreće svoje poglede na monarha, očekujući od njega spas Grčke. Iskustvo mu je govorilo da vladavina jednog čoveka može imati mnoge prednosti nad režimom u kome odluke donosi mnoštvo. Njegovi govori pokazuju da su mu se, u odredjenim momentima, kiparski tirani Evagora i Nikokle, spartanski kralj Arhidam, Dionisije Sirakuski, Jason iz Fera, učinili kao ličnosti koje su predoređene da uzmu u svoje ruke sudbinu Grčke. Pošto su svi njegovi raniji junaci umrli, a Filip u međuvremenu toliko se osilio da je mogao sistematski sprovoditi u delo svoje planove, Isokratu se on učinio najpogodnijom ličnošću za ostvarenje onoga što mu je ležalo na srcu tokom celog njegovog dugovečnog života. Grci se moraju ujediniti po svaku cenu da bi povelili rat protiv Persije, jer ih samo to može izvući iz bede.

Kao što nisu mogli da se uzdignu iznad uskih okvira koje je postavljalo uređenje Grčke u vidu polisa i da traže političko ujedinjenje u jedinstvenu državu, tako ni u pogledu odnosa Grka i varvara mislioci IV v. nisu mogli da savladaju osećanje razlike koje je Grke odvajalo od varvara i koje je naročito bilo zaoštreno neprijateljskim odnosima sa Persijancima. Doduše, već su sofisti istakli da se ljudi ne razlikuju po prirodi (phýsis), već po kulturi, po onome što su postali u odredjenim uslovima (thésis). Ali misao o jednakosti ljudi nije rado prihvaćena. Protiv nje istupa Aristotel u Politici (1253 sq.), kada kaže da, po mišljenju nekih, gospodariti robovima nije pravedno, protivno je prirodi, jer neko je rob ili slobodan po zakonu, a po prirodi se uopšte ne razlikuju. Prema Aristotelu jedni ljudi su po prirodi slobodni, a drugi robovi" (Politika 1255 a). Varvari spadaju u ovu drugu grupu ljudi, bilo zato što nisu dovoljno inteligentni i vešti da bi se organizovali u državnoj zajednici, ili nisu dovoljno hrabri i ostaju pod jarmom večitog ropstva. I Isokrat smatra da ima naroda

koji su navikli da robuju, i zato savetuje da se kolonije šalju što dalje od onih naroda koji umeju vladati, u blizini onih koji su spremni da robuju (Philippos 5). Iz takvih shvatanja o varvarima proizašao je sasvim prirodno zahtev da Filip drukčije postupa s varvarima nego s Grcima: on treba, prema Isokratovim rečima, da bude dobročinitelj Grka, kralj Makedonaca i gospodar većine varvara (Phil. 154). I u Pismu Filipu (III, 5), Isokrat govori o tome kako će Filip prisiliti varvare da služe kao heloti Grcima. Potpuno je u istom duhu i želja koju je izrazio Aristotel da Aleksandar bude hegemon za Grke, a despot za varvare (Plut. de fort. Alex. M.I, 6). Ni znameniti publicista, ni još znamenitiji filozof nisu mislili da se može ukinuti razlika između Grka i varvara, iako su očigledno smatrali da će i za varvare biti korisno da budu oslobođeni varvarske despotije i da dodju pod tutorstvo Grka. Jer oni ne mogu biti samostalni, sa njima se mora postupiti kao sa nedoraslim ljudima, kao sa životinjama ili biljkama.

Takva su bila shvatanja najistaknutijih umova Grčke u vreme kada se Aleksandar pojavljuje na istorijskoj pozornici o problemima pravde i zakonitosti, odnosa pojedinca i države, o slobodi o ropstvu, o demokratiji i monarhiji, o ratu s Persijom i ciljevima tog rata, o ujedinjenju Grčke i uspostavljanju mira u njoj. Još jedna misao, zaslužuje da se posebno istakne. U Panegiriku (c 50) Isokrat kaže: "Naša država toliko je ostavila za sobom ostale ljude u pogledu načina mišljenja i govora, da su njeni učenici postali učitelji ostalih i doprinela je tome da ime Helena ne izgleda više kao ime naroda već kao obeležje kulture, tako da se nazivaju Helenima pre oni koji sudeluju u našoj obrazovanosti nego oni koji su istog porekla". Misao da je Atina postala "škola prosvetlosti" za celu Grčku nalazimo već kod Tukidida (II, 41, Periklova nadgrobna beseda). Druga misao, da je helensko ime postalo oznaka kulturne pripadnosti susreće se takodje krajem V v. (Evripid, Alkidamant), ali je ona, u ustima Isokrata, pravi vesnik novog doba u kome će, uprkos zamislima teoretičara, varvari biti omogućeno, u velikom broju, prihvatanje grčkog načina života, grčkog jezika pa i grčkog imena, i njihovo uključivanje u veliku zajednicu helenističke civilizacije.

Najnovija studija o društvenim i političkim aspektima opadanja grčkog polisa u IV v. je delo: Claude Mossé, Aspects sociaux et politiques du déclin de la Cité grecque au IVe siècle avant J.-C., La fin de la démocratie athénienne, Paris 1962. Tamo se može naći i spisak osnovne literature za ovu epohu.

Glavna dela antičkih mislilaca u kojima se izlažu teorije o državi prevedena su na naš jezik. To su: Platon, Država, prev. A. Vilhar, predgovor V. Korač, Beograd (Kultura), 1957; Platon, Zakoni, prev. V. Gortan, pogovor B. Bošnjak, Zagreb (Kultura), 1957; Aristotel, Politika, prev. Lj. Crepajac, predgovor M. Djurić, Beograd (Kultura), 1960. Isokratove besede nisu prevedene kod nas. Najznačajnije su, za poznavanje njegove ideologije: Panegirik, O miru, Nikokle, Arhidam, Filip i Panatenajski govor. Up. M. Djurić, Istorija helenske književnosti, Beograd 1951; Isti, Helenska etika, Beograd 196.

Za probleme odnosa Helena i varvara i panhelenske ideje, koji postaju naročito aktuelni u vezi sa pripremanjem pohoda na Persiju, vidi između ostalog: J. Jünther, Hellenen und Barbaren. Aus der Geschichte des Nationalbewusstseins, 1923.; Grecs et barbares (Entretiens sur l'antiquité classique, 8), Genève 1962; A. Momigliano, L'Europe come concetto politico presso Isocrate e gli Isocratici, Rivista di Filologia 1933, 447 i d.; Ph. Merlan, Alexander the Great or Antiphon the Sophist, Class. Phil. 1950, 161; U. Wilcken, Philipp II von Makedonien und die panhellenische Idee, Berlin, 1929; S. Perlman, Isocrates "Philippus", a Reinterpretation, Historia, 1957, 306 i d., O razvitku monarhističke misli v. K.F. Stroheker, Zu den Anfängen der monarchischen Theorie in der Sophistik, Historia 1952, 381 i d., kao i bibliografiju navedenu niže.

3. UZDIZANJE MAKEDONIJE

Sredinom IV v. pojavljuje se nov faktor u političkom životu Grčke, koji daje nov sadržaj atinskoj politici i doprinosi ideji obustavljanja neprijateljstava među grčkim državama i ostvarenja grčkog jedinstva. To je naglo uzdizanje Makedonije.

Dinastija Argeada koja je vladala Makedonijom bila je i od strane Grka priznata kao helenska. Aleksandar I, zvani Filhelen, koji se na makedonskom prestolu nalazio u vreme Grčko-persijskih ratova, dobio je pristup na Olimpijske igre, kojima stranci nisu mogli prisustvovati. Arhelaj I (414-399) učinio je, prema rečima Tukidida, više za izgradnju Makedonije i organizaciju njene vojske nego svi njegovi pretходnici na makedonskom prestolu. Izgradio je puteve, podigao gradove,

potpomagao procvat kulturnog života u Makedoniji. Na njegovom dvoru u Peli živeli su veliki grčki umetnici Euripid i Zeuksis. Od njegova vremena heleniziranje Makedonije uzima maha i Makedonija se sve više okreće prema Egejskom moru. Njenom daljem širenju suprotstavlja se Halkidički savez, u koji su se udružili grčki gradovi na Halkidiku za borbu protiv sve moćnije i agresivnije Makedonije. I severni susedi Makedonije, Iliri, Peonci i Tračani ugrožavaju njenu bezbednost i usporavaju njen razvoj.

Medjutim, sa dolaskom Filipa II na vlast (359) situacija se menja i Makedonija ubrzo se pretvara u najmoćniju državu tadašnjeg sveta. Filip je na samom početku svoje vlade oslobodio Makedoniju od pritiska severnih varvara. Pobedio je Ilire i oduzeo im zemlje sve od Ohridskog jezera. Ukinuo je lokalne dinastije u severomakedonskim oblastima (Elimeji, Linkestidi, Orestidi) i učvrstio jedinstvo države.

Makedonija je bila kraljevina patrijarhalnog tipa u kojoj je kralj (basileus) bio vrhovni vojskovođa, prvosveštenik i sudija. Ali je osnovu njegove moći činila vojska seljaka, koja je okupljena pod oružjem donosila odluke po svim važnim pitanjima. Ova makedonska skupština potvrđivala je novog kralja aklamacijom, ona se mešala u pitanje nasledja i predstavljala je najviši sud u slučaju veleizdaje. Kralj je bio okružen predstavnicima rodovskog plemstva, koji su se nazivali njegovim drugovima (hetairoi). Filip II je reorganizovao makedonsku vojsku i stvorio znamenitu falangu, čija udarna snaga nije imala sebi ravnog u tadašnjem svetu. To je bio odred pešaka, raspoređenih u zbijenim i dubokim redovima i naoružanih oko 5 m dugačkim kopljima (sarise), koji je nastupao kao jedna celina, borbena, disciplinovana i uvežbana stalnim egzerciranjem i ratovima.

Napredovanje Makedonije pod Filipom išlo je munjevitom brzinom. 357. g. zauzeo je Amfipolj, atinsku koloniju na ušću Strimona, i otvorio sebi put za Pangajsku goru. 356. osvaja Potideju i raseljava tamošnje atinske kleruhe. Razoren grad ustupa Halkidjanima, sa kojima sklapa savez. Na podnožju Pangajske gore osniva grad kome je dao svoje ime, Filipi, i naseljava ga Makedoncima. Eksploatiše pangajske rudnike i počinje da kuje zlatan novac po uzoru na persijski dareik. Gubitak Amfipolja i Trakije pogadjao je vrlo jako atinsku privredu, jer je Atina iz tih oblasti nabavljala sirovine za svoju industriju i robove i u tim oblastima plasirala svoje zanatske proizvode. Uskoro, medjutim, Filipova aktivnost postala je zabrinjavajuća i opasna ne samo za Atinu, već i za celu Grčku.

352. Filip se umešao u prvi Sveti rat u Srednjoj Grčkoj. Fokidjani su opljačkali Delfijsko svetište, naoružali su 10.000 hajamnika i s tom vojskom terorizali celu Grčku. Kada se rat preneo u Tesaliju, aristokratski rod Aleuada obratio se Filipu za pomoć. Filipova intervencija završila se pobedom nad fokidskim strategom Onomarhom kod Krokos-polja 352. g. Onomah je ubijen, a 3.000 zarobljenika po nalogu Filipovom bačeno u more. Ova jeziva kazna koja je snašla pljačkaše delfijskog hrama nije ostala bez odjeka. Makedonska vojska se nije povukla, već je Filip stao na čelo tesalskih snaga. Tako se makedonska vlast proširila do Termopila.

U Trakiji napredovanje Makedonaca se nastavlja. Na Halkidiku Filip osvaja grad za gradom. Na Helespontu, Tračani sklapaju savez s njim. 349. g. Demosten je održao Prvu Filipiku, u kojoj prvi put otvoreno istupa protiv Filipa, ukazujući na gubitke koje je ovaj nanio atinskoj trgovini. 348. Filip je osvojio Olint, najveći grad na Halkidiku i do temelja ga razorio. Ostali halkidički gradovi su prisajedinjeni Makedoniji. Osvajanjem Halkidika stvaraju se novi uslovi za širenje grčke kulture u Makedoniji.

346. pregovori koji su na makedonskom dvoru vodjeni između Filipa i atinskog poslanstva, u kome su učestvovali, pored ostalih, i Demosten i Eshin, doveli su do sklapanja mira, koji je po vodji atinske delegacije nazvan Filokratovim mirom. Primirje je sklopljeno na osnovu status quo-a. Makedonski generali Antipatar i Parmenion krenuli su u Atinu da tamo izdejtstvuju od narodne skupštine ratifikovanje ugovora. U međuvremenu, medjutim, Filip je osvojio Trakiju, ušao u srednju Grčku, prisilio Fokidjane da napuste Delfe i uspeo da bude primljen u delfijsku Amfiktioniju sa dva glasa. Time je u stvari Makedonija primljena u grčku zajednicu. Pored predstavnika grčkih gradova sedeli su otsada u savetu Amfiktionije i hoi para Philippou - i u tome se ogleda novo vreme koje nosi na sebi pečat ličnosti. Pregovori oko Filokratovog mira otkrivaju nam nadmoćnost Filipa nad atinskim državicima. Njegova silovita i nada sve vešta ličnost učinila je snažan utisak i na samog Demostena. Atina je definitivno odustala od Amfipolja i njen pokušaj da ne prizna ulaz Filipov u Amfiktioniju stajao ju je samo novih poniženja.

Filokratovim mirom priznata su Filipu sva njegova dotadašnja osvajanja, on je bio gospodar Tesalijske, držao Termopile. Kratkotrajni predah koji je doneo ovaj mir iskoristio je Filip da reorganizuje upravu nad Tesalijom i da nastavi svoja ratovanja u Trakiji. Atina

se pak lomila između dveju stranaka. Eshinu i drugim pristalicama Makedonije pridružuje se sada i Isokrat. Filip mu se pokazuje kao ličnost predodređena da ostvari njegove planove o panhelenskom osvetničkom ratu protiv Persije. U brošuri "Philippos", koju je napisao 346. on naziva Filipa dobrotvorom Grka i ujediniteljem, čovekom koji otvara nove vidike za sve one koji se, pritešnjeni u siromašnoj otadžbini, međusobno gložu. Isokrat poziva Filipa da povede Grke u rat na Persiju, jer će tako u bogatoj Aziji naći izlaza iz bede.

Antimakedonska stranka, međutim, nije mogla da se pomiri s idejom da će Atina izgubiti političku hegemoniju u grčkom svetu. Demosten nije prezaio, u kritičkim momentima koje je njegova otadžbina preživljavala, ni od saveza s Persijancima. Filip je očigledno bio glavni neprijatelj slobode grčkih gradova i bilo je potrebno, po njegovom dubokom ubedjenju, upotrebiti sva sredstva i uprti sve snage kako bi se onemogućila njegova potpuna poba. On je žigosao kao izdajnike svakog ko bi se približio makedonskom kralju. Poslanstvo koje je otišlo na persijski dvor u Suzu da izdejstvuje pomoć, zvanično je odbijeno, jer je Filip preduhitrio Atinu i sklopio s Persijancima pakt o nenapadanju. Međutim, izgleda da je tajnim kanalima persijsko zlato upotrebljeno za potpirivanje rata Atine i Makedonije.

Filip nije želeo u to vreme pogoršavanje odnosa s Atinom. On je uspešno ratovao u Trakiji i 342. god. Trakija je pretvorena u makedonsku provinciju. I dok je Demosten ulagao sve svoje snage da bi pridobio saveznike i uspeva da sklopi saveze sa Eubejom, Megarom, Korintom, Leukadom, Korkirom, Akarnanijom, Ahajom, Bizantom i Abidosom, pa se čak i Rodos i Hios, iako nisu pristali na sklapanje saveza, pokazali spremni da pomognu stvar, Filip je napao Bizant i njegovog saveznika Perint (340). Opsada Perinta izazvala je reakciju sa persijske strane, a opsada Bizanta odlučan protest Atine, koja je Filipa optužila za prekršaj ugovora o miru. Zaplenjivanje jedne atinske ladje od strane Makedonaca bilo je povod da Atinjani razbiju stelu sa Filokratovim mirom i da 340. objave rat Filipu. Perint i Bizant Filip nije uspeo nikad da osvoji.

339. god. novi "sveti" rat u Grčkoj, protiv Lokridjana iz Amfise pružio je Filipu priliku da se ponovo pojavi u srednjoj Grčkoj. Odlukom Amfiktionije njemu je kao hegemonu prepušteno kažnjavanje krivaca. Tek što se vratio sa pohoda protiv Skita i Tribala i jedva oporavio od zadobijene teške rane, Filip se užurbanim maršem spustio na jug. Njegov dolazak u fokidsku Elateju, s ove strane Termopi-

la, izazvao je zaprepašćenje kod Grka. Demosten je u svojoj znamenitoj besedi O vencu, opisao dan kada je stigla vest o tome u Atinu. Bilo je već veče kad neko javi pritanima da je Elateja zauzeta. Uskoro je ceo grad bio na nogama u najvećem uzbuđenju. Sutradan narod se okupio na Pniksu, a pritani izvedoše glasonošu koji podnese izveštaj. Na pitanje da li neko hoće da govori, niko nije ustao, iako su svi stratezi bili prisutni, i svi govornici, "iako je glas cele otadžbine pozivala onoga ko će govoriti o njenom spasenju". Ni rodoljublje ni bogatstvo nije bilo dovoljno u tom trenutku da bi čovek znao šta treba da savetuje. Bilo je potrebno dobro poznavanje situacije, ciljeva i taktike Filipove. Demosten je ustao i pre svega izrazio svoje duboko uverenje da Tebanci nisu pristali uz Filipa, a zatim pozvao Atinjane da pošalju deset poslanika u Tebu da joj izraze njihovu spremnost da joj priskoče u pomoć u krajnjoj opasnosti u kojoj se nalazi. Bio je pravi trijumf za Demostena što je njegov predlog prihvaćen i što su se njegova očekivanja ostvarila. Teba je pristala na savez. Uprkos izvesnim manjim uspesima saveznika Filip je, međutim, uspeo 338. da osvoji Amfisu i da je u ime Amfiktionije kazni. Najzad, u pozno leto 338, došlo je u ravnici kod Heroneje do znamenite, presudne bitke. Prekaljena makedonska falanga i njen genijalni vojskovođa odneli su pobedu nad saveznicima.

Pošto je izvukao sve političke konsekvence svoje pobe i uredio odnose s Grcima (v. o tome sledeću glavu), Filip se vratio u Makedoniju da se pripremi za rat s Persijom. U proleće 336. Filip šalje pretahodnicu od 10.000 ljudi pod komandom Parmeniona i njegovog zeta Atala u Malu Aziju. Makedonci su bez otpora prešli preko Helesponta i zauzeli Troadu. Bilo im je stavljeno u dužnost da oslobadjaju grčke gradove, u očekivanju dolaska Filipa sa glavinom vojske. Prodrli su do Magnezije na Meandru, kada je stigla vest da je Filip ubijen.

Atentat je izvršen na svadbi Filipove kćeri Kleopatre. Svadba je proslavljena u Egama sa naročitim sjajem i pompom. Filip je pozvao iz Grčke svoje prijatelje i poznanike, i prijatelje svojih prijatelja u želji da pred što većim brojem uglednih zvanica pokaže i svoju blagonaklonost prema Grcima i odgovarajućim počastima dobije dokaze njihove odanosti. Gozba je trajala ceo dan. Filipa su ovenčali zlatnim vencem ne samo pojedinci, već i države, između ostalih i Atinjani. Sledećeg dana bila su predviđena takmičenja gimnastička, i već od uveče su mase hrlile prema pozorištu. Ujutru je krenula svečana povorka u kojoj su nošene statue dvanaest olimpijskih bogova, iz-

radjene sa velikom umetnošću i bogato ukrašene. Sa njima je nošena, kao trinaesta, i veličanstvena statua Filipa na prestolu. Kada je teatar bio pun, pojavio se Filip. Da bi pokazao pred Grcima kako je uveren u svoju popularnost, on naredi telohraniteljima da ga prate iz daleka. U trenutku kada je ulazio, i kada su se svi divili njegovoj moći, iskočio je iznenada, s nožem u ruci, mladi Makedonac Pauzanija, i zadao mu smrtonosni udarac.

Prema zvaničnoj tradiciji, Pauzanija je ubio Filipa da bi se osvetio za ličnu uvredu koju mu je pre izvesnog vremena naneo Atal i preko koje je Filip, ne želeći da se zameri svome novom tastu (on se 337. god. oženio Atolovom mladom ćerkom Kleopatrom), prešao čutke. Pojavile su se, međutim, sumnje da je on bio samo orudje neke zavereničke grupe i te sumnje nisu nikad uklonjene. Danas je teško opredeliti se za bilo koju verziju. Pojednostosti sa kojima je zabeležen Pauzanijev slučaj kao da govore u prilog njegove autentičnosti, a atentati političkih ličnosti iz ličnih motiva nisu nepoznati. S druge strane, razloga za nezadovoljstvo moralo je biti, kod jednog vladara kao što je bio Filip, kod raznih ljudi, kako iz njegove najbliže okoline, tako i iz stare plemenske aristokratije koju je pretvorio u dvorjanine.

Za dvadeset i četiri godine vlade Filip je preobrazio već veliki deo Balkana. Stvorio je najveću silu koju je Balkansko poluostrvo ikada imalo u antici. Utisak koji je on napravio na svoje savremenike vidi se po rečima Teopompa da je on bio "najveći čovek koga je Evropa imala".

Najznačajnija dela za istoriju Makedonije do Aleksandra velikog su: F.Geyer, *Makedonien bis zur Thronbesteigung Philipps II*, Munchen 1930; A.Momigliano, *Filippo il Macedone*, Firenze 1934; V.Chapot, *Philippe II de Macedoine*, Paris 1936; F.R.Wust, *Philipp II von Makedonien und Griechenland in den Jahren von 346-338*, Munchen 1938; R.Paribeni, *La Macedonia sino ad Alessandro Magno*, Milano 1947; A.S.Šofman, *Istorija antičnoj Makedoniji*, 1, Kazanj 1960.

4. KORINTSKI SAVEZ - (KOINE EIRENE)

Posle Heroneje Filip je bio neosporan gospodar Grčke. Dva najmoćnija njegova protivnika, Atina i Teba, bile su savladane, iako

su u poslednjem trenutku, prelazeći preko međusobnih raspri, suparništva i mržnje, udružile svoje snage. Pobjeda je bila presudna za dalju sudbinu Grčke. Teba je prva bila kažnjena za svoj otpor. Ona se morala predati na milost i nemilost zavojevaču. Makedonci su zaposeli tebansku tvrđavu Kadmeju, poubijali ili izgnali antimakedonske elemente, rasturili Beotski savez i postavili nov oligarhijski savet na čelu Tebe u koji je ušlo 300 Filipovih pristalica. Politički emigranti vraćeni su u zemlju. Gradovi Plateja, Koroneja, Tespija i Orhomen, koje su Tebanci bili razrušili, ponovo su izgrađeni da posluže kao oslonac makedonske vlasti.

Položaj Atine je bio nešto povoljniji jer je njena pomorska sila bila netaknuta. Uzdajući se u nju Atinjani su u prvim trenucima pomišljali da nastave sa pružanjem otpora Filipu. Počeli su da utvrđuju zidine i sklanjaju u grad sve dragocenosti. Mobilisali su sve odrasle muškarce do 60 godina, ne samo građane već i meteke. Jedan od vodja antimakedonske stranke, retor Hiperid predložio je da se dodeli građanstvo svim metecima i saveznicima koji se bore na strani Atine i da se oslobode robovi da bi i oni mogli da ratuju. Za stratega je predložen Haridem, nepomirljivi protivnik Filipa. Međutim, makedonski kralj umeo je kao niko drugi da od vojničkih pobjeda izvuče najveću korist i da diktira tok događajima. I ovog puta on je pokazao, kao i u mnogim ranijim prilikama, da je za njega rat bio samo sredstvo za postizanje političkih ciljeva. On nije krenuo da osvoji Atinu, već joj je predložio mir pod uslovima povoljnijim nego što je iko mogao da očekuje. Među grčkim zarobljenicima u njegovom logoru nalazio se i poznati govornik Demad, koji se prihvatio uloge posrednika i tumača Filipovih namera u Atini. U međuvremenu promakedonski elementi agitovali su u Atini za sklapanje mira. Činjenica da se u makedonskom zarobljeništvu nalazilo 2.000 atinskih građana doprinela je mnogo stišavanju borbenih duhova. Umesto Haridema za stratega je izabran Fokion, pristalica umerene politike, mira i saradnje sa Makedoncima. Atinska skupština uputila je poslanstvo Filipu na pregovore. Na čelu poslanstva nalazili su se predstavnici makedonske stranke Fokion, Eshin i Demad. Filip ih je dočekao sa počastima i gozbama i sa svoje strane uputio u Atinu Antipatra i Aleksandra da saopšte njegov odgovor. Atinjani su prihvatili ponudjeni mir i sklopili s Filipom ugovor o prijateljstvu i savezu. Izglasano je podizanje počasne statue Filipu i davanje atinskog građanskog prava Aleksandru.

Ovim mirom Filip je priznao nezavisnost Atine. U datom trenutku to je bilo za Atinu najvažnije: sprečiti da makedonska vojska kroči na atičko tlo. Ona je sačuvala i sve svoje vanatičke posede, sem tračkog Hersoneza, umesto koga je dobila Oropos. Gubitak Hersoneza, zbog koga je tokom poslednjih godina ona podigla toliku viku na Filipa, zbog koga je i rat objavila, bio je nesumnjivo težak udarac za nju, jer ju je dovodio u ekonomsku zavisnost od Makedonije, koja je, držeći Moreuze, mogla da kontroliše i ometa dovoz žita sa Ponta u Pirej. (Ne treba zaboraviti da je neposredan povod za raskidanje Filokratova mira i objavu rata Makedoncima bilo upravo zaplenjivanje jedne atinske ladje koja je dovozila žito sa Bosfora). To je bila cena plaćena za nezavisnost. Zarobljenici su vraćeni bez otkupa. Atinjani su morali da se odreknu svog Pomorskog saveza i da se obavežu da će stupiti u organizaciju za obezbeđenje opšteg mira koju je Filip imao nameru da osnuje.

Posle sloma Tebe i Atine, ostale grčke države nisu predstavljale nikakvu prepreku za Filipa. Bilo da su učestvovala u heronejskom sukobu (Megara, Korint, Ahaja i dr.) ili da su ostale neutralne (Arg, Arkadija, Mesenija), one su sve priznale vlast pobjednika. Uostalom bilo je dosta gradova na Peloponezu koji su bili naklonjeni Makedoncima i koji su Filipa dočekali sa oduševljenjem. Jedino je Sparta, začaurena u svojoj vekovnoj megalomaniji, terala svoju politiku: kao što je iz mržnje prema Tebi odbila da pošalje vojsku u Heroneju, čime je, nesumnjivo, olakšala makedonsku pobjedu, tako je sada uporno odbijala da prizna Filipovu vlast, čak i onda kada je ovaj harajući prokrstaro njenom teritorijom. Filip je pokazao dovoljno državničke mudrosti da poštedi protivnika koga je mogao lako uništiti. Ostavio je Spartu na miru, ali joj je oduzeo sve osvojene oblasti i vratio ih njenim susedima i neprijateljima Argivljanima, Mesenjanima i Arkadjanima. Sparta je bila svedena na Lakoniju.

Drukčije nego što je to Isokrat zamišljao Grčka se našla pod makedonskom vlašću ne dobrovoljno, već primorana silom oružja. Iako je Filip sklopio sa pojedinim grčkim državicama separatne ugovore, glavna garancija za red i bezbednost bili su makedonski garnizoni, koji su, sem u tebanskoj Kadmeji, postavljeni i u Halkidi, na Akrokorintu i u Ambrakiji. Ove četiri vojničke baze na najosetljivijim strateškim tačkama Srednje Grčke ne dopuštaju nikakve iluzije o karakteru makedonske vlasti u Grčkoj. Filip se pobrinuo da, gde-

god je to bilo potrebno, dovede na vlast ljude koji su mu bili odani, postavljajući negde tirane, negde oligarhe, kao oslonac novog poretka.

Međutim, pred Filipom su stajali zamašni planovi za čije ostvarenje nije bila dovoljna samo sila. Trebalo je Grčkoj dati organizaciju koja će je trajno povezati za Makedoniju i pripremiti pohod na Persiju. Ova dva krupna zadatka bila su u očima makedonskog kralja nerazdvojno vezana. Otkako je zavládala Trakijom i izbila na Dardanele i Bosfor, Makedonija se našla u konfliktu ne samo sa Atinom već i sa Persijom. Prilikom opsade Perinta Filip je prvi put imao protiv sebe novog neprijatelja - Persijance. Otada znao je da je sukob s njima neizbežan. Pošto je potisnuo Atinu sa Hersoneza on je jedini mogao da odbrani od Persijanaca i sačuva slobodne Moreuze, jednu od žila kucavica egejskog sveta. Interesi Makedonije i Grčke u ovome su se podudarali. Filip je bio spreman da preuzme ulogu ostvaritelja ciljeva koje su postavili ideolozi panhelenizma. Da bi se, međutim, pohodu protiv Persije dao opštegrčki karakter bilo je neophodno da se odnosi Grčke i Makedonije postave na zdrave, zakonske osnove.

Vlast nad Grčkom nametala je Filipu novu ulogu. On nije mogao da vlada Grčkom kao makedonski kralj, niti je Grčka mogla da bude neposredno prisajedinjena Makedoniji kao što je to bio slučaj sa teritorijama nekih varvarskih plemena, jer je Grčka bila zemlja sa višim oblicima društveno-ekonomskog i političkog života nego što ih je imala Makedonija i njeno priključenje bi potreslo i same osnove makedonske kraljevine. Ujedinjenje pod vlašću Filipa, Grčka i Makedonija su morale da sačuvaju svaka svoju individualnost i svoju fizionomiju. Političke i kulturne tradicije Grčke tražile su da se grčkom pitanju da grčko rešenje. Bilo da je to činio iskreno ili ne, što se osećao isto toliko Grčkom koliko i Makedoncem ili iz čisto diplomatskih razloga, tek Filip je stalno isticao svoju želju da ga Grci prihvate kao svog hegemonu. Zbog toga on nije ni išao do kraja u pokoravanju Grčke, izbegavao je sve što je moglo da poveća neraspoloženje Grka prema njemu, pokazivao se svuda predusretljivim i blagonaklonim, tražio na sve moguće načine da pridobije njihove simpatije. On je bio spreman da Grcima ostavi njihovo uređenje pod uslovom, naravno, da oni neće dići oružje na njega i da neće rovariti protiv makedonske vlasti. U kratkoj karakteristici Filipova dela koju daje na kraju XVI knjige svoje Istorije, Diodor kaže da se Filip ponosio više strateškom veštinom i diplomatskim uspesima nego junaštvom,

jer je smatrao da se bitke dobijaju zalaganjem svih boraca, dok slava za sve što je postigao pregovorima pripada samo njemu (Diod. XVI, 95, 3-4). Uredjenje grčko-makedonskih odnosa posle bitke kod Heroeje i stvaranje novog poretka u Grčkoj predstavlja svakako vrhunac u njegovoj diplomatskoj i državničkoj delatnosti.

Kada je sazio plan o stvaranju organizacije u kojoj će snage Makedonaca i Grka biti sjedinjene, Filip je u jesen 338. pozvao sve grčke države da pošalju svoje predstavnike u Korint na zajednički dogovor i rešenje problema međusobnih odnosa njihovih i odnosa sa Makedonijom. Na poziv su se odazvale sve države sem Sparte, koja je tvrdoglavo odbijala da prizna novostvoreno stanje. Tako se nekoliko meseci posle heronejske bitke sastao u Korintu znameniti Korintski kongres, koji obeležava početak nove epohe u grčko-makedonskim odnosima.

Na Kongresu Filip je u vidu edikta (diagramma) podneo predstavnicima grčkih gradova nacrt Ugovora o organizovanju Opšteg mira (koine eirene) i obrazovanju jednog permanentnog sinedriona - saveza sastavljenog od predstavnika država - učesnica Opšteg mira, - koji će se brinuti o sprovođenju u život odredaba Ugovora. Tok rada Kongresa nam nije poznat. Malo je verovatno da je išta značajnije izmenjeno u Filipovom predlogu. Mnogo je vremena upotrebljeno na to da se na osnovu vojnog potencijala pojedinih država utvrdi i njihova vojna obaveza. Delegati su po svojoj prilici podneli ugovor organima svog grada na saglasnost, posle čega je došlo do zaključenja ugovora i polaganja zakletve.

Tekst ovog značajnog akta nažalost nije nam sačuvan. Izvori kojima raspolazemo za poznavanje ugovora su sledeći:

①. Fragmentirani atinski natpis koji sadrži zakletvu država potpisnica Opšteg mira i spisak tih država s brojem njihovih predstavnika u sinedrionu (IG II2 1, 236 = Syll. 3 260 = Tod, 177. Posle Wilhelma Attische Urkunden, SB Akad. Wien 165, 6, koji je utvrdio pripadnost dva fragmenta istom natpisu, glavne dopune su dali Wilcken, SB Preuss. Akad. 1929, 316 i d. i W. Schwahn, Heeresmatrikel und Landfriede Philipps von Makedonien, Klio Beiheft XXI, 1930).

②. Nekoliko važnih odredaba Ugovora saznajemo iz Pseudo-Demostenova govora O ugovoru s Aleksandrom (Peri ton pros Alexandron synthekon), koji nam osim toga daje uvid i u opšti duh Ugovora. Pošto Aleksandar nije uneo nikakve izmene u Ugovor koji je njegov otac zaključio s Grcima, to se i odredbe njegovog (obnovljenog) ugovora mogu smatrati odredbama Filipovog.

③. Vrlo značajan za utvrđivanje karaktera Filipove konvencije je dekret iz 317. g., koji je u ime kraljeva Aridaia i Aleksandra IV izdao Poliperhon. U njemu se izričito kaže da se obnavlja mir i poredak zaveden u Grčkoj pod Filipom i Aleksandrom. Tekst ovog dekreta sačuvan nam je kod Diodora, XVIII 56. (up. Bengtson, Die Strategie in der hellenistischen Zeit I, 84).

④. Iz Justina, IX 1-7, vidimo da su obaveze pojedinih država-članica u davanju vojske bile utvrđene prilikom sklapanja ugovora o miru, a ne prilikom donošenja odluke o ratu s Persijom.

⑤. Mnogo je korišćen za dopunjavanje i interpretiranje atinskog natpisa jedan nešto pozniji dokumenat. To je stela iz Epidaure sa ugovorom o osnivanju Helenskog saveza od strane Antigona i Demetrija Poliorketa 302. godine (IG IV2, 1, 68). Pri tome se nije dovoljno vodilo računa o izmenjenim uslovima koji su, iako se formalno vršilo obnavljanje Filipovog Ugovora, diktirali drukčiju sadržinu.

Nabrojani izvori nisu dovoljni da bismo sa sigurnošću mogli odrediti karakter Filipove nagodbe s Grcima. Otuda dugotrajna i još nedovršena diskusija o tome da li je ovom konvencijom bilo predviđeno samo uspostavljanje Opšteg mira ili pak i sklapanje vojnog saveza - simahije.

Najznačajnija istraživanja po pitanju Korinskog pakta su: A. Wilhelm, Attische Urkunden I: Urkunden des korinthischen Bundes, Sitzungsberichte d. Akad. Wien 165 (1911) 1 i d.; U. Wilcken, Beiträge zur Geschichte des korinthischen Bundes, Sitz. Ber. d. Bayer. Akad., München, 1917, 10 Abh.; U. Wilcken, Philipp II von Makedonien und die panhellenische Idee, Sitz. Ber. d. Preuss. Akad., Berlin 1929, XVIII, 291 i d.; Busolt-Schwoboda, Griechische Staatskunde II, 1926, 1389-1395; W. Schwahn, Heeresmatrikel und Landfriede Philipps von Makedonien, Klio, Beih. 21, 1930; F. Schehl, Zum korinthischen Bund v. J. 338/7 v. Chr., Jahreshefte d. österreichischen archäologischen Institut, Wien 27 (1932) 115 sqq.; A. Momigliano, La koine eirene dal 386 al 338 a. C., Rivista di Filologia 62 (1934) 482-514; F. Hampl, Die Griechische Staatsverträge des 4. Jahrh. v. Chr., Leipzig 1938; A. Heuss, Antigonos Monophthalmos und die griechischen Städte, Hermes 73 (1938) 171 sqq. Ida Calabri, Il sinedrion della lege di Corinto e le sue attribuzioni giurisdizionale (Note a Polibio IX 33, 11), Rivista di Filologia 1950, 63 sqq.; K. Dienelt,

Der Korintische Bund, Jahreshefte Oe. A. I., Wien 43, 1956, Beibl. 47-74; M.N. Tod, Greek Historical Inscriptions II, 1948, 224 sq.; T.T.B. Ryder, Koine Eirene, Oxford 1965, Appendix X, str. 150 sq. - Up. i opšta dela, napred navedena, u kojima se istražuje politika Filipa prema Grcima u poslednjim godinama njegove vlade.

Osnovu koine eirene čini sloboda i autonomija svih država, koja je proklamovana na početku samog Ugovora. Grčki gradovi se zakletvom obavezuju da neće međusobno ratovati niti jedan drugome otimati naselje, utvrđenje, luku. Isto tako se zaklinju da neće preduzimati neprijateljske poduhvate protiv Filipa i njegovih nasljednika, da neće ništa učiniti protivno Ugovoru i da će se boriti protiv narušitelja Opšteg mira. Potpisnici Ugovora se obavezuju takođe da neće nasilno menjati režime koji su se zatekli u pojedinim državama u trenutku polaganja zakletve na Ugovor. Ova odredba o zaštiti postojećih režima bila je detaljno razradjena. Zabranjene su bile sve nasilne mere u cilju izvršenja prevrata: smrtna presuda, izgnanstva, konfiskacije, podela zemlje, ukidanje dugova i oslobađanje robova. Posebno je bilo zabranjeno da se pruži oružana podrška političkim emigrantima da bi se mogli vratiti u svoju zemlju. Ugovorom je bila zagarantovana sloboda plovidbe. Nijedan grad nije bio obavezan da pusti u svoju luku tuđe ratne brodove. Zabranjeno je bilo zadržavanje ili zaplenjivanje ladja. Zabranjeno je bilo stupiti u službu tuđe države.

Za prekršaje pojedinih odredaba bile su predviđene sankcije. Grad koji bi se ograšio o Ugovor imao je da bude isključen iz zajednice i proglašen zajedničkim neprijateljem. Za sprovođenje u delo odluka Kongresa i očuvanje mira i reda obrazovan je Sinedrion, savet u koji su sve države slale svoje predstavnike. Sinedrion i službenici (oficiri?) koje je odredio makedonski kralj, u svojstvu hegemonu svih država okupljenih u ovoj organizaciji, imali su da odluče o tome šta treba preduzeti protiv prekršilaca Ugovora. U slučaju rata, kralj-hegemon rukovodio je izvršenjem odluke.

Sinedrion je bio sastavljen od predstavnika pojedinih gradova ili grupe manjih gradova, odnosno plemena. Sačuvani fragmenat spiska pokazuje da su Opštim mirom bili obuhvaćeni i Tesalija, trački gradovi i jonska ostrva, iz čega se da zaključiti da je doista bila zastupljena sva Grčka. Broj predstavnika, odnosno glasova svake države-članice određen je prema njenom vojnom potencijalu.

Sklapanjem ugovora o Opštem miru Filip je izvršio samo jedan deo svog programa. Protivno svom običaju da ne govori o svojim namerama pre nego što su potpuno sazrele za ostvarenje, on je, znajući koliko je rat protiv Persije bio popularan u Grčkoj, pustio da se šire glasovi o tome da namerava da povede Grke protiv Persijanaca, želeći time da pridobije njihovu naklonost. Kada su se na Korintskom kongresu utvrdjivale visine vojnih kontigenata koje su države-članice dužne da daju u slučaju potrebe, svima je bilo jasno da se ima u vidu rat s Persijom. Na jednom zasjedanju sinedriona 337. godine je, najzad, odluka na Filipov predlog da se zarati na Persiju. Za ovakvu akciju protiv spoljnog neprijatelja odredbe Ugovora nisu bile dovoljne, jer su one regulisale samo međuhelenske odnose. Filip je izabran za vrhovnog komandanta (hegemonu autokratora ili stratega autokratora) u ratu protiv Persije sa posebnim ovlašćenjima.

Uprkos mnogim studijama posvećenim Korintskom kongresu i Ugovoru o Opštem miru moramo priznati da još uvek ne postoji saglasnost naučnika o karakteru ove nagodbe. Vilken je, u raspravi koja je objavljena u Izveštajima Berlinske akademije za 1929, istupio s tezom da se koine eirene protezala samo na Grke i da su Grci, ujedinjeni u slobodan i suveren savez, stupili u neku vrstu personalne unije s Makedonijom, sklopivši s njom simahiju (vojni savez). Po njegovom mišljenju, osnovnu mira sklopljenog 338/7 g. činio je ugovor o simahiji, a koine eirene bila je cilj koji se tom simahijom postizao. Švan je, u monografiji posvećenoj ovom problemu, branio gledište da je ugovor između Filipa i Grka bio samo mirovni ugovor, a ne ugovor o savezništvu. Po Šelu, međutim, prema tome, postojao je samo jedan akt koji je regulisao odnose između grčkih gradova i Makedonije. Zakletva Atinjana, sačuvana na natpisu, odnosi se na vojni savez, sklopljen između članica Opšteg mira i Filipa, što znači da se konvencija sastojala iz dva odvojena akta. S druge strane, Tod ukazuje na činjenicu da se u izvorima (tekst zakletve, Pseudo-Demostenov govor) ne govori o simahiji, već se u njima pojavljuju za obeležavanje ovog akta uvek izrazi koine eirene ili synthekai pros Philippon (ugovor s Filipom), i da se samo kod Diodora, na jednom mestu, i kod Arijana, isto tako jednom, spominje symmachia, ali u kontekstu koji jasno pokazuje da se pod simahijom misli na nešto drugo a ne na koine eirene, da je to vojni savez protiv Persije.

Suština ovog pitanja sastoji se u ovome: ako je Filip bio obuhvaćen Ugovorom o Opštem miru, kao njegov član, i imao svoje pred-

stavnike (odnosno poslanike) u Sinedricau, onda su obaveze Ugovora podjednako važile za njega kao i za grčke države. Pseudo-Demostenov govor O ugovoru s Aleksandrom pokazuje, međutim, nedvosmisleno, po svojoj koncepciji, da je Ugovor o Opštem miru podjednako obavezivao makedonskog kralja kao i ostale Grke. Govor je zamišljen kao optužba pokrenuta protiv Aleksandra zbog kršenja Opšteg mira. Aleksandar se ogrešio o Ugovor time što je silom oružja vraćao emigrante u njihove gradove ili postavljao tirane ili zaplenjivao žito sa atinskih ladja i u duhu tog Ugovora on treba da bude proglašen za neprijatelja i protiv njega treba da se povede rat. Naravno, samo lakoverni ljudi i ljudi koji su se pravili naivni da bi mogli da brane interese svoje države mogli su da misle da se i na makedonskog kralja mogu bez daljnjeg primeniti odredbe Ugovora. Ali to nije u ovom slučaju važno. Važno je da se iz ovog govora jasno vidi da je Ugovor o Opštem miru regulisao sve odnose između Grka i Filipa, da je predviđao sankcije u slučaju kršenja pojedinih njegovih odredaba i to podjednako za obe strane. Poseban ugovor o simahiji nije ni bio potreban. Sinedrion je bio organ tog Opšteg mira a on je, kao što smo videli, u načelu donosio odluke o ratu u slučajevima kada se neka država-članica proglasi zajedničkim neprijateljem. Prema tome, za regulisanje međuhelenskih odnosa i odnosa Filipa i Grka nije bio potreban ugovor o simahiji. Nemamo razloga da smatramo da je u svojim odnosima s Grcima Filip sebe suprotstavljao njima kao Makedonac. Naprotiv sve govori za to da je on sebe smatrao Helenom i da nije imao razloga da sebe isključi iz jedne opštehelenske organizacije.

Možda je kod donošenja pogrešnog zaključka o karakteru ugovora iz 338/7. uticalo njegovo uporedjenje s ugovorom iz 302, koji su sklopili s Grcima kraljevi Antigon i Demetrije. Ali tada su uslovi bili promenjeni i osnovu tog ugovora činio je vojni savez protiv Kasandra. Zato se u tom ugovoru predviđaju tačne obaveze svakog člana u vojsci i visoke kazne za neizvršavanje tih obaveza. Međutim, Filip je imao drugi cilj. On je tim ugovorom želeo da ozakoni svoju hegemoniju nad Grčkom, da joj da zakonske osnove. U prvobitnom aktu nije istican niti spominjan rat protiv Persije, već samo međusobne obaveze Grka za održavanje mira i sprečavanje svakog međusobnog rata ili političkog prevrata.

Zajednički rat protiv Persijanaca morao je biti sankcionisan posebnim aktom. Ugovor o Opštem miru nije mogao da obaveže sve grčke države na aktivno učešće u jednom takvom pohodu. Čini mi se takodje

da nije dovoljno uočena činjenica da je Opšti mir predstavljao dogovor između Grka i Filipa, odnosno njegovih naslednika, dok je vojni savez za rat protiv Persije bio sklopljen između Grka i Makedonaca. Ono jedino mesto kod Arijana u kome se spominje simahija to jasno pokazuje. U njemu se govori o tome kako je Aleksandar kaznio sve Grke koji su ratovali na strani Persijaca, a stupili su u njihovu službu "pre mira i vojnog saveza s Makedoncima".

Ne postoji u nauci saglasnost ni u pogledu titule koju je Filip dobio kao vrhovni komandant grčkih snaga u persijskom ratu. Kod Diodora se na nekoliko mesta položaj Filipa određuje kao hegemonia tes Hellados (voćstvo Grčke), dok se na dva mesta on naziva strategos autokrator tes Hellados (vojskovođa samodržac Grčke). Kod Arijana, međutim, Aleksandar kao komandant grčkih snaga (a njegov se položaj nije razlikovao od Filipova) obeležava se rečju hegemon, a na jednom mestu, u govoru veteranima, Aleksandar kaže za svoga oca da je on bio postavljen za hegemona autokratora (vodju samodržca) cele Grčke za rat s Persijom. Dok su neki naučnici smatrali da izrazi hegemon i strategos autokrator označuju jednu te istu stvar a da se razlika u terminologiji koja se pojavljuje može objasniti korišćenjem različitih izvora od strane Diodora i Arijana (strategos autokrator bila bi mlađa tradicija, nastala u helenističko vreme kada je pojam hegemon izgubio svoje prvobitno značenje), drugi, naprotiv misle da titulu hegemon nosi Filip samo kao vodja Korinskog saveza, dakle u svome odnosu prema Grcima, a da je titulu strategos autokrator dobio kao vojni komandant u ratu s Persijom. Epitet autokrator obeležavao bi posebna ovlašćenja koja je dobio za vođenje tog rata (da može preduzeti operacije, sklopiti ugovore o savezu ili miru a da se ne mora prethodno obratiti Sinedrionu za odobrenje). Problem nije rešen. Zahteva kompleksno istraživanje upotrebe ova dva, odnosno tri termina (hegemon, strategos, autokrator) ne samo u helenističko već i u prethodno, predfilipovsko vreme.

Pod nazivom Strategos autokrator napisao je Scheele disertaciju o ovom pitanju (Leipzig 1932). Osnovni izvorni podaci i literatura mogu se naći kod Bengtsona, Die Strategie in der hellenistischen Zeit, I, 3 i d.

Korintski savez zasniavao se na slobodi i autonomiju država - članica. Priznavanje slobode bilo je ustupak makedonskog kralja koji se odricao svojih prava pobednika, odricao se tributa i postavljanja ma-

kedonskih posada u grčkim gradovima, jednom rečju vojne okupacije zemlje. S druge strane, odredba o autonomiji, makoliko bila draga Grcima išla je u prilog makedonskog kralja. Jer, garantovanje autonomije značilo je zabranu udruživanja pojedinih gradova, stvaranja regionalnih saveza pod hegemonijom jedne države. Drugim rečima, ovom odredbom makedonski kralj se obezbedio od ponovnog jačanja Atine i drugih znatnijih grčkih država putem stvaranja saveza. Najzad, postojala je i odredba o zaštiti režima koji su se zatekli u vreme sklapanja Opšteg mira. Ova odredba i odredba o autonomiji uzete zajedno davale su mogućnost dvojako interpretaciji. Autonomija i tiranija, po grčkom shvatanju, isključuju jedna drugu. Prema tome, obaranje tiranida i obnavljanje demokratije u gradovima u kojima je Filip bio postavio tirane mogao bi se smatrati kao korak za zaštitu autonomije, ali se moglo protumačiti i kao kršenje Ugovora. Jasno je da u organizaciji koja je bila diktirana voljom pobednika prave ravnopravnosti nije moglo biti.

Sklapanje Opšteg mira ne predstavlja novinu u grčkom svetu. Tokom IV v. bilo je u više mahova pokušaja da se putem ugovora postigne opšti mir i red. Prva koine eirene potpisana je 387. god. pod tutorstvom persijskog kralja. Grcima je proklamovana sloboda i autonomija i oni su se obavezali da neće međusobno ratovati. Persija je uzela na sebe ulogu garanta mira i izjavila da će, zajedno sa ostalim potpisnicima, preduzeti represalije protiv svakoga ko prekrši odredbe mira. Ovaj znameniti "Kraljev mir", čiji je neposredni cilj bio jačanje položaja Sparte, jer je ona uzela ulogu čuvara, predviđao je rasturanje svih postojećih saveza (beotskog, halkidičkog) i prepuštao je Persijancima maloazijske grčke gradove i ostrva koji su se tada nalazili pod njihovom vlašću. Nakon toga sklopljeni su i drugi mirovni ugovori (375/4. Atina i Sparta u strahu od Tebe, 362, posle Mantineje, 346. Amfiktionija, i jedan predlog opšteg mira 342.), koji su u teoriji obuhvatali sve grčke države priznajući slobodu i autonomiju i zabranjujući međusobne ratove. Tako da se sa formalnog stanovišta Opšti mir iz 337. god. nadovezuje na slične ugovore iz nedavne prošlosti. Međutim, politička stvarnost koja se u njemu odražava je potpuno nova. Raniji ugovori bili su posledica borbe za hegemoniju između Atine, Sparte i Tebe i sklapani su pod okriljem persijskog cara. I u jednom i u drugom pogledu nastala je potpuna promena. Makedonija preuzima hegemoniju u grčkom svetu i Filip zamenjuje persijskog kralja u ulozi garanta Opšteg mira. Posle 50 godina suprematije koja nije odgovarala realnom odnosu snaga već je počivala na nesredjenim prilikama u Grčkoj, Per-

sija je izbačena iz međunarodnog života Grčke. Ona postaje zajednički neprijatelj svih Grka i Makedonaca. Ono što ni Atina ni Sparta nisu bile u stanju da učine, da privole ili prinude Grke da bez persijskog diktata sklope zajednički mir, to je Filip postigao. Njegov položaj u okviru Opšteg mira razlikuje se od položaja persijskog kralja. I to je značajna novina. Dok persijski kralj nije imao nikakvih obaveza, već ugovori koji su pod njegovim tutorstvom sklopljeni imaju jednostrani karakter, represalije koje su bile predviđene za kršenje odredaba Opšteg mira iz 337. pokazuju da Filip nije ostao izvan organizacije koju je stvorio već je našao svoje mesto u njoj.

Ima još nekih bitnih razlika između Kraljevog mira i Opšteg mira 337. g.: to je zabrana revolucionarne delatnosti i promene postojećih režima; zatim postojanje četiri makedonske baze, kao garancija uspostavljenog reda i najzad, proporcionalno predstavnštvo u sindriumu. U ranijim savezima svaka je država imala po jedan glas u saveznom veću, a ovde je broj glasova pojedinih država određen na osnovu njihovih vojnih potencijala.

Rešenje koje je Filip dao odnosima Grka i Makedonaca predstavlja najznačajnije delo ovog velikog državnika. Ono je bilo uslovljeno dotadašnjim razvitkom Grčke, ali nosi nesumnjivi pečat Filipove ličnosti. Otkriva njegovo duboko i daleko sagledavanje strujanja i interesa njegova vremena, gipkost njegova duha, njegovu trezvenost i lukavstvo. Ovo uređenje otvara novo poglavlje u istoriji Grčke. Na temeljima koje je Filip postavio razvijace se tokom helenističke epohe odnosi Grka i Makedonaca. Opštegrčki savezi Grka pod hegemonijom makedonskog kralja (koinon ton Hellenon) postaju osnovna poluga međunarodnog života Egeje u helenističko doba. Grčka je formalno sačuvala nezavisnost, a de facto ona ima nad sobom makedonskog kralja. Njoj je priznata njena individualnost, ona nije prisajedinjena Makedoniji - jedno su hoi Hellenes, drugo Makedonci, - ali ona je vezanih ruku što se tiče razvijanja sopstvene političke moći obavezom o autonomiji. Jedinstvo koje je Filip stvorio bilo je jedinstvo kroz rasparčanost.

ALEKSANDAR MAKEDONSKI
(336 - 323)

LITERATURA

Pored opštih dela iz istorije helenizma, u kojima je obradjena epoha Aleksandra Velikog - Dröysen, Niese, Beloch, Glotz-Rous-

sel-Cohen, Ranović - napisano je i mnogo odličnih monografija posvećenih ovom velikom vladaru. Nabrajamo najznačajnije i najpoznatije:

- H.Berve, *Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage*, München, I-II, 1926.
 S.I.Kovaljov, Aleksandr Makedonskij, Leningrad 1937.
 U.Wilcken, *Alexander der Grosse*, Leipzig 1931.
 G.Radet, *Alexandre le Grand*, Paris 1931.
 F.Oertel, *Alexander der Grosse*, 1943.
 G.A.Robinson, *Alexander the Great*, New York 1947.
 W.W.Tarn, *Alexander the Great I-II*, Cambridge 1948 (1951)2.
 F.Schachermayr, *Alexander der Grosse. Ingenium und Macht*, Graz 1949.
 L.Homo, *Alexandre le Grand*, Paris 1951.
 Fr.Altheim, *Alexander und Asien*, Tübingen 1953.

Pregled novijih radova na istoriji Aleksandra Velikog i njihovih rezultata daju: R.Andreotti, *Il problema di Alessandro Magno nella storiografia dell'ultimo decennio*, *Historia* I, 1950, 583 sq.; M.N.Botvinnik, *Novie raboti buržuaznih istorikov ob Aleksandre Makedonskom*, *Vestnik drevnej istorii* 1952, 1, 173 i d.; G.Walser, *Zur neueren Forschung über Alexander den Grossen*, *Schweizerische Beiträge zur alten Geschichte* 14, 1956, 181 i d.

IZVORI

Izvori kojima raspolazemo za istoriju Aleksandra Velikog i njegovo doba predstavljaju samo žalosne ostatke bogate literature koju je čudesan život ove titanske ličnosti izazvala. Od helenističke književnosti, kako je odavno rečeno, ostalo je samo polje ruševina. Klasičizam koji zahvata grčko-rimsku kulturu Avgustova vremena, vraćanje unazad na savršene uzore klasične epohe, imao je najkobnije posledice po umotvorine helenističkog doba. Od brojnih istorijskih dela koja su savremenici velikog makedonskog kralja napisali za njegova života i li posle njegove smrti, nijedno nije došlo do nas. Ipak o Aleksandru smo bolje i nešto pouzdanije obavешteni nego o njegovim naslednicima. To imamo da zahvalimo uglavnom rasplamsavanju interesovanja za njegovu ličnost i sudbinu, kao najvećeg osvajača antike, u vreme kada je, u

II v.n.e., car Trajan, idući njegovim stopama, uspešno ratovao u zemljama Starog Istoka. Tada, oko pola milenija posle njegove smrti, napisao je Arijan istoriju njegovih ratova, koristeći se danas izgubljenim delima, knjigu koja je najpotpuniji i najpouzdaniji naš izvor za poznavanje njegove vlade i njegova vremena. U isto doba sastavio je i Plutarh biografiju Aleksandra.

Tradicija o Aleksandru puna je protivurečnosti. Sačuvani literarni izvori su ne samo nepotpuni već i vrlo nejednake vrednosti. Naročito su nedovoljni kada se želi upoznati cela epoha, a ne samo ličnost i delo velikog osvajača. Aleksandar je tako zasenio svoje savremenike da je sva pažnja njegovih istoričara bila skoncentrisana na njega te je malo toga zabeleženo što ne bi bilo u neposrednoj vezi s njim. Međutim, iako je o njemu napisano mnogo, njegova prava ličnost kao da izmiče oku objektivnog istoričara. Jer se Aleksandar, još za života, toliko uzdigao u očima savremenika da je i njima i sebi samom počeo izgledati kao nadčovek, a već sledeće pokoljenje čini od njega heroja, legendarnu ličnost oko koje znani i neznani, pisci i pripovedači preplicu realno i izmišljeno, projicirajući u njega stremljenja svoje epohe. Tradicija o njemu ispunjena je kako laskanjima i veličanjima, tako i napadima i klevetanjima. Njegov lik kao da je zaodnut velom romantike, kroz koji je teško videti čoveka od krvi i mesa. Snaći se u ovoj tradiciji, odvojiti istinito od apologetičnih ili zlonamernih izmišljotina utoliko je teže što mišljenja savremenika poznajemo samo iz treće ruke, kroz pozna dela jednog Arijana, Diodora ili Plutarha, ili pak iz nepovezanih fragmenata koje su razni pozniji pisci uzeli iz njihovih dela. Od toga hoće li dati prednost o vome ili onom antičkom piscu umnogome zavisi stav koji će moderni istoričar zauzeti po pojedinim problemima koje postavlja Aleksandrov život i njegova epoha. Od toga u krajnjoj liniji zavisi i njegova opšta slika o Aleksandru kao čoveku, vojskovođi, državniku.

Poseban značaj ima, kod ovakve literarne tradicije, dokumentarni materijal. On ne samo dopunjava mnoge praznine, naročito u poznavanju prilika u pojedinim delovima Carstva, već služi i kao podloga za proveravanje kazivanja antičkih pisaca. Međutim, kao što ćemo videti veliki deo dokumentarnog materijala nije došao do nas, već nam je poznat iz istih literarnih izvora. Tako da i on pokreće vrlo ozbiljne probleme kritike i utvrđivanja autentičnosti.

Antičkom historiografijom o Aleksandru bavili su se, još od prošlog veka, i bave se i danas mnogi istraživači, sa mnogo strasti, erudi-

cije i kriticisma, a da se nije došlo do jednog sigurnog i opšteprihvaćenog mišljenja o vrednosti pojedinih autora i njihovih svedočanstava. Razne istorije Aleksandra neosporno zavise jedna od druge, neke od njih pokazuju veliku bliskost i očigledno potiču od zajedničkog uzora. Da li se može sva literarna tradicija dovesti u zavisnost od jednog istoričara-savremenika, ili ih je bilo više njih, koji su nezavisno jedan od drugog, napisali, na osnovu svojih beležaka, na osnovu onoga što su sami videli i čuli, što su doživeli u neposrednoj blizini velikog kralja, istoriju njegovih pohoda? Mišljenja kritičara se razilaze i danas po ovom pitanju kao i pre pedeset ili sto godina.

Opšti pregled izvora o Aleksandru Velikom donose: Droysen, *Geschichte des Hellenismus* 12 (1877) 375 i d.; Beloch, *Griechische Geschichte* III,2 (1923) 34 i d.; Glotz-Roussel, *Histoire grecque*, IV, 1 (1945) 33 i d.; R.Cohen, *La Grèce et l'hellénisation du monde antique* 1948,3, 419 i d.; Bengtson, *Griechische Geschichte*, 1960,2, 319 i d.

Fragmente izgubljenih dela o Aleksandru Velikom, kao i svedočanstva o njihovim piscima sakupio je F.Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker* (=FGH), II, B str. 618-828. Literarnu tradiciju o Aleksandru istražuju u celini: W.W.Tarn, *Alexander the Great*, 1948, II; Lionel, Pearson, *The Lost Histories of Alexander the Great*, New York 1960; A.Gitti, *L'Unitarietà della tradizione su Alessandro Magno nella ricerca moderna*, *Athenaeum* 34 (1967) 39 i d.

Prvi je pisao o Aleksandrovom ratovanju u Aziji KALISTEN. Kalisten je Grk, rodom iz Olinta, rođak, učenik i saradnik Aristotela. Boravio je u Makedoniji u isto vreme kada i Aristotel i po preporuci ovoga Aleksandar ga je poveo sa sobom u Aziju da bude njegov istoričar. Kalisten je pratio A. u svim njegovim pohodima sve do Baktrije, gde je 328/7. g. osumnjičen da je učestvovao u zaveri protiv kralja i po naredjenju ovoga ubijen (v. o tome niže str.). Njegova Istorija (*Alexandrou praxeis*), napisana uporedo sa događajima, počinjala je sa prelazom Aleksandra u Malu Aziju i završavala se bitkom kod Gaugamele. Dalje nije uspeo ili možda nije hteo da piše. U svakom slučaju preokret koji je nastao u Aleksandrovoj politici prema Grcima i Makedoncima i u njihovim međusobnim odnosima poslednjih godina njegova života morao bi naći odrazu u njegovom delu da je tih godina pisao. Međutim, sudeći po fragmentima koji su nam saču-

vani, Kalisten je sa iskrenim zanosom i nepomućenim oduševljenjem govorio o Aleksandru, upoređujući njegova dela sa delima heroja i bogova, ukazujući na razna čuda i znamenja kojima su bogovi otkrivali njegovu božansku prirodu. Čvrstina karaktera i skoro nepromišljena bezobzirnost koju je Kalisten pokazao u sudbonosnom konfliktu s Aleksandrom otklanjaju svaku pomisao da su slavopojke koje je spevao A. bile plod nekog dvorjanskog ulagivanja. Kao Aristotelov učenik Kalisten je u A. pre svega video nadčovečanskog predvoditelja helenstva, što je ovaj i bio u vremenu do Gaugamele, i nije mogao da se prikloni njegovim novim, apsolutističkim, istočnjačkim manirima. To je i dovelo do krize koja ga je stala života. Prvi deo svoje Istorije Kalisten je već 330. poslao u Grčku da se publikuje. Ovo je delo bilo namenjeno Grcima i trebalo je da im približi lik božanskog Aleksandra, kakvog ga je Kalisten video. Samouvereno i uobraženo zvuče nesumnjivo njegove reči da od njega i njegovog dela zavisi šta će se o Aleksandru misliti, ali je činjenica da je on uneo u grčki svet misao o božanskoj suštini Aleksandrove prirode i uticao više nego iko drugi da se stvori legenda o velikom kralju. Ima naučnika koji smatraju da je njegova Istorija osnova celokupne tradicije, da od njega zavisi i vulgata, i Arijan, odnosno njegovi izvori Ptolomej i Aristobul. Sigurno je međutim, da je njegovo delo u osnovi Romana o Aleksandru (v. o tome niže).

Kalistenovi fragmenti: FGH IIB, Nr. 124, frg. 14, 28-54. Prema Berve, *Das Alexanderreich* II, 193, Aristotel je preporučio Kalistena Aleksandru. Jacoby, RE X (1919) s.v. 1671, misli da je uticaj Aristotelov na izbor Kalistena za zvaničnog istoričara bio mali. E.Mensching, *Historia* 1963, 281, smatra da je Aleksandar poveo Kalistena u Aziju samo zato što su ga njegova ranija dela (Kalisten je načisao Grčku istoriju) preporučivala kao snažnog istoričara od koga se moglo očekivati da će svojim kazivanjima uticati u željenom pravcu na javno mnjenje u Grčkoj. Za sukob Kalistena i Aleksandra, v. niže str. Up. i T.S.Brown, *Callisthenes and Alexander*, *American Journal of Philology* 70 (1949) 225-id.

Medju najranija dela o Aleksandru spada i delo ONESIKRITA iz Astipaleje. Onesikrit je kao istoričar-filozof (bio je učenik Diogena kiničara) pratio Aleksandra u njegovom pohodu. Pominje se u poslednjim godinama ovog pohoda. Za vreme plovidbe Hidaspom i In-

dom bio je komandant kraljevskog broda, a učestvovao je i u Nearhovo plovidbi po Indijskom Okeanu. Pisao je još za života A. a objavio je svoje delo posle njegove smrti (svakako pre 281, jer ga je čitao Lizimah, a po mišljenju nekih i pre 310). Voleo je sve neobično i egzotično i detaljno je opisivao floru, faunu i ljude nepoznatih zemalja u koje je prodrila Aleksandrova vojska. Većina sačuvanih fragmenta njegova dela odnosi se na Indiju. I u izlaganju događaja mešao je realno sa fantastičnim, izmišljao anegdote koje su razveseljavale i samog kralja i njegove drugove (na primer, priču o gozbi kod kraljice Amazonki, koja je izazvala ironično pitanje Lizimaha: "a gde sam ja tada bio?"). Kod Plutarha je zabeleženo da je Aleksandar rekao Onesikritu u vezi s tim anegdotama "da voleo bih da vidim da li će se i posle moje smrti njegove priče čitati". Pane-girični ton, toplina i duhovitost s kojom je Onesikrit govorio o Aleksandru ostavili su neizbrisiv trag na lik legendarnog osvajača i doprineli održavanju uspomeni na njega sve do nedavnih vremena. Misli se da se njegovim delom koristio Klitarh i da su preko ovog pisca njegove priče prodrle u vulgatu i Roman. S njim polemishu Aristobul, Nearh, Strabon.

Sasvim je drukčijeg karaktera bila Istorija Aleksandra (tačan naslov dela nije poznat) koju je napisao Ptolemej, Lagov sin, osnivač dinastije Ptolemejevića. Ptolemejevo delo poznajemo skoro isključivo po Arijanu (v. niže), kome je on poslužio kao glavni izvor. Po tome što se Arijanova tradicija znatno razlikuje od tradicije ostalih sačuvanih dela o Aleksandru, možemo zaključiti da je i Ptolemejeva istorija bila drukčija nego dela njegovih savremenika. Ptolemej je bio jedan od najistaknutijih Aleksandrovih komandanata i pratio je ovoga kroz sve peripetije velikog pohoda. Posle bitke kod Gaugamele on se često pojavljuje kao komandant velikih odreda i izvršilac posebnih misija. Arijan kaže za njega da je verodostojan iz više razloga: što je pisao o događajima u kojima je sam učestvovao, što je pisao kao kralj (njegovo je delo napisano posle 306. g. kada je Ptolemej uzeo titulu kralja Egipta) pa bi za njega bila veća sramota da laže nego za drugog i što je pisao posle Aleksandrove smrti pa nije imao ni potrebe ni koristi da iznese stvari drukčije nego što su bile. Ptolemej je doista, kao vojnik i političar, mogao da da realnu i trezvenu istoriju Aleksandrovog pohoda. Zbog toga se obično smatra da u njemu imamo najsolidniju tradiciju o Aleksandru. Ipak ne treba smetnuti s uma da je on mogao, radi slave i časti Aleksandrove,

da ponešto prećuti ili da preuveliča neke uspehe, da je jednom rečju dao zvanično tumačenje događaja i u iznošenju političkih konflikata izbegao sve što bi moglo da kompromituje kralja. S druge strane, on je kao vladar bio zainteresovan da njegove lične zasluge ne budu sasvim zasenjene slavom i veličinom Aleksandrovom, pa je i u tom smislu mogao nešto neverno da prikaže ili da prećuti. Veoma sporno ostaje pitanje da li se koristio Efemeridama (v. o tome niže). Da je to učinio, on bi to svakako rekao, a Arijan ne bi propustio da to podvuče. Pisao je po svoj prilici uglavnom po sećanju, a možda se koristio i arhivskom gradjom.

E.Kornemann, Die Alexandergeschichte des Königs Ptolemaios I. von Aegypten, Leipzig 1935, pokušao je da rekonstruiše Ptolemejevo delo, polazeći od postavke da kod Arijana sve potiče od Ptolemeja ukoliko nije izričito naveden drugi izvor. Nepotrebno je naglasiti nesigurnost postignutih rezultata.

Još jedan Aleksandrov oficir, manje značajan, ARISTOBUL iz Kasandreje, napisao je, svakako posle 301. istoriju Aleksandrovih ratova. O životu Aristobula ne znamo skoro ništa. Izgleda da su mu u ratu poveravani manji zadaci tehničke prirode. Počeo je da piše svoje delo u dubokoj starosti, ne toliko na osnovu ličnih sećanja koliko na osnovu dela ranijih pisaca. Arijan daje njemu prednost, uz Ptolemeja, ispred ostalih Aleksandrovih istoričara zato što je pišući posle Aleksandrove smrti mogao slobodno da piše, bez potrebe ulagivanja. Njegov sud o Aleksandru bio je vrlo povoljan, apologetičan. Delo mu je sadržalo vrlo raznovrsnu gradju i bilo je mnogo čitano. O njegovom odnosu prema Ptolemeju ne može se ništa sigurno reći. Ako je pisao oko 280. g. mogao je koristiti Onesikrita.

Veliku je popularnost doživela i Istorija Aleksandra koju je napisao KLITARH. Misli je da je ovo delo imalo veliki uticaj na pozniiju historiografiju i da od njega u krajnjoj liniji potiče najrasprostranjenija tradicija o Aleksandru, tz. vulgata, koja nam je sačuvana u delima Diodora, Justina i Kurcija Rufa. Klitarhova ličnost stavlja pred nas mnogo zagonetaka. Znamo da je živio u Aleksandriji i da je tamo napisao svoju istoriju, ali ne znamo odakle je bio rodom (otac mu je bio Dion iz Kolofona). Nismo u mogućnosti da utvrdimo sigurno ni vreme njegova života. Po svemu sudeći, izgleda da spada medju najranije istoričare Aleksandra i da je pisao pre Ptolemeja i Aristobula. Međutim, ništa u njegovim fragmentima ne ukazuje na

to da je on učestvovao u Aleksandrovom pohodu i ostaje nejasno na osnovu čega je napisao svoje delo. Koristio se svakako Nearhom (v. niže), a možda i Onesikritom i Kalistenom. Sudeći po malobrojnim fragmentima koji su nam od njegova dela sačuvani, Klitarh je voleo privlačne detalje, neobične događaje, čudnovate običaje i pojave. Imao je smisla za retoriku i pisao sa očiglednom željom da zainteresuje i zabavi čitaoce. Bio je učenik poznatog filozofa Stilpona iz Megare, ali se u njegovom delu ne oseća uticaj kiničkih pogleda na Aleksandrovu ličnost i delatnost. Njegov sud o Aleksandru nije mogao biti nepovoljan, iako je njegovo delo bilo krcato materijalom koje je docnije dalo povoda za drukčije interpretacije.

Mišljenje da Klitarh leži u osnovi vulgate zastupali su, između ostalih Ed. Schwartz, u člancima o Aristobulu, Kurciju Rufu i Diodoru u RE, i Jacoby, RE XL (1921) s.v. Kleitarchos. Raniji pokušaji da se Klitarhovo delo pomeri u poznije helenističko doba, kao i novije nastojanje Tarna da ovo delo datuje sredinom III v. i da samim tim smanji njegov značaj u literarnoj tradiciji, nisu naišli na odziv, up. T.S. Brown, Clitarchus, Amer. Journ. of Phil. 71, 1950, 134 i d.; F.Wüst, Historia 2, 1953/4, 187 i d.

To su najznačajniji istoričari-savremenici Aleksandrovi, čija su dela postala osnova poznije tradicije o velikom makedonskom kralju. Bilo je međjutim i drugih pisaca, filozofa i pesnika, koji su pratili Aleksandra na njegovom dalekom pohodu, živeli svakodnevno u njegovoj blizini, zadovoljavajući njegovu potrebu za diskusijom i oštroumnom reči, i koji su bilo za života njegova ili posle njegove smrti pisali o njemu. Demokritovac Anaksarh iz Abdere, koga, možda pod uticajem peripatetičke tradicije, sačuvani izvori prikazuju kao pravog dvorskog čoveka koji svojim laskanjima negativno utiče na vladara, iako se sam isticao nepokolebljivim duševnim spokojstvom i uzdržljivošću, napisao je spis Peri basileias (O monarhiji). I njegov učenik, poznati predstavnik skeptičkog učenja, Piron, pominje se kao učesnik indijskog pohoda i zagovora Aleksandrovih sa indijskim gimnosofistima. Za života Aleksandrova napisao je i Anaksimenes iz Lampsaka Istoriju Aleksandrovih ratova (Praxeis Aleksandru), koja je, međjutim, kako izgleda ostala bez uticaja na pozniju tradiciju. Posle Aleksandrove smrti napisao je Marsija iz Pele, brat Antigona Jednookog, Makedonsku istoriju koja je obuhvatala i Aleksandrovu vladu. Dosta je čitano,

čini se, i delo Haresa iz Mitilene o Aleksandru, u kome je bilo i neistorijskih pojedinosti. Spis o Aleksandrovoj i Hefestionovoj smrti E-fipa iz Olinta imao je anti-Aleksandrovske tendencije. Najzad, među najznačajnija dela koja su ponikla u Aleksandrovoj sredini spada nesumnjivo Putopis plovidbe od ušća Inda do Persijskog zaliva (Paraplus) Aleksandrovog admirala Nearha. I on je, kao i sva do sada pomenuta dela izgubljen. Poznat nam je po fragmentima i naročito po Arijanovom spisu Indike, koji se zasniva na njemu.

Od sačuvanih istorija Aleksandra Velikog najbolja je nesumnjivo Istorija Aleksandrovih ratova (Alexandrou Anabasis) koju je napisao Flavije ARIJAN (95 - oko 175. n.e.). Arijan je bio poreklom Grk iz Nikomedije u Bitiniji. Za Hadrijanove vlade uzdigao se do položaja konzula i carskog legata u provinciji Kapadokiji, a posle Hadrijanove smrti povukao se u Atinu i tamo bavio književnim radom. Njegov literarni uzor bio je Ksenofont i u naslovu svog dela ugledao se na Ksenofontovu Anabazu. O svojim izvorima Arijan govori na početku svoje istorije: to su Ptolemej i Aristobul. Oni mu se čine najverodostojnijim. Ponešto je uzimao, što mu nije izgledalo sasvim nemoguće i izmišljeno i od mnogobrojnih drugih pisaca čija je dela imao pred sobom. Njegova Anabaz sačuvala nam je zvaničnu tradiciju o Aleksandru, koja se obično smatra i najboljom, jer je lišena svih onih fantastičnih crta, priča i anegdota, kao i moralizatorskih rasudjivanja kojima obiluju ostali sačuvani izvori. U svakom slučaju, sam Arijan zaslužuje puno poverenje. On ništa nije sam izmišljavao ni dodavao, i njemu imamo da zahvalimo što su nam dela Ptolemeja i Aristobula manje više poznata. Značajno je i drugo delo Arijanovo, Indike, u kome Arijan opisuje Nearhovu plovidbu od ušća Inda do Persijskog zaliva na osnovu Nearhovog putopisa (Paraplus).

Moderna historiografija daje obično prednost Arijanovoj tradiciji, ali se u poslednje vreme zapaža izvesna reakcija u tom pogledu: ističe se da je zvanična historiografija imala više razloga da pojedine događaje prikazuje u određenom za Aleksandra povoljnom svetlu, nego što bi drugi pisci imali razloga, zbog neke apriorne negativne predstave o Aleksandru, da izmišljavaju nepovoljne detalje. Up. E. Badian, Class. Quarterly, 1958, 157.

Od Arijana se razlikuju, a međusobno pokazuju mnogo podudarnosti, ostale tri sačuvane istorije Aleksandra Velikog: Kucija Rufa, Diodora i Pompeja Troga. Nijedan od ove trojice ne govori o svojim izvorima niti o načinu njihovog korišćenja, tako da je utvrđivanje po-

rekla pojedinih podataka u njihovim delima težak posao. Tradicionalno je mišljenje da direktno ili indirektno sva trojica potiču od Klitarha, ali se danas ono osporava.

KURCIJE RUF bio je senator za vreme Avgusta i njegovih naslednika. Njegovo delo Historiae Alexandri Magni u deset knjiga, od kojih su prve dve izgubljene a deset delimično sačuvano, je retoričko delo sa moralizatorskim tendencijama. Nemoguće je utvrditi u kojoj su meri govori, pisma, razgovori koje citira u svom delu verno preneti iz njegovih izvora ili njegova tvorevina. U njegovom delu najjače je došao do izraza tzv. "peripatetički lik" Aleksandra (v. niže). Obično se smatralo da je Kurcije Ruf nebrizljiv pisac i, ako je trebalo birati između njega i Arijana, prednost se uvek davala Arijanu. Međutim, u novije vreme, E. Badian (nav. delo) pokušava da rehabilituje Kurcija i smatra da ne treba unapred odbaciti sve ono što imamo samo kod njega, kao a priori pogrešno, iako priznaje da u detaljima ima izmišljotina.

DIODOR Sicilijski (I v. pre n.e.), drugi predstavnik vulgate obradio je istoriju Aleksandra u svojoj Istorijskoj biblioteci, delu koje obuhvata opštu istoriju od najstarijih vremena do 59. g. pre n.e. Misli se da se on obično služio jednim izvorom za pojedine periode i pojedine zemlje i da je taj izvor verno preneo. Kao izvor za XVII knj. navodi se najčešće Klitarh.

U istorijskom delu rimskog pisca Avgustova vremena Pompeja Troga, koje nam je poznato samo pokratkom i slabom izvodu JUSTINA, Historiarum Philippicarum Epitome, sačinjenom u III v. n.e., istorija Aleksandra Velikog izložena je u knj. XI - XII. Shodno svojoj opštoj koncepciji da vlast kvari naravi i običaje, Pompej Trog je dao negativnu sliku moralne ličnosti Aleksandra. Up. K.K.Z elin, Osnovne čerti istoričeskoj koncepciji Pompeja Troga, Vestnik drevnej istorii 1948, 4, 208 i d.; Isti, Pompej Trog i ego proizvedenie Historiae Philippicae, Vestnik drevnej istorii 1954, 2.

Svojeobrazno delo je Biografija Aleksandra Velikog, koju je napisao PLUTARH iz Heroneje (II v. n.e.), u okviru svojih Paralelnih biografija. Plutarh nije bio ni istoričar ni filozof. To je moralista koga interesuje u prvom redu čovek, njegov karakter, njegova psiha, linija života. Njegovo sveobuhvatno poznavanje filozofske literature, istoriografskih dela i besedništva čini njegove spise neiscrpnim i nezamenjivim izvorom za poznavanje ljudi i naravi antike. Eklektičar u svojim pogledima, on je pabirčio elemente svojih dela iz najraznovrs-

njih starijih spisa i mešao je razne doktrine. U Aleksandrovoj biografiji, kako sam kaže u uvodu, on ne želi da izloži potpuno istoriju njegovih ratova i podviga, već da uhvati njegov karakterni lik, koji se ponekad bolje očituje u nekoj naizgled beznačajnoj reči i dosetki, ili u šali, nego u velikim delima. Stoga je on rado beležio anegdote, grupišući obično tako da pomoću njih osvetli ovu ili onu stranu svoga heroja. Kod njega se ponekad nalaze, jedna pored druge, apologetska i neprijateljska verzija o Aleksandru. Citira mnoštvo pisaca, što ne znači da je sve njih poznavao neposredno. Koristio je između ostalog i zbirku objavljenih Aleksandrovih pisama.

Interesantan je za upoznavanje načina na koji su filozofi raspravljali o Aleksandru i rani spis Plutarhov De Alexandri Magni fortuna aut virtute (o sreći ili vrlini Aleksandra Velikog). To su u stvari dva govora, retorsko-epidiktčkog karaktera, u kojima se tretira tema omiljena u retoskim školama još od Aleksandrova vremena o tome da li Aleksandrov uspeh treba pripisati njegovoj vrlini ili izuzetnoj sreći. Plutarh prikazuje Aleksandra kao filozofa u akciji, koji je više doprineo širenju grčke kulture među varvarima nego Sokrat, Platon i drugi. Sreća može pružiti vlast, ali pravilno iskoristi vlast može samo vrlina. Oba govora daju vrlo povoljan portret: šta bi bila sreća (Tyche) da nije bilo Aleksandrovog iskustva i veštine u ratovanju, hrabrosti, umerenosti u izobilju itd.

Up. K. Ziegler, RE XXI, 1949, 920 i d.; A.E. Wardman, Plutarch and Alexander, Classical Quarterly 5 (1955) 96 i d. Prema mišljenju J.E. Powell, The sources of Plutarch's Alexander, Journ. of Hell. Studies 1939, 229 i d., Plutarh je malo čitao izvore koje spominje već ih citira prema nekoj zbirci variorum. Kako primećuje i F. Wüst, Historia, 3, 429, pr. 3 ovo je mišljenje neodrživo.

U antičkoj historiografiji zapažaju se dva oprečna shvatanja o Aleksandrovoj ličnosti, koja savremena nauka obično vezuje za dve najpoznatije filozofske škole Aleksandrova vremena, peripatetiku i stoičku. Prema učenju peripatetičara odgoj je igrao veoma važnu ulogu u izgradjivanju ličnosti. Pošto je Aleksandar bio Aristotelov učenik, peripatetičari su smatrali da je on dobio najbolji mogući odgoj, pa su i negativne crte koje je Aleksandar ispoljavao, naročito u poslednjim godinama svoga života objašnjavali preokretom koji je kod njega izazvala prevelika sreća i nesposobnošću da dostojno podnese tu sreću. Kod raznih antičkih pisaca nalazimo misao da su vlastiti

rili Aleksandra. Vrlo je moguće da je ta misao prvi put izražena u Teofrastovom spisu O Kalistenu ili o žalosti, napisanom posle tragične smrti Aleksandrovog istoričara, koji je, kao što smo rekli, kao i Teofrast bio učenik Aristotelov. Ciceron je u Tusculanae disputationes III 21 zapisao da je Teofrast rekao za Kalistena da je pao u ruke čoveka koji je imao najveću moć i najveću sreću ali nije znao kako treba da se koristi tom srećom (Callisthenem incidisse in hominem summa potentia summaque fortuna, sed ignarum quemadmodum rebus secundis uti conveniret). Na drugom mestu, u jednom pismu Atiku (XIII 28,3) Ciceron kaže da je Aristotelov učenik (tj. Aleksandar), koga je odlikovala izvanredna obdarenost i skromnost, pošto je proglašen za cara, postao ohol, svirep i neobuzdan. Misao da je Aleksandar za svoje uspehe najviše imao da zahvali sreći i da ga je vlast iskvarila dosledno je sprovedena u delu Kurcija Rufa (fatendum est tamen, cum plurimum virtuti debuerit. Plus debuisse fortunae, quam solus omnium mortalium in potestate habuit, X, 5, 35). Međutim, novija istraživanja pokazuju da ostali predstavnici peripatetičke škole, savremenici Aleksandrovi, kao Aristoksen i Dikejarh, nisu ispoljavali neprijateljsko raspoloženje prema Aleksandru, pa je stoga nepravilno govoriti o "peripatetičkom sudu", "peripatetičkom portretu" Aleksandra. Negativna slika koju Kurcije daje o Aleksandru kao o tiraninu koji ne ume da obuzdava svoje strasti, možda i vodi poreklo od Teofrasta (preko nekog nama nepoznatog istoričara koji je tu misao razvio), ali ona ne predstavlja zvaničnu verziju peripatetičke škole.

Dok je prema tzv. "peripatetičkom" sudu o Aleksandru, Aristotel učinio sve što je mogao za svoga učenika, ali je ovoga upropastila prevelika sreća, te prema tome kod Aleksandra nastupa vidna promena u njegovom držanju posle pada Persijskog carstva 331, stoičari su smatrali da karakterne mane Aleksandrove vuku svoje korene od detinjstva i bacali su krivicu na njegove vaspitače, naročito na Leonidu, što nisu uspeli da obuzdaju oholnost i taštinu svog vaspitanika, tako da je on ostao takav celog svog života.

Up. E.Mensching, Peripatetiker über Alexander, Historia, 1963, 274 i d.; A.E.Wardman, Plutarch and Alexander, Class. Quart. 1955, 96 i d.; J.Stroux, Die stoische Beurteilung Alexanders d. Grossen, Philologus 88 (1933) 222 i d. U zadnje vreme E.Badian je istupio s mišljenjem da je nepravilno deliti izvore

o Aleksandru na "naklonjene" i "nenaklonjene" i da treba, nastojeći da se oslobodimo uticaja zvanične antičke historiografije, da tražimo objašnjenja za sve one negativne pojedinosti koje su zabeležene o Aleksandru i koje su kao zlonamerne kritike ove ili one filozofske škole do sada ignorisane, cf. Classical Quarterly 1958, 144 i d.

Posebno mesto zauzima u književnom nasledju o Aleksandru tzv. Roman o Aleksandru. To je fantastična priča o mladom, nepobedivom osvajaču, njegovim nečuvenim poredama, neobičnim doživljajima, čudesnim zemljama u kojima je boravio, susretima sa stvarnim i mitskim ličnostima. Najstarija, grčka verzija ovog Romana, poznata je pod imenom Pseudo-Kalistenove Istorije Aleksandra Velikog. Misli se da je to delo nepoznatog pisca iz Aleksandrije i da je nastalo sredinom III v. pre n.e. Ta je priča živela u predanjima mnogih naroda evropskih, azijskih i afričkih i sačuvala se u preko 80 varijanata na više od dvadeset jezika. Naročito je mnogo čitana u Srednjem veku, u hrišćanskom i islamskom svetu, pa je i u našem narodu poznata kao Pripovetka o Aleksandru Velikom (ili Aleksandrida).

Izvorima Romana o Aleksandru bavili su se, od novijih naučnika: E.Mederer, Die Alexanderlegenden bei den älteren Alexanderhistorikern, Stuttgart 1936; R.Merkelbach, Die Quellen des Alexanderromans, München 1954. U raznim studijama pozabavio se Aleksandrom kod Grka, Jevreja, Mohamedanaca, hrišćana itd. F. Pfister.

Za razliku od svih dosada spomenutih izvora, u kojima je Aleksandar centralna ličnost, za poznavanje prilika u Atini u Aleksandrovo doba kao i uopšte odnosa Grka i Aleksandra raspolazemo i drugim izvanredno važnim izvorima, a to su govori atinskih besednika. Demosten, Eshin, Hiperid, Dinarh, Likurg bili su, u svojoj maloj po razmerama ali velikoj po kulturnoj tradiciji i uticaju domovini, u žarištu političkih događaja. Njihove besede neposredno nas uvode u onu napetu situaciju u kojoj se Atina, kao i ostala Grčka, nalazila u kratkom periodu Aleksandrove vlade.

Ruski prevod ovih besednika može se naći u Vestniku drevnej istorii 1961, 1-2 (Grečeskie oratory vtoroj poloviny IV veka.

Od bogatog arhivskog materijala koji je postojao na Aleksandrovom dvoru nije nam direktno sačuvano ništa. Moralo je biti mnogo lju-

di u njegovom štabu čija je dužnost bila da skuplja i sredjuje zvanič-
na akta, pisma, izveštaje oficira, naredbe itd. Glavni sekretar, arhi-
grammateus, bio je Grk Eumen iz Kardije. On se spominje, zajedno
sa inače nepoznatim Diodotom iz Eretrije, kao sastavljač Aleksandro-
vog Dnevnika (Ephemerides). Od tog Dnevnika, koji se spominje kod
više pisaca, sačuvana su nam samo dva veća fragmenta, u kojima se
opisuju poslednji dani, bolest i smrt Aleksandra (Arijan, VII, 25 i
Plutarh, Aleks. 76). Veoma sporan ostaje i karakter tih Efemerida,
i vreme kada su vodjene, i njihova poznija sudbina. Vilken je smat-
rao da je Dnevnik vođen od dolaska Aleksandra na vlast i time ob-
jašnjava činjenicu da Arijanovo delo ima od samog početka karak-
ter jednog dnevnika u kome se sa svim pojedinostima opisuje sve što
se ticalo kralja. Medjutim, nije nimalo sigurno da je Ptolemej, ko-
jim se služio Arijan, upotrebio za svoju Istoriju Efemeride. Izneto
je i mišljenje da se sa vođenjem Dnevnika počelo tek posle 330. g.,
po uzoru na zapisnike koji su vođeni na persijskom dvoru. Ali, bez
obzira na vreme kada počinju vođenje Dnevnika, pitanje je da li se
taj Dnevnik sačuvao, jer postoji mogućnost da je on, zajedno sa mno-
gim drugim dokumentima nestao u požaru koji je 325. uništio Eume-
nov šator. Da li je Eumen posle toga mogao da rekonstruiše Dnevnik
i, najzad da li je Dnevnik ikada objavljen? To su pitanja na koja je
teško odgovoriti. Postoji pretpostavka da je Dnevnik čuvan sa osta-
lom arhivom u Vavilonu i da ga je odatle, posle Aleksandrove smrti,
Perdika poneo sa sobom kad je krenuo na Egipat, a kad je on pogi-
nuo Dnevnik je pao u Ptolemejeve ruke. Ima mnogo neverovatnog u
ovoj kombinaciji i ona bi se mogla opravdati samo kada bi bilo sigu-
rno da je Ptolemej Dnevnik koristio. U zadnje vreme pojavile su se
dve teze koje negiraju autentičnost Efemerida. Prema Lajonelu Pir-
sonu, Dnevnik iz koga su crpeli svoje podatke Plutarh i Arijan nije
ništa drugo do jedan pozniji falsifikat, sastavljen u pozno helenistič-
ko doba na osnovu dela Ptolemeja, Aristobula i drugih savremenih is-
toričara. Prema A.Semjuelu, u Vavilonu je postojala praksa zapisiva-
nja glavnih događaja iz dana u dan i to je učinjeno i za Aleksandra u
vreme kada je tamo boravio. Od tih vavilonskih zapisa su posle nje-
gove smrti razni pisci, među njima možda i Eumen i Diodot, sasta-
vili Efemeride, čime se objašnjava da izvori citiraju Efemeride sa-
mo u vezi sa poslednjim danima Aleksandra. Kritički odnos prema
tradiciiji, karakterističan za sve najnovije radove o Aleksandru, i o-
vde dolazi do izraza.

U.Wilcken, Hypomnematismoi, Philologus 53, 1894, 80 i d.;
Lionel Pearson, The Diary and the Letters of Alexander the Great,
Historia 3, 1954, 429 i d.; A.E.Samuel, Alexander's Royal Jo-
urnals, Historia, 1965, 1 i d.

Slično stoji donekle i sa pismima. U literaturi se spominje oko
stotinu pisama, što Aleksandrovih, što njemu upućenih. Većina ovih
pisama očigledno nisu autentična, ali je teško o svakome od njih done-
ti siguran sud. Autentičnost nekih pisama zagarantovana je širokim pu-
blicitetom koja su ona doživela u grčkom svetu. Takvo je, na primer,
njegova poslanica političkim emigrantima okupljenim na Olimpijskim
igrama 324. g. u kojoj im saopštava svoju odluku da ih vrati natrag u
njihove gradove, zabeležena kod Diodora XVII, 1, 4. Izvan sumnje je
i verodostojnost, po sadržaju ako ne po formi, i takvih pisama kao što
su pismo Atinjanima kojim traži od njih ladje (Plutarh, Fokion 21,1)
ili naredjenje Platejcima da izgrade svoj grad (Plutarh, Aleks. 34),
ili pismo Atinjanima kojim traži da mu se izdaju antimakedonske vo-
dje (Arijan, I, 10, 4). Problem autentičnosti postavlja se u prvom re-
du za ona pisma koja potiču iz nekakve objavljene Zbirke Aleksandro-
vih pisama. Plutarh, koji više nego ijedan drugi Aleksandrov istori-
čar spominje pisma (u više od 30 slučajeva), jer ona bacaju najviše
svetlosti na karakter njegova junaka, piziva se redovno na Zbirku pisa-
ma. Već je Kerst pokazao da je ova Zbirka, koju sem Plutarha spomi-
nje i Atenej, sadržala lažna pisma, tj. pisma koja su bila izmišljena
i sastavljena na osnovu starijih istorijskih dela sa ciljem da se novim
romantičnim detaljima probudi interesovanje čitaoca, da se podvrgne
potsmehu neka karakterna crta ili postupak Aleksandra ili pak da se
omiljeni junak uzme u odbranu od raznih napada. Pisanje takvih pisa-
ma bilo je svakako i omiljena tema za retorska upražnjavanja. Nedav-
no objavljeni papirusi pokazuju da su u helenističko doba doista kru-
žile zbirke izmišljenih pisama Aleksandra i drugih velikih ličnosti.
To nisu falsifikati u pravom smislu reči jer polaze od podataka sa-
čuvanih u istorijskim izvorima. Ali u njima ima mnogo izmišljenih
pojedinosti. Vrlo je verovatno da se Plutarh služio takvom zbirkom.
To isto važi i za Kurcija Rufa, s tom razlikom da, dok je Plutarh o-
čigledno verno prenosio ono što je našao u zbirci, ubedjen da su pi-
sma u njoj autentična, Kurcije je mogao i sam da izmišlja takva
fiktivna pisma. Veće poverenje zaslužuju pisma koja donosi Arijan,
jer ih je on uzeo od Ptolemeja ili Aristobula koji su mogli raspolo-
gati dokumentima,

J.Kaerst, Die Briefwechsel Alexanders d.Grosse, Philologus 51, 1892, 602 i d.R.Merkelbach, Die Quellen des Alexanderromans, München 1954, ukazuje na vezu zbirke izmišljenih pisama sa Romanom.

Neka Aleksandrova pisma sačuvana su nam u vidu natpisa. Ona predstavljaju dokumente prvorazrednog značaja, kao i ostali epigrafski spomenici toga vremena, naročito oni koji se odnose na veze Aleksandra i Grka, a ne na događaje lokalnog karaktera. Među njima se ističu, Aleksandrovo pismo Prieni iz 334. g., u kome se dekretnje autonomija Prienjane koji žive u Naulohu, i pismo Hijanjima iz 332, u kome se naredjuje povratak emigranata.

Od ostalih dokumenata koji su do nas došli u vidu natpisa na kamenu, na prvom mestu treba spomenuti, iako je reč o veoma oštećenom natpisu, fragmenat ugovora između Aleksandra i Grka iz 336-335. g. kojim se obnavlja Korintski savez. Zatim, dugačak natpis o tiraniji u gradu Eresu, na Lezbu, iz 332, natpis iz Kirene sa popisom grčkih gradova kojima je Kirena pružila pomoć u žitu u gladnim godinama 330-326, natpis iz Mitilene o restauriranju emigranata iz 324, i dr.

Objavljeni na raznim mestima i u više mahova izučavani, ovi natpisi, kao i ostali istorijski natpisi Aleksandrove epohe mogu se naći sakupljeni, sa potrebnim naučnim aparatom i komentarom u zbirci: M.N.Tod, A Selection of Greek Historical Inscriptions II, 1948), br. 185-205.

Medju dokumentarnim izvorima za istoriju Aleksandra Velikog treba spomenuti i egipatske (hijeroglifske), kao i vavilonske (klinopisne) spomenike tog vremena.

Posebnu pak, veoma značajnu grupu izvora čini novac. Novac je ne samo indikator privrednog razvoja, trgovačkih veza i radijusa proširivanja grčomakedonskog uticaja, već isto toliko kulturnoistorijski spomenik i dokumenat, koji, svojim predstavama i simbolima, fiksira značajne istorijske događaje, otkriva političke intencije, odražava shvatanja, verovanja, želje i ideale. Kao u svemu, i u pogledu novca, Aleksandar otvara novu epohu. Odlični poznavalac grčke numizmatike Č.Seltmen kaže za Aleksandra da, "kad nam ne bi od njega ništa drugo ostalo do velikih ostava njegovog novca rasturenih preko Evrope, Azije i Afrike, mogli bismo ipak videti da je to bio čovek koji je civilizovani svet digao iz jedne kolotečine i stavio ga u drugu". Prihva-

tanjem atinskog sistema i za srebrni kao i za zlatni novac, ukidanjem persijskog bimetalizma, zavodjenjem jedinstvene monete za celu teritoriju Carstva, bacanjem u opticaj ogromnih blaga iz persijskih riznica, Aleksandar je izvršio prevrat i na planu monetarnih odnosa u Grčkoj i na Istoku. Dvadeset kovnica u Makedoniji, Grčkoj, Maloj Aziji, Sirji, na Kipru, u Fenikiji, Vavilonu i Aleksandriji neumorno je kovalo novac sa predstavom Heraklove glave, koja u poslednjim emisijama uzima portretne crte mladog kralja, s jedne strane i likom Zeusa Olimpijskog na prestolu, s druge. Pored kraljevskog novca, postojali su i novci autonomnih gradova kojima je ostavljeno pravo kovanja, kao i bakarni novac koji je služio za lokalni saobraćaj.

E.T.Newell ima najviše zasluga za istraživanje Aleksandrovog novca. Mnogobrojne njegove studije, kao i ostala bibliografija za ovaj predmet, navedena je kod Č.Seltman, Greek Coins, London 1955, 2 str. XVII i XXIII sq. Up. i oduševljeni prikaz Aleksandrovog dela posmatranog kroz njegov novac, koji daje Seltmen, nav. delo str. 198-215.

3. APRIL 74

II

1. MLADOST I ODGOJ ALEKSANDRA VELIKOG

Filipova smrt mogla je da izazove isto toliko potresa koliko i njegov život jer su i moćna Makedonija i silom umirena i ujedinjena Grčka bile uglavnom njegovo delo. Niko ne može reći kakav bi tok uzeli događaji da Filip nije za sobom ostavio dostojnog naslednika. Za Filipom je, međutim, ostao Aleksandar. U istoriji se ne događa često da sin velikog vladara bude isto tako velik ako ne i veći od oca. Teško je srazniti i meriti veličine Filipa i Aleksandra. Moglo se činiti - kao što se to nejakom Aleksandru to i učinilo - da je Filip osvojio sve što se moglo osvojiti, da neće ostaviti svome sinu nijedno veliko ni slavno delo da izvrši. Ipak, pred Aleksandrovom neobuzdanom čežnjom za ratnim podvizima i za otkrivanjem dalekih nepoznatih zemalja otvorilo se beskrajno polje aktivnosti. Ali njegova slava nije zamračila slavu njegovog velikog oca.

Aleksandar se rodio Filipu iz njegovog prvog braka sa epirskom princezom Olimpijatom, 356. godine. Njegov dolazak na svet bio je sav u znaku pobeda: istog dana kada mu se rodio prvenac, Filipu su stigli glasnici koji su mu javljali o porazu koji je Parmenion nanio I-

lirima i o pobjedi njegova konja na Olimpijskim trkama. Izuzetne osobine koje je dečak pokazivao od malena opravdavale su Filipove nade da će u njemu imati željenog nasljednika. Aleksandar je spojio u sebi mnoge karakterne crte oba svoja roditelja. Od majke, temperamentne žene podložne mističizmu, nasledio je strastnu i pomalo jognastu ćud, iracionalnu čežnju za nepoznatim i veru u izuzetnu, herojsku slavu koju mu je sudbina dosudila. Od oca uzeo je nesalomljivu volju i energiju, neobuzdanu narav, hrabrost i slavloljublje, vojnički dar i izvanredno praktičan duh. Majka mu je bila bliža po duši i uticaj ove demonske žene ostavio je neizbrisive tragove na njegovu dušu. Očev pak diplomatski, vojnički i politički uspeh podsticao je njegovo častoljublje i raspirivao njegove snove o čojstvu i slavi. Kod Plutarha stoji da "on nije želeo da dobije od oca ni blaga ni raskoš ni uživanja, već kraljevstvo koje će mu pružiti mogućnost za borbe i ratove i dela puna slave i časti". On je, međutim, Filipu dugovao mnogo više nego obično kraljevstvo. Niko nije mogao bolje da ga uputi u ratnu veštinu od čoveka čija je vladavina bila neprekidan niz pobjeda, a vojska koju mu je otac stvorio i ostavio u nasleđe bila je najsavršenije orudje koje je mogao sebi poželeti za ostvarenje svojih želja. Iako zaokupljen sobom i svojim poslovima, ravnodušan i grub prema svojim najbližim, Filip je očigledno imao slabosti prema svome nasljedniku i s ponosom i uživanjem pratio razvoj njegove snažne individualnosti.

Rodjen od takvog oca i takve majke, Aleksandar je imao još i sreću da postane učenik najvećeg filozofa i naučnika antike. Kada mu je bilo četrnaest godina Filip je pozvao Aristotela u Makedoniju i poverio mu vaspitanje svog sina. Motivi kojima se rukovodio Filip kada je izabrao Aristotela nisu nam sigurno poznati. Aristotelu je tada bilo oko 40 godina, on je još uvek bio samo jedan od istaknutih Platonovih učenika, daleko od svoje potonje slave. Misli se da su razlozi političke prirode mogli da navedu Filipa na ovaj izbor. Aristotel je bio zet i prijatelj maloazijskog dinaste Hermije iz Atarnere, sa kojim je Filip održavao prijateljske odnose. Posle smrti Platonove Aristotel se bio povukao na Hermijin dvor i tamo se nalazio kada mu je Filip uputio poziv da dodje u Makedoniju. Hermija je podržavao Filipove planove za rat protiv Persije i izmedju njih je, čini se, došlo do tajnog saveza protiv zajedničkog neprijatelja. Nije isključeno da je Aristotel imao neku ulogu u sklapanju tog saveza, ali s obzirom da nam redosled ovih veza i događaja nisu poznati ne može se

ništa pouzdano o tome reći. Ali, i kad ne bi bilo nikakvih političkih razloga, dolazak Aristotelov na makedonski dvor ne bi imao ništa neobičnog. Otac Aristotelov, Nikomah, bio je dugo godina dvorski lekar u Peli pa je Aristotel morao biti dobro poznat u Makedoniji. U ostalom u to vreme on se već bio proćuo kao sjajan retor.

Susret Aristotela sa mladim Aleksandrom pokazuje nam se kao "jedan od najvećih trenutaka u istoriji čovečanstva". Iako je Aleksandar tada bio još dečak i tek potencijalni nasljednik makedonskog prestola, a Aristotel još nije bio počeo plodonosnu naučnicku delatnost koja će ga proslaviti kroz vekove, ne možemo a da u njima ne vidimo ono što će oni docnije postati: genijalnog filozofa u kome se slika, sazrela i kulminirala dvovekovna filozofska i naučna misao Helena i isto tako genijalnog, herojskog vojskovođu, ujedinitelja Evrope i Azije. Kakav je uticaj izvršio zreli mislilac na neobuzdanog impulzivnog kraljevića? Šta upravo Aleksandar duguje svom velikom učitelju? Ovo pitanje se samo po sebi nameće kadgod se pomisli na vezu ova dva izuzetna čoveka.

U malom idiličnom mestu Miezi, u unutrašnjosti Makedonije (nedaleko od Beroje), u Nimfejonu gde su mnogo vekova posle toga pokazivali kamenu klupu na kojoj su sedeli jedan pored drugog Aristotel i Aleksandar, kraljević i njegovi drugovi - vršnjaci vaspitavani su u helenskom duhu. Aristotel nije smatrao da je budućem vladaru potrebna posebna nastava koja bi ga praktično pripremila za dužnosti koje ga čekaju. Časovi gimnastičkih vežbi, jahanja, lova i igara smenjivali su se sa čitanjem pesnika i razgovorima o poeziji, sa učenjem geometrije, astronomije, retorike i eristike. Aristotel je svom mladom vaspitaniku ulio ljubav ka pesništvu. On je za njega emendirao Homerove spevove i Aleksandar se nikad nije rastajao od ove knjige. Njegovi omiljeni junaci i uzori kojima će slediti postali su Herakle i Ahilej, koje je uostalom po tradiciji smatrao svojim precima - s očeve strane bio je Heraklid, s majčine Eakid (potomci Ahilejevi vladali su Epirom). Aristotelom uticaju i učenju se besumnje ima takodje pripisati i veliko interesovanje koje je Aleksandar pokazivao za prirodne nauke, usled čega su i njegovi osvajački ratovi često poprimali karakter istraživačkih ekspedicija koje su obogatile geografiju, etnologiju, biologiju, botaniku, meteorologiju i druge nauke mnoštvom novih činjenica. Mnogostruki su načini na koje se utiče na ljudsku dušu. Međutim, u onome što nam izgleda najvažnije kada je reč o budućem vladaru i vojskovođi, u političkim

nazorima, pravog razumevanja izmedju Aleksandra i njegovog učitelja izgleda nije nikad bilo. Politička učenja velikog empiričara i sistematičara bila su okrenuta unazad. Da se njih pridržavao Aleksandar ne bi stvorio ono što čini epohalnom njegovu vladavinu. U svome stavu prema varvarima on je bio pre sledbenik Antistenove škole (koja je uostalom imala duboke tradicije na makedonskom dvoru) nego Aristotelov. Medjutim, zadatak učitelja i nije da prenese svoja shvatanja učeniku, već da mu proširi horizonte i osposobi ga za samostalno rasudjivanje i odgovornu akciju. Nemamo razloga da sumnjamo da je u tom pogledu uticaj Aristotelov na Aleksandra mogao biti samo pozitivan, iako njihov neposredni kontakt nije dugo trajao. Aristotel je ostao na makedonskom dvoru do Aleksandrova stupanja na presto, ali njegova nastavnička misija trajala je najviše tri godine. O docnijim odnosima Aleksandra i njegovog učitelja nismo dovoljno obavješteni. Čini se, medjutim, da nije neosnovano mišljenje da, iako nikad nije došlo do formalnog raskida medju njima, Aleksandar nije gajio prema svom učitelju neku posebnu ljubav i odanost.

Pozivanje Aristotela na makedonski dvor izazvalo je ogorčeno negodovanje starog Isokrata. On se nije mogao pomiriti s tim da je Filip, u koga je on godinama ulagao sve svoje nade za ostvarenje jedinstva Grka, dao svome sinu za učitelja jednog člana Platonove Akademije, umesto da je uzeo nekog njegovog učenika. On je ne samo bio uvredjen već i ozbiljno zabrinut za posledice takvog vaspitanja i u jednom pismu upozorava mladog kraljevića na to. Neki naučnici doduše odriču autentičnost ovom pismu, ali drugi vide u njemu jedini dokumenat koji nam otkriva sadržaj Aleksandrova vaspitanja. Glas sedog publiciste ostao je usamljen. U docnijim rečima i postupcima Aleksandrovim izbija ponekad otpor prema onome što je on nazivao "Aristotelovskim sofizmima".

② DOLAZAK NA VLAST. UGUŠIVANJE GRČKOG USTANKA. RAT S TRIBALIMA

Aleksandru je bilo tek šesnaest godina kada je Filip smatrao da je već zreo da zauzme svoje mesto pored njega. 340. godine za vreme rata s Bizantom, on je, odlazeći iz Makedonije, poverio Aleksandru upravu nad zemljom. Poverenje se pokazalo više nego opravdano. Imajući najvišu vlast u svojim rukama Aleksandar je hteo da

učini nešto o čemu će se govoriti. On je krenuo u pohod protiv Mada u Trakiji i ovekovečio svoj podvig time što je na pokorenoj teritoriji osnovao grad kome je, sledeći primeru svog oca, dao svoje ime - Aleksandropolis. Da li je već onda mogao sanjati da će razasuti širom sveta brojne Aleksandropolje?

Od tog vremena Aleksandar uzima učešća u državnim poslovima. U bici kod Heroneje - bilo mu je tada osamnaest godina - on je komandovao levim krilom makedonske vojske i svojom provalom u beotsku falangu i razbijanjem svete čete Tebanaca izazvao je rasulo u redovima saveznika i doprineo makedonskoj pobedi. Kada je došlo do sporazuma s Atinom, on je predvodio delegaciju koja je u Atinu vratila posmrtnu ostatke palih kod Heroneje. Zahvalni Atinjani podigli su njegovom ocu zlatnu statuu, a obojici, ocu i njemu, dodelili atinsko građansko pravo. Tako je Aleksandar, zahvaljujući svojim sposobnostima, postao desna ruka svog oca.

Medjutim, odnosi izmedju Filipa i Aleksandra umaio nisu uzeli tragičan obrt 337. godine, kada je došlo do razdora u kraljevskoj porodici. Na povratku iz Grčke, Filip se zaljubio u mladu Kleopatru, kćer uglednog i uticajnog dvorjanina, Atala, i sklopio s njom brak. Olimpijada, čija je ljubomora češće bila stavljena u iskušenje neobuzdanošću njenog supruga, nije mogla da podnese ovo poniženje, koje je nju pogadjalo ne samo kao ženu već i kao kraljicu. Napustila je Makedoniju i povukla se na epirski dvor. Aleksandar takodje nije mogao da podnese atmosferu stvorenu novim brakom. Ljubav prema majci, ali i osećanje dostojanstva (jer je Filip dozvoljavao da Atal, zloupotrebljavajući svoj položaj kraljevog tasta, vredja Aleksandra nazdravljujući "pravom" nasledniku koji će Filipu roditi Kleopatru) naterali su ga da napusti isto tako Pelu i da potraži pribežište kod susednih Ilira. Raskid, medjutim, nije bio trajan. Filip je isuviše voleo i cenio svog sina da bi svoje izgredeu pijanstvu zapečatio nekom trajnom odlukom. Na njegov poziv došlo je do pomirenja i Aleksandar se vratio u Makedoniju. Razdor u kraljevskoj porodici dao je povoda, kao što smo videli, da sumnja za saučesništvu u atentatu na Filipa padne i na Olimpijadu. Nikakvih direktnih dokaza, kao što smo rekli, nema za to. U svakom slučaju Aleksandar je bio čistih ruku. Uostalom, uprkos intrigama koje su pokvarile njegov odnos s ocem, on nije mogao nikad da posumnja u to da je Filip uvek i do kraja njega smatrao svojim jedinim naslednikom.

Stanje koje je nastalo na makedonskom dvoru posle Filipova ubistva moglo je lako da dovede u pitanje rezultate njegovih dugogodišnjih napora kako u samoj Makedoniji tako i u Grčkoj.

U Makedoniji, svaka promena na prestolu krila je u sebi opasnosti, jer prema makedonskom ustavu vlast nije automatski prelazila najbližem srodniku preminulog kralja, već je skupština Makedonaca bila nadležna, kao nosilac suvereniteta, da bira i potvrdi novog vladara. I ovog puta, pristalice Filipove politike sa strepnjom su gledale kako se razbuktavaju nade njihovih protivnika. Pretendenata na presto je bilo više. Dok je moćna stranka Atala nastojala da presto sačuva za Kleopatrino novorođenče, drugi su smatrali da presto po pravu treba da pripadne Filipovom sinovcu Aminti, jer je Filip posle smrti svog starijeg brata Perdike preuzeo vlast kao namesnik maloletnog Aminte, pa je uskoro posle toga tu vlast uzurpirao za sebe. Aminu je podržavala i kneževska kuća Linkesta, što je borbi oko prestola davalo poseban karakter. Uprkos Filipovoj energičnoj politici centralizovanja vlasti u Makedoniji partikularizam gornjomakedonskih plemena još nije bio potpuno iskorenjen. Svakako nije bilo slučajno što su dva sina Linkesta Aeropu, Heromen i Arabaj, učestvovali u zavjeri protiv Filipa. Nezadovoljna aristokratija gornjomakedonskih plemena očekivala je da će sa nestankom moćnog kralja povratiti izgubljeninu nezavisnost. Neizvesnost situacije bila je pojačana i opštim strahovanjem da bi borba oko prestola i unutrašnji neredi mogli da izazovu pobunu nedavno pokorenih varvarskih plemena i time ne samo da ugroze jake pozicije koje je Filip bio stekao na severnim granicama države, već da dovedu u pitanje - kao što se to desilo ne tako davno, uoči Filipova dolaska na vlast - i samu bezbednost Makedonije.

Ozbiljnosti situacije su najviše bili svesni verni Filipovi saradnici Antipatar i Parmenion, koji su sav svoj život bili posvetili stvaranju jedinstva i moći Makedonije. Poznajući Aleksandra izbliza i znajući za Filipov odnos prema njemu, oni su njega smatrali jedinim legitimnim naslednikom i jedinom garancijom da će Filipovo delo ostati sačuvano. Zahvaljujući njihovoj svesrdnoj i nesebičnoj pomoći Aleksandar je uspeo da ukloni ostale preteđente i da sam bude proglašen za kralja. Ubijeni su Aminta i dva linkestidska kneza. Atal, koji se s vojskom nalazio u Maloj Aziji, nije mogao odmah biti uklonjen. Tek 335. godine, po povratku iz Grčke, Aleksandar je poslao čoveka sa poverljivim nalogom oficirima da smaknu Atala. Parmenion, koji je takodje bio u Maloj Aziji, pokazao je svoju odanost kraljevskoj kući ka-

da je, iako mu je Atal bio zet, dozvolio da se izvrši ovo političko ubistvo. Uskoro su i Kleopatra i njeno malo dete pali kao žrtve Olimpijadine krvave osvete.

Pošto je zavladao situacijom u Makedoniji, Aleksandar je morao odmah da krene na jug (jesen 336). Filip nije imao vremena da učvrsti Korintski savez. Na vest o njegovoj smrti, antimakedonska opozicija digla je glavu i u mnogim mestima dobila prevagu. Na Peloponezu, u Tebi, u Etoliji, svuda je vrilo. Čak i u Tesaliji antimakedonska stranka je došla na vlast. Bilo je prošlo tek dve godine od strašnih i ponižavajućih dana Heroneje i niko se nije pomirio s novim stanjem. Sada kada nije bilo više medju živima Filipa, čoveka čijoj dovitljivosti i umešnosti niko nije bio dorastao, izgledalo je kao da sve može proći kao zla mora. U Atini Demosten je likovao, sa prezirom govorio o "dečaku koji se igra vladara" i s novim žarom pozivao sve Grke da zbace makedonsku vlast. Ne birajući sredstva kad je u pitanju bila sveta borba za slobodu, on je stupio u tajne pregovore i s Atalom. Podajući se Demostenovom uticaju, Atinjani su osporili Makedoncima pravo na hegemoniju i počeli da podbadaju i druge gradove da se pobune protiv njih. Ambrakija je izbacila makedonsku posadu i obnovila demokratsko uređenje. Etolci su doneli odluku da se vrate emigranti koji su ispred Filipa prebegli u Akarnaniju. Tebanci su takodje odbili da priznaju Aleksandra za hegemonu i izglasali isterivanje makedonske vojske iz njihova grada. Jednom rečju, kao da nije bilo onog na večita vremena sklopljenog ugovora koji je obavezivao Grke prema Filipu i njegovim naslednicima.

Medjutim, Demostenov "dečak" pokazao se dorastao situaciji. Sa brzinom koja će biti odlika svih njegovih akcija, on je primorao Grke da se pridržavaju Ugovora. Najpre je zaveo red u Tesaliji i Srednjoj Grčkoj. Delfijska amfiktionija, Atina i druge države priznale su ga za hegemonu i odale mu dužne počasti. U Korintu, na sastanku sinedriona koji je sazvan i održan po sili Filipova ugovora, Aleksandru je povereno vođstvo u ratu protiv Persijanaca. Tako je Aleksandar bez vidnog potresa nasledio Filipa na položaju hegemonu Korinskog saveza. I Grčka, kao i Makedonija, nalazila se sada čvrsto u njegovim rukama.

Vest o Filipovoj smrti probudila je nade da će se otresti makedonske prevlasti i kod varvarskih suseda Makedonije. Još su se pamtila vremena kada su oni pregazili zemlju i zamalo je nisu pokorili, pamtio se bogati plen koji su odnosili sa svojih pljačkaških

pohoda. Očekivanja se, međutim, nisu ostvarila. U Makedoniji nije došlo do nereda, Aleksandar je postao gospodar situacije i susedi su ostali mirni. Glasovi o rovaranju među varvarima imali su suprotan efekat. To je bila opomena Aleksandru da mora i sa te strane da osigura očevo nasledje. Filipova velika zasluga je što je uvideo da je Makedonija u prvom redu balkanska, kontinentalna zemlja i da se njena moć zasniva na jakim pozicijama prema severnim, tračkim i ilirskim susedima. Aleksandar je i u tom pogledu nastavio očevo delo. Da bi zadržao pozicije na severu, Aleksandar je u proleće 335. krenuo u pohod na Tribale.

Tribali su u to vreme bili najveće srednjbalkansko pleme. Živeli su, prema podacima koje nam daju za V vek Herodot i Tukidid, od sastava Južne i Zapadne Morave na zapadu do reke Iskera i Dunava na severoistoku. Aleksandar je pošao iz Amfipolja, upao u zemlju takozvanih "autonomnih Tračana", tj. onih najzapadnijih tračkih plemena koja nisu ulazila u sastav Odriske kraljevine, i zatim, prešavši planinu Balkan upao u tribalsku zemlju. Prilično iscrpan prikaz borbi koje je imao usput sa Tračanima, kao i bitke na reci Liginu sa Tribalima sačuvan nam je kod Arijana. Bežeći ispred Aleksandra tribalski kralj Sirmos i ostali ugledni Tribali sklonili su se na neko dunavsko ostrvo, na koje su već ranije bili poslali žene i decu tribalsku. Aleksandar je pokušao da se iskrca na to ostrvo (flota mu je stigla iz Bizanta Crnim Morem i Dunavom), ali nije uspeo. Prešao je na onu stranu Dunava i razbio vojsku Geta koji su se bili okupili spremni da priteknu u pomoć Tribalima. Kada se vratio na Dunav stigla su mu poslanstva od Tribala i njihovih tračkih suseda da mu izjave pokornost. Aleksandar je sa njima izmenjao darove i sklopio prijateljstvo i saveze. Tada je primio i poslanike "Kelta sa Jadrana". Ovaj podatak, zabeležen kod Arijana i Strabona prema Ptolemeju, je prvi sigurni istorijski pomen Kelta na Balkanu. Zapisana je u vezi s njim i sledeća zanimljiva anegdota: Aleksandar je zapitao Kelte koga se najviše boje uveren da će mu oni odgovoriti da se njega boje; međutim, oni mu izjaviše da se ničega na ovom svetu ne plaše sem da im se nebo ne sruši na glavu.

Još dok se nalazio u dalekoj getskoj zemlji Aleksandru je stigla vest da su se pobunili Iliri. Zbog toga on žurno kreće natrag. Na putu sazna da se Autarijati, najveće ilirsko pleme u unutrašnjosti, spremaju da napadnu njegovu vojsku. Međutim, kralj Agrijana (na gornjem toku Strume) Langar, koji je od ranije bio u prijateljskim

odnosima s Aleksandrom, upadne po nalogu makedonskog kralja u autarijatsku zemlju i tako je izbegnut autarijatski napad na makedonsku vojsku. Preko Peonije i Pelagonije Aleksandar stigne u Iliriju. Ilirska kraljevina obuhvatala je u to vreme oblasti oko Ohridskog i Prespanskog jezera i južno od njih. Njenom kralju Klitu pridružio se u otporu protiv Makedonije i taulantski kralj Glaukijam čija se zemlja prostirala zapadno od ilirske prema Jadranskom moru. Kod Peliona (blizu Korče?) Aleksandar je razbio ilirsku vojsku i Klit je pobegao kod svog saveznika Glaukije. Ilirija je pokorena. Aleksandar se nije duže zadržao jer mu je stigla vest o ustanku u Grčkoj.

Aleksandrov pohod protiv Tribala je od posebnog značaja za nas jer se tiče naroda koji su delimično živeli na teritoriji naše zemlje. Pravac kretanja makedonske vojske i mesto gde je Aleksandar izbio na Dunav predstavljaju probleme koji nisu dobili definitivno rešenje. Neki naučnici identifikuju ostrvo na koje su se sklonili Tribali i za koje izvori kažu da se zvalo Peuke sa poznatim velikim ostrvom u Dunavskoj delti i na osnovu toga zaključuju da se Aleksandar kretao u pravcu severoistoka i da je došao do ušća Dunava. U vezi s tim je nastala i pretpostavka da su Tribali u to vreme živeli ne tamo gde nam ih stariji izvori prikazuju već mnogo bliže ušću. Većina naučnika ipak smatra da je Aleksandar izbio na Dunav negde oko Iskera. Treba međutim reći da su predložene razne tačke od ušća Timoka do ušća Dunava, pri čemu je ovaj ili onaj podatak iz Arijanova izveštaja dolazio do jačeg izražaja. Teza o seobi Tribala naišla je na ozbiljnu kritiku od strane našeg istoričara N. Vulića, koji je o ovom pitanju pisao u više navrata, up. Die Sitze der Triballer zur Römerzeit, Wiener Studien 24 (1902) 1 sq.; Pohod Aleksandra Velikog na Tribale, Glas SAN 82 (1909); Le sedi dei Triballi, Studi Romani I (1912) 233 sq.; Alexanders Zug gegen die Triballer, Klio 9 (1909) 40; Alexandre le Grand sur le Danube, Xénia, Athènes 1912, 181. Vulić je insistirao na tome da se Tribali i u rimsko doba spominju u oblasti zapadno od Iskera i naveo je niz argumenata koji govore protiv pretpostavke da su oni u vreme pre Filipa i Aleksandra promenili sedišta. Iako njegova izlaganja nisu prihvaćena, up. Beloch, Griechische Geschichte III-2, 352 i d., Polaschek, RE s.v. Triballi, i dr. on je nesumnjivo bio u pravu. Up. i Papazoglu, Makedonski gradovi u rimsko doba, 260 i d.

Saznavši za pobunu Grka, Aleksandar je ne oklevajući za tri-naest dana stigao iz Ilirije u Srednju Grčku. Žarište ustanka bila je i ovog puta Teba. Na podstrek Demostena, koji ju je, primivši od Persijana zlato, snabdeo i novcem i oružjem, Teba se digla protiv makedonske posade u Kadmeji. Bio se proneo i glas da je Aleksandar poginuo kod Tribala i Demosten ga je iskoristio da raspali antimakedonsko raspoloženje. Aleksandar je ponudio Tebancima izmirenje pod uslovom da mu predaju vodje pobune, ali su oni odbili. Pobeđeni na otvorenom polju ispod zidina oni su se morali predati. Aleksandar je sudbinu njihova grada prepustio sinedrionu Korinskog saveza. Po njegovoj odluci grad je sravnjen sa zemljom a njegovo stanovništvo prodano u ropstvo. Poštedjeni su, na Aleksandrov zahtev hramovi i kuća pesnika Pindara. Držanje sinedriona karakteristično je za odnose među Grcima. Ni pred makedonskom opasnošću oni nisu mogli da zaborave svoje sitne svadje i stare mržnje. Svoju odluku surovu obrazložili su izdajničkim vezama Tebanaca sa Persijancima. Pre Atini, koja je bila u stvari duhovni inicijator ustanka, Aleksandar je postupio sa mnogo više obzira nego što bi se moglo očekivati. Uostalom, posle tebankog poraza ona se priklonila Aleksandru. Da li je poštovanje prema atinskoj prošlosti i njenoj kulturi bio razlog što je Aristotelov učenik bio blaži prema Atini nego prema Tebi? Videli smo međjutim da je i Filip pružio Atini ruku pomirenja. Politički razlozi su morali biti presudniji u tom stavu. Filip je hteo da izbegne sukob sa najvećom pomorskom silom Grčke čija je flota još bila netaknuta, a Aleksandar nije hteo da izazove protiv sebe gnjev i mržnju Grka preteranom strogošću. Kazna nad Tebom bila je dovoljna kao opomena svima. Odustajući od zahteva da mu Atinjani izdaju svoje antimakedonske vodje, on se vratio u Makedoniju.

3) PRIPREME ZA POHOD NA PERSIJU

Pošto se učvrstio na vlasti i obezbedio pokornost varvarskih plemena i Grka, Aleksandar je mogao da pristupi ostvarenju glavnog zadatka koji mu je Filip ostavio u nasleđe. Ideja o ratu Grka protiv Persijanaca nije njegova. Ona je, kao što smo videli, decenijama sazrevala u grčkim krugovima i još za Filipova života pretvorila se u odluku. Aleksandar je rat protiv Persije preduzeo u svojstvu hegemo-

na Helenskog saveza, po odluci koja je doneta u Korintu 337. i obnovljena na istom mestu 336. godine. Može se reći da je slučajnost što je ovaj poduhvat tako odgovarao prirodi mladog makedonskog kralja. Aleksandar je voleo iznad svega rat i avanture i on se sa svim svojim mladalačkim žarom bacio na izvršenje tog zadatka.

O opravdanosti ovog možda najznamenitijeg pohoda u istoriji Sredozemlja, koji je za više vekova izmenio lik antičkog sveta, napisano je mnogo i različito. Svako osvajanje vezano je za porobljavanje širokih masa stanovništva i njihova stradanja i ono se u načelu mora osuditi. Ali delatnost pojedinca ne može se oceniti sa stanovišta nekih večitih načela dobra i zla. Kod njenog ocenjivanja mora se poći od moralnih pogleda vremena u kojoj se ona odvijala. U očima Grka rat protiv Persije bio je oslobodilački i osvetnički rat, bar u svojoj prvoj fazi. Persijanci su u prošlosti bili naneli mnogo zala Grcima i još uvek su, u vreme kad je Aleksandar krenuo na njih, držali pod svojom tiranskom vlašću mnoge grčke gradove. Odgovornost za pokretanje tog rata ne pada, dakle, na Aleksandra. Tek za dalji tok rata, za obrt koji uzima odnos prema varvarskim pokorenim narodima posle bitke kod Ise, on snosi odgovornost, ali i zaslugu.

Persijsko carstvo predstavljalo je u to vreme džina na glinenim nogama. Ono je još uvek ujedinjavalo sve zemlje Starog Istoka. Egipat, koji se 404. godine bio otcepio, ponovo je prisajedinjen krajem vladavine Artakserksa III, 340. g. Persijanci su se održavali na vlasti najgrubljom silom. Careva volja je bila jedini zakon, a u unutrašnjosti je gospodarila samovolja satrapa. Nije postojala nikakva zakonska zaštita ličnosti i svojine. Kroz svu svoju istoriju persijsko Carstvo je ostalo konglomerat raznorodnih naroda i plemena. Velika razlika postojala je u stepenu društveno-ekonomskog razvitka zapadnih i istočnih oblasti carstva: grčki gradovi sa razvijenom robovlasničkom privredom na zapadu i polunomadska plemena na iranskoj visoravni predstavljala su dve krajnosti u nizu različitih društveno-ekonomskih struktura zastupljenih u ovom prostranom carstvu. Razvitak trgovine, koja je zahvaljujući izgradnji puteva i zavodjenju novčane razmene uzela velikog maha, pojačao je razlike između Istoka i Zapada. I privredna i kulturna razmena donosila je najviše koristi razvijenijem Zapadu. S druge strane, grčki trgovci i najamnici prodirali su sve dublje i sve češće u unutrašnjost Persijskog carstva i pripremali su put za helenizaciju.

Haotično stanje zahvatilo je Persijsko carstvo 70-tih godina IV v. Intrige na dvoru u Suzi nisu prestajale, a centralna vlast bila je ugrožena jačanjem satrapa, koji su se u svojim satrapijama osećali i ponašali kao neograničeni gospodari. Jedan za drugim, pojedini satrapi primorskih oblasti odmetali su se od cara. 360. g. ustanak satrapa dostigao je kulminaciju. Odmetnici su se tada obratili i Grcima tražeći od njih podršku. Ali Grci su bili i sami suviše slabi da bi smeli da izazovu protiv sebe gnev persijskog cara. Upravo ta slabost Atine i drugih grčkih državnica i njihove večite međusobne razmirice činile su da je moć Persijskog carstva izgledala mnogo veća i čvršća nego što je u stvarnosti bila. Persija je doživljavala isto tako duboku krizu kao i grčki svet. Do dinastičkih borbi dolazi na persijskom dvoru i posle smrti sposobnog i energičnog Artakserksa III, koji je uprkos svemu uspeo da sačuva integritet Carstva. Artakserks je umro iste godine kada i Filip (338). Njegov sin bio je igračka u rukama evnuha Bagroja, koji je, uklonivši druge pretendente, 336. godine doveo na presto Darija III Kodomana. Ovome izdanku jedne sporedne grane carske porodice, ograničenom i nesposobnom, bilo je sudjeno da učini kraj slavnoj dinastiji Ahemenida.

Slaba po svojoj političkoj strukturi, Persija je raspolagala neiscrpnim dinastijskim potencijalom. U toku dva veka postojanja Persijskog carstva nagomilale su se u carskim riznicama ogromne količine zlata i druga basnoslovna bogatstva. Isto tako neiscrpe bile su i ljudske rezerve persijske države. I u jednom i u drugom pogledu Persija je neosporno bila daleko nadmoćnija od Makedonije. Ali, ustrojstvo persijske vojske bilo je takve da te mogućnosti nisu dolazile do izraza. Većinu persijske vojske činila je pešadija, u koju su ulazili pripadnici primitivnih nedisciplinovanih plemena i polunaoružani i nezainteresovani seljaci kod kojih nije bilo nikakve političke svesti. Udarina snaga persijske vojske bila je njena konjica. Strelci, koji su u Grčko-persijskim ratovima odigrali tako značajnu ulogu, predstavljali su sada sporedan vojni rod. Pored konjice, koju su sačinjavali velikoposednici sa njihovim klijentima, glavnu snagu Persijanaca činila je grčka najamnička vojska. Grčki najamnici služili su Persijancima u primorskim satrapijama još u vreme Peloponeskog rata. Pohod Kira Mladjeg pokazao je nadmoć grčkih hoplita i njihovih oficira. Zahvaljujući grčkim najamnicima Artakserks je ponovo pokorio Egipat. Ali Persijanci nisu pokušali da svoju vojsku reorganizuju po grčkom primeru niti da uvedu grčko naoružanje

za svoje vojnike. Grčki najamnički odredi funkcionisali su odvojeno, a grčki oficiri bili su sputavani samovoljom satrapa. Misli se da je u persijskoj vojsci u vreme Aleksandrova pohoda bilo najmanje 20.000 grčkih najamnika.

Persija je bila ne samo prva finansijska sila toga vremena, već i prva pomorska sila. Držeći pod svojom vlašću sve obale istočnog Sredozemlja, ona je raspolagala flotama pomorskih naroda koji su ulazili u njen sastav, Feničana, Egipćana, Krićana i maloazijskih Grka. Medjutim, nepostojanje čvrste državne i vojne organizacije paralisalo je ove potencijale persijske države. Uostalom, za ovo carstvo-kolos, koje se pružalo od nilskih katarakta i libijske pustinje do Inda i Amu-Darija, sukob s Makedonijom izgledao je kao neka pogranična epizoda. Ni Filipove prethodnice poslate u Malu Aziju ni Aleksandrov prelaz preko Dardanela nisu izazvali reakciju na carskom dvoru. Trebalo je da Aleksandar osvoji Malu Aziju pa da persijski car stavi u pokret svoju carsku vojsku.

Aleksandar nije poslušao savet Atipatra i Parmeniona da rat s Persijom odloži dok ne obezbedi naslednika makedonskom prestolu. Žurilo mu se da ostvari svoje snove, da krene u susret slavi. Nije mogla da ga odvрати od njegove odluke ni činjenica da je polazio u pohod sa takoreći praznom blagajnom. Imao je, stoji kod Onesikrita, jedva 70 talenata u gotovom za izdržavanje vojske i 200 talenata duga! Bio je tako siguran u svoju pobedu da ga ništa nije moglo zadržati. Kad pobedi naći će u Persiji sve što mu je potrebno, toliko se pričalo o njenim bogatstvima. Trebalo je samo krenuti. Nesrazmerna u materijalnoj osnovi i u ljudskim rezervama između Makedonije i ogromnog persijskog carstva bila je takva da bi nam se Aleksandar, da je pretrpeo neuspeh, svakako pokazao kao najnerazumniji pustolov. Uzroke njegova uspeha medjutim ne treba tražiti samo u njegovom vojničkom geniju, već i u njegovoj izvanrednoj sposobnosti da pravilno oceni situaciju i da nijedan faktor ne izgubi iz vida. Uspeh je dao za pravo Aleksandru. Njemu je svakako bilo jasno da je moć Persijskog carstva samo prividna. Zato je on mogao sa toliko samouverenosti da se i bez para upusti u jedan takav poduhvat. Njegovu samouverenost ilustruje i podatak, istina ne sasvim pouzdan, da je pre polaska podelio prijateljima sva kraljevska imanja u Makedoniji, odričući se prihoda sa njih.

Da mladalačka neobuzdanost Aleksandrova nema u sebi ničeg pustolovnog pokazuje činjenica da se on, čezneći za novim poredama,

brinuo podjednako i o onom što je već imao. Kada se rešavalo o tome koliko će vojsku povesti sa sobom, Aleksandar je, poučen nedavnim događajima u Grčkoj, odlučio da polovinu ukupne vojne snage makedonske - 12.000 pešaka i 1.500 hetera - ostavi u Makedoniji pod komandom Antipatra. Vojska koja je krenula s njima brojala je isto toliko pešaka i konjanika. Jedinu razliku činila je "kraljevska ila", eskadron od 300 konjanika koji je svuda pratio makedonskog kralja.

Zimu 335/4. god. Aleksandar je proveo u pripremama za pohod na Persiju. Kraj sebe je imao iskusne generale iz stare Filipove garde, Antipatra i Parmeniona, koji su u najkritičnijim trenucima promene na prestolu dali dokaza svoje odanosti. 335. god. Parmenion, koji se nalazio u Maloj Aziji, pozvan je da se vrati na makedonski dvor da uzme učešća u pripremanju rata. Aleksandar je odlučio da u Makedoniji ostavi Antipatra da kao njegov namesnik, sa titulom "stratega Evrope" upravlja zemljom, brine se o njenoj odbrani od uvek nemirnih Tračana, Ilira i drugih varvarskih suseda i motri na nepouzdanu Grčku. Antipatar je ujedno zamenio Aleksandra i u njegovoj ulozi hegemonu Helenskog saveza. Antipatru je, time što je ostajao u zemlji, pripala je i vrlo značajna dužnost da snabdeva svežim vojnim snagama mladog kralja u Aziji.

Parmenion je bio ovenčan uspesima na bojnopolju još u Filipovo vreme. Kod Plutarha je zabeleženo da je Filip rekao, misleći na njega, "da je u mnogo godina našao samo jednog vojskovođu". On je postao desna ruka Aleksandru. Aleksandar ga je poveo sa sobom i u prvim godinama rata Parmenion se pojavljuje kao prvi njegov savetodavac, kao čovek kome se poveravaju najodgovorniji zadaci, kao drugi čovek u Carstvu. U velikim bitkama Parmenion se nalazi iznad ostalih generala: dok Aleksandar vodi u juriš desno krilo, Parmenion ima komandu nad celokupnim levim krilom. Medjutim, uprkos svemu što znamo o izvanrednim vojničkim kvalitetima Parmeniona, nemoguće je prihvatiti mišljenje (koje, na primer, zastupa Beloch, Griech. Geschichte III, 1, 621) da glavna zasluga za osvajanje Azije pripada njemu, jer je Aleksandar i onda kada Parmeniona nije više bilo medju živima ratovao isto tako uspešno. Anegdote koje nam otkrivaju česta neslaganja izmedju Aleksandra i njegovog glavnog generala - Aleksandar je ne jednom učinio suprotno onome što mu je ovaj savetovao - mogu biti, kako neki naučnici misle, plod zvanične

dvorske istoriografije kola je želela da za mladog kralja sačuva sve zasluge pobede. Ipak docniji razvoj pokazuje da je u njima moralo biti zrno istine.

Vojska sa kojom je Aleksandar u proleće 334. prešao u Aziju bila je relativno mala. Brojala je ukupno oko 40.000 vojnika. Jezgro njeno činili su makedonska falanga i heteri. Makedonska pešadija sastojala se od 9.000 "pezetera" - teško naoružanih falangita i 3.000 "hipaspista" - lako naoružanih pešaka ("hipaspisti" su u početku bili telesna garda; isti naziv nose i dalje telohranitelji cara). Heteri, kojih je bilo 1.500, ne računajući kraljevsku ilu, bili su najpre pripadnici plemstva koje je Filip privukao na makedonski dvor, a docnije se ovo ime prenelo na svu konjicu. Osim Makedonaca, Aleksandar je poveo u rat i 7.000 hoplita koje je Korintski savez stavio na raspoloženje svome hegemonu, 5.000 najamnika i 8.000 lako naoružanih strelaca, bacača koplja i praćkaša (to su bili odredi Tračana, Agrijana, Kričana i drugih varvarskih naroda). Helenski hopliti ostali su u toku celog pohoda u zasenku. Ima se utisak da ih je Aleksandar vodio sa sobom više kao jemce za mir u Grčkoj nego kao pravu vojnu pomoć. Upotrebljavao ih je uglavnom kao posade i za obezbeđenje puteva. U konjici bilo je takodje saveznika, najamnika i varvarskih odreda (Peonci, Tračani). Naročito je bila dragocena telska konjica u koju je Aleksandar imao puno poverenje. Ona je odigrala veoma važnu ulogu u svim frontalnim bitkama.

Podaci o sastavu vojske po kontingentima sačuvani su samo kod Diodora. Kod mnogih drugih pisaca zabeležena je samo ukupna cifra pešadije i konjice (Arija, Kalisten, Ptolemej, Justin i dr.). Kombinacijom ovih podataka dobijaju se brojke koje su gore navedene, v. Beloch, Griechische Geschichte III-2, 323 i Berve, Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage I, 177 i d.

4. BITKA NA GRANIKU GORDION

Aleksandar je prešao Helespont kod Sesta, u proleće 334. g. Približavajući se maloazijskom kopnu kod Abidos, on je iz ladje hitnuo strelu želeći na taj način da simbolički obeleži osvajanje A-

zije (doryktetos = kopljem osvojena, pokorena zemlja). Pošto se iskrcao i žrtvovao bogovima, on je sa svojim generalima i pratnjom hipaspista krenuo na ruševine Iliona (Troje). Tamo je žrtvovao u hramu boginje Atene, posvetio je boginji svoje oružje i u zamenu uzeo oružje iz hrama, između ostalog i sveti štit za koji se držalo da je pripadao Ahilu. Odao je poštovanje svome omiljenom junaku i velikom pretku Ahilu položivši venac na njegov grob i priredio igre u njegovu čast. Zatim se vratio i sa celokupnom vojskom krenuo duž obale u pravcu severoistoka, u susret neprijatelju koji se bio utaborio kod Zeleje na obalama Propontide. Usput mu se predao grad Lampsak.

Za stav persijskog dvora karakteristično je da se Aleksandru nije suprotstavila carska vojska, već trupe koje su satrapi iz maloazijskih satrapija (Lidije, helespontske rigeje, Velike Frigeje i Kapadoneje) sakupili da odbrane svoje posede.

Aleksandru se očigledno žurilo da se što pre sukobi s Persijancima. Persijanci, naprotiv, od tog sukoba nisu mogli da očekuju nikakvu korist. Grčki vojskovođa Rodjanin Memnon, koji se nalazio u njihovoj službi, odvrćao je u ratnom veću satrape od prihvatanja sukoba, jer Makedonci neće izgubiti ništa ako pretrpe poraz, dok bi za Persijance poraz značio gubitak maloazijskih oblasti. On je preporučivao da se napadaču oduzme mogućnost snabdevanja na taj način što će se sveprednjim opustošiti. Ali satrapi nisu hteli da poslušaju Memnona. Mislili su da će uvećati carsku milost ako rat brzo svrše. I krenuli su u susret makedonskoj vojsci.

Do sukoba je došlo na reci Graniku, na Propontidi (u rano leto 334). Persijanci su zauzeli pozicije na desnoj obali reke, konjicu su postavili da brani samu obalu, a grčki najamnici su zaposeli uzvišena koja su se nalazila nešto dalje. Obala reke sa persijske strane bila je strma pa su Persijanci mogli da prate i pokrete makedonske vojske i da se suprotstave njenom prelazu preko reke. Aleksandar se sa celokupnom vojskom približavao Graniku i ne sluteći da su s one strane Persijanci. Ali on nije hteo da poslušati Parmeniona koji mu je, kada su primetili neprijatelja, ukazao na opasnosti koje krije dalje napredovanje i savetovao da se ulogore na suprotnoj obali u nadi da će se Persijanci povući. On je uvideo grešku koju su učinili Persijanci postavivši grčke hoplite, svoju najbolju vojsku, daleko od mesta gde će doći do prvog okršaja. Sem toga nije hteo da se oni ohrabre misleći da su se Makedonci uplašili. Stoga je, iako se dan približavao kraju, naredio da se reka pregazi i predjeu napad. Persijanci nisu izdrža-

li nalet njegove konjice. On je sam sa svojim elitnim eskadronom udario tamo gde je masa neprijatelja bila najgušća i gde su bili okupljeni njihovi komandanti. Nastala je žestoka borba izbliza kopljem i mačem. Aleksandar je oborio nekoliko uglednih Persijanaca, ali je i sam bio ranjen u rame i umalo mu lidijski satrap Spitridat nije zadao smrtonosni udarac mačem po vratu. Klit, Aleksandrov drug iz detinjstva, preduhitrio je Spitridata, odrubio mu već podignutu ruku s mačem i zatim ga ubio. Oko palog vojskovođe Persijanci su se još žešće borili, ali su mnogi od njih poginuli i njihova je linija probijena. Kako je Aleksandar računao, grčki najamnici su u toj prvoj fazi bitke ostali posmatrači. Sada je Aleksandar udario na njih sa falangom, rasporedivši na oba njena krila konjicu, i posle kratkotrajnog strašnog okršaja oni su bili savladani. Niko se nije spasao. Zarobljeno ih je dve hiljade.

Makedonski gubici su bili srazmerno mali. Najviše je žrtava bilo u eskadronu koji je prvi prešao reku i pokušao da se po blatnjavoj obali uspenetra. Sve u svemu palo je oko osamdeset konjanika i tridesetak pešaka. Persijanski gubici se računaju na hiljadu, a po nekima i preko dve hiljade mrtvih. Zarobljene Grke najamnike Aleksandar je poslao na prinudni rad u Makedoniju zbog toga što su suprotno odluci Korinskog saveza pomagali varvarima u borbi protiv Grka. Od plena odvoji 300 persijskih ratnih oprema i pošalje ih u Atinu kao dar boginji Ateni na Akropolu, s posvetom: "Aleksandar, Filipov sin, i Grci sa izuzetkom Spartanaca od varvara koji žive u Aziji". Pada u oči da na ovom natpisu Aleksandar nije naveo svoju kraljevsku titulu. On istupa kao hegemon Grka koji u njihovo ime i po njihovoj odluci vodi ovaj rat.

Pobeda kod Granika otvorila je Aleksandru put u Malu Aziju. Persijanci nisu više pokušavali da zadrže njegovo nadiranje. Glavni grad Lidije i sedište lidijskog satrapa Sard predao mu se bez borbe. Isto tako otvorila su vrata makedonskoj vojsci i gradovi Eolide i Jonije, među kojima i Efez, najznačajnije пристаниšte Male Azije. Aleksandar je svuda dočekivan sa oduševljenjem kao oslobodilac od persijskog jarma. Svuda su po njegovom naredjenju zbacivane oligarhijske vlade i tirani, koji su bili glavni oslonac persijske vlasti, i umesto njih uspostavljena demokratija. Istovremeno, Aleksandar je oslobađao gradove od danka koji su plaćali persijskom caru. Jedinu gradovi koji su mu pružili otpor bili su Milet i Halikarnas, u kojima se skoncentrisao veliki broj Persijanaca i gr-

čkih najamnika. Naročito je bila teška borba za Halikarnas, jer su persijske snage obezbeđivale snabdevanje s mora a Aleksandar nije imao flotu već je napao samo s kopna. Persijskim snagama rukovodio je lično Memnon, koga je u međuvremenu Darije bio naznačio za komandanta nad svim snagama u Maloj Aziji i celokupnom flotom. Ipak, posle duže opsade i Halikarnas je, kao i Milet pre njega, osvojen.

Posle pada Halikarnasa Memnon je pobeo na ostrvo Kos, a odatle se s flotom uputio u Egeju s namerom da prenese rat u Grčku. Najpre je osvojio Hios, a zatim nekoliko gradova na Lezbu, dok mu je Mitilena pružila jači otpor. Počeli su se širiti glasovi da sprema napad na Eubeju i u Grčkoj su se već budile nade na oslobodjenje od persijske vlasti. Persijanci su gospodarili morem i Memnonov plan da udari neprijatelja s ledja mogao je skupo stati Aleksandra da ga sreća i ovog puta nije poslužila. Dok je, ozbiljno zabrinut Memnonovom delatnošću, pomišljao na opremanje nove flote, stiže iznenada vest da je Memnon umro. Sa njim je nestao jedini doista sposobni vojskovođa i persijski protivnik Aleksandrov. Da sreća bude potpuna, Darije je, bez ikakvog razumevanja za genijalni Memnonov plan i misleći samo na to kako će Aleksandru suprotstaviti što veću vojsku na kopnu, povukao grčke najamnike sa flote i ostavio Egeju nezaštićen. Memnonovi naslednici, iako su postigli još neke uspehe, nisu bili u stanju da postignu glavni cilj ove akcije: da dignu Grčku na oružje. Za to je sada bilo kasno, prilika je bila propuštena. Sem spartanskog kralja Agisa, koji je i dalje održavao veze sa Persijancima i nastojao da od njih dobije pomoć u novcu i ladjama, ostala Grčka je ostala mirna. Aleksandru je laknulo. Ali Memnonov plan bio je za njega opomena da ne zaboravi nadmoćnost persijske flote i opasnost koju krije stanje u Grčkoj.

Sa padom Halikarnasa, u jesen 334, bilo je u stvari završeno osvajanje zapadne obale Male Azije. Nije se očekivalo da će u unutrašnjosti biti jačeg otpora jer su Persijanci u stvari evakuisali ovo područje. Aleksandar je čak nekim svojim vojnicima dao odsustvo i dozvolio da se vrate zimi u Makedoniju da tamo pronesu vesti o makedonskoj pobedi. Trebalo je da se vrate zajedno sa svežim trupama koje je naredio da na proleće stignu iz Makedonije i da mu se pridruže kod mesta Gordiona u Frigiji. Gordion je izabran kao sastajalište jer je odatle išao put, preko Halisa i Kapadokije ka unutrašnjosti Persijskog carstva.

U Halikarnasu Aleksandar je vojsku podelio u dva dela: jedan deo (hetere, tesalsku konjicu i saveznike) je poverio Parmenionu sa naredjenjem da krene u Sard, tamo prezimi i u proleće prodre u Frigiju. Sa ostalom vojskom on je iz Halikarnasa krenuo kroz Kariju, Likiju i Pamfiliju, osvajajući grad za gradom, tvrđavu za tvrđavom. Većinom su mu se predavali bez borbe.

U Gordionu okupila se u proleće 333. sva vojska. Gordion je bio prastara prestonica frigijskih kraljeva. U njemu su se nalazili dvorci Gordija i Mide i kola po kojima je Mida bio priznat kao od boga izabrani vladar Frigija. Na tim kolima jaram je bio privezen sa tako vešto napravljenim čvorom da se nije video ni kraj ni početak užeta. Postojalo je proročanstvo da će onaj ko razreši čvor postati gospodar Azije. Kada je Aleksandar čuo za ovo proročanstvo, odlučio je da odreši čvor. A kada mu to nije pošlo za rukom, izvadio je mač i presekao. Čvor je bio razrešen i proročanstvo ispunjeno. Kao kod Kolumbovog jajeta, nije rezultat već novo, neočekivano rešenje znak genijalnosti (Droozen).

Opis bitke kod Granika nalazimo kod Arijana (I, 13-16, prema Ptolemeju), Diodoru (XVII 18-21), Plutarhu, Alex. 16, Justinu XI, 6. Preovladjuje mišljenje da je najverniji opis Arijanov. Neki naučnici pretpostavljaju Diodorov, prema kome Aleksandar nije odmah, iz marša, prešao u napad, već tek sutradan. Iscrpan i živ prikaz te bitke daje Droysen, *Geschichte der Hellenismus I*, 2 (1877) 253-263. Up. Kromayer - Judeich, *Antike Schlachtfelder IV*, 354 i d.

Istoričnost anegdote o gordijskom čvoru ne priznaju svi, v. Tarn, *Alexander the Great II*, 262.

5. ORGANIZACIJA UPRAVE U MALOJ AZIJI. POLOŽAJ MALOAZIJSKIH GRČKIH GRADOVA

Prva etapa Aleksandrovog pohoda bila je uspešno završena. Zapadni deo Male Azije do reke Sangarija i Kilkijskih gora nalazio se pod makedonskom vlašću. Uporedo sa vojnim zaposedanjem ovih zemalja Aleksandar se brinuo i o organizovanju civilne vlasti u njima. Ne bi se moglo reći da je on od početka imao odredjen plan o tome kako će urediti novoosvojene oblasti. Konkretna situacija na-

lagala je odgovarajuće rešenje. Ipak, već kod prvih administrativnih mera došlo je do izraza nekoliko načela koja će i docnije ostati osnova njegove politike prema pokorenim narodima.

Pre svega, Aleksandar je sebe smatrao gospodarem svih zemalja koje je od Persijanaca oduzeo silom cružja. Azijske zemlje nisu pripojene Makedoniji već su sačinjavale poseban deo njegova Carstva. U njima je njegova volja bila najviši zakon, on je mogao dati i oduzeti slobodu, naložiti i oprostiti dažbine. Po nepisanim zakonima koji su od pamtiveka vladali u istočnim despotijama persijski car je smatran sopstvenikom sve zemlje. Po pravu pobednika, Aleksandar prisvaja sebi sve ranije posede persijskog vladara.

Međutim, uklanjajući organe persijske vlasti, Aleksandar zadržava u osnovi postojeći administrativni sistem, unoseći u nj prema potrebi veće ili manje izmene. Satrapije ostaju osnovna administrativna jedinica i satrapi, kao i ranije, imaju civilnu i vojnu vlast. Jedino su finansijski poslovi oduzeti iz njihove nadležnosti i povereni posebnim službenicima koji su neposredno bili potčinjeni i odgovorni kralju. Ova je mera bila potrebna da bi se obezbedilo što savesnije i što urednije prikupljanje poreza, koji su u to vreme predstavljali jedini izvor prihoda za Makedonce. Samo po sebi se razume da su na sve položaje, kako satrapa tako i finansijskih službenika, postavljeni makedonski oficiri, koji su uz pomoć makedonskih garnizona bdili nad bezbednošću osvojenih zemalja.

Najzad, osvojivši Malu Aziju Aleksandar je došao u dodir s narodima koji su ga dočekali kao oslobodioca od persijskog vekovnog jarma. On je prihvatio ulogu oslobodioca i pokazao puno razumevanje za domaće tradicije ovih naroda. Tako je Lidjanima dao slobodu i vratio im stare zakone, mada je novi lidijski satrap bio Makedonac. U Kariji vratio je na vlast Mauzoluovu sestru Adu, koju su Persijanci bili zbacili s prestola, i učinio je satrapom. Ovi primeri pokazuju da je od samog početka Aleksandar pokazao u svom odnosu prema pokorenim narodima državničku zrelost i gipkost koja odlikuje sve njegove potonje krupnije poduhvate ove vrste. Širokogrudost prema negrčkim, varvarskim narodima je odraz isključivo njegovih shvatanja.

U Maloj Aziji Aleksandar je imao jedan krupan zadatak: oslobodjenje grčkih gradova. Ideja oslobodjenja maloazijskih Grka nije bila nova. To je bilo nešto o čemu se govorilo vekovima i deceni-

jama, nešto što je u vreme dolaska Aleksandra na vlast već bilo prihvaćeno kao prvi zadatak Korinskog saveza. Taj zadatak je Aleksandar nasledio od svog oca sa položajem hegemonu Saveza. Međutim, način na koji je Aleksandar rešio ovo pitanje od velikog je značaja jer predstavlja osnovu novih odnosa polisa i monarhije koji su karakteristični za helenističko doba.

Vraćanje slobode i autonomije grčkim gradovima značilo je u prvom redu njihovo oslobađanje od persijskog jarma, njihovo izdavanje od ostale teritorije koja se nalazila pod upravom satrapa i u većini slučajeva uspostavljanje demokratskog uređenja u njima. Uz slobodu išlo je redovno i slobađanje od omrznutog forosai od tuđjih garnizona. Ali ti "slobodni, autonomni gradovi, koji nisu plaćali foros i u kojima nije bilo posade" (eleútheroi, autonómoi, aphorológetoi, ap-hrouretoi) nisu bili u pravom smislu nezavisni. Oni su bili nezavisni jedan prema drugom, ali ne i prema kralju koji im je darovao slobodu, koji je dekretom odredio ustavne osnove te slobode i koji je mogao, kadgod je to nalagala ratna ili politička situacija, da se umeša u njihove unutrašnje poslove, da im pošalje makedonske garnizone koji bi bili garancija lojalnosti i čuvari reda.

Dva dokumenta nam najbolje osvetljavaju kako se pojam slobode i autonomije izmenio u novim uslovima. To su pisma koja je Aleksandar uputio Prieni 334. g. i Hiosu 332. i koja su nam sačuvana u vidu natpisa na kamenu (OGIS = Dittenberger, *Orientalis Graeci inscriptiones selectae*, br. 1 i Syll. 3 = Dittenberger, *Sylloge inscriptionum Graecarum*, 3. izdanje, br. 283). Ova pisma nisu u stvari ništa drugo do naredjenja i već sama ta činjenica rečito govori o pravom odnosu kralja i "slobodnih" gradova. Gradjané Priene Aleksandar oslobađa tim pismom plaćanja ratnog doprinosa (syntaxis), ali određuje da njihova sela moraju plaćati porez. Gradjanima Hija on naredjuje da prime natrag izgnanike, da izrade zakone i podnesu mu ih na odobrenje, da prime i izdržavaju makedonsku posadu, da predadu dvadeset trijera, itd. U oba dekreta govori se o sudovima, a u hioskome se predviđaju slučajevi kada se stvar mora podneti Aleksandru na rešenje.

U nauci je mnogo raspravljano pitanje da li su maloazijski grčki gradovi ušli u Korintski savez ili ne. Od toga kao da je zavisio odgovor na pitanje da li je Aleksandar doista oslobodio te gradove, da li je ispunio misiju koju mu je poverio Korintski kongres. Pripadnost Korintskom savezu posvedočena je za Tenedos i neke grado-

ve na Lezbu, ali izgleda da su ti gradovi ušli u Savez pre no što je Aleksandar prešao u Malu Aziju. Dugo je preovladavala teza da su maloazijski gradovi koje je Aleksandar oslobodio uključeni u Korintski savez (E.Majer, Kerst, Berve, Hampl, naročito Wilcken). Danas, međutim, prevagu je dobilo suprotno mišljenje da ti gradovi nisu bili suvereni i da prema tome nisu ni bili učlanjeni u Korintski savez (Lensau, Miltner, Bikerman, Bengtson i dr.). Sloboda maloazijskih gradova razlikovala se u mnogo čemu od slobode gradova kopnene Grčke, iako razvojna linija očigledno vodi ka njihovom izjednačenju. Vlast makedonskog kralja u Grčkoj zasnivala se, bar formalno, na međusobnom ugovoru o savezništvu (faktički je i ona bila posledica Filipove pobede na bojnopolju). Maloazijski gradovi, pak, dugovali su svoju slobodu Aleksandru, jer ih je on spasao persijskog jarma, i bilo da su dobrovoljno otvorili svoja vrata Aleksandru ili da su, kao Milet i Halikarnas, osvojeni borbom, oni su bez daljega priznali njegovu vlast. Živeći vekovima pod Persijancima oni su bili izgubili smisao za nezavisnost. Ta nezavisnost se uostalom nije mogla održati u susedstvu velikih monarhija. Ranije ili docnije, u većoj ili manjoj meri, svaki polis u helenističko doba gubi svoju političku samostalnost. Dajući slobodu maloazijskim gradovima - ne formalno već stvarno - onako kako je to u danim uslovima bilo moguće - Aleksandar nije imao razloga da ih odvoji od teritorije svog Carstva i da ih priključi Korintskom savezu. Iako je isticao oslobodjenje Grka kao razlog što je poveo rat protiv Persijanaca, iako je raznim dobročinstvima, naročito dizanjem i obnavljanjem hramova (izgradjuje hram Atene Poliade u Prieni, uzima na sebe sve troškove za obnovu Artemisiona u Efesu, prima se stefanoforije u Miletu, brine se o izgradnji Iliona, itd.), helenstvo ne iscrpljuje ni njegovu prirodu ni njegove političke planove. To pokazuje kako njegov odnos prema varvarima na početku pohoda tako i sav pozniji razvoj. S obzirom na nepouzdanost Grka i njihovu potajnu spremnost da paktiraju s Persijancima, proširenje Korintskog saveza bilo je u suprotnosti sa interesima datog momenta. Ono je bilo u suprotnosti i sa opštom linijom razvoja, jer je Korintski savez bio nužna ali prolazna institucija, koja je imala da olakša uključivanje polisa u monarhiju, a u Maloj Aziji odnos polis - monarhija našao je svoje prirodno rešenje. Malo je verovatno da je Aleksandar, zaokupljen osvajanjima, imao vremena da nekim zakonodavnim aktom utvrdi status ovih gradova. Rešeni ad hoc, na osnovu opštih načela koje smo istakli, odnosi sa pojedini-

nim gradovima ostavljali su slobodne ruke monarhu. Sa jačanjem autokratskog režima menja se i Aleksandrov odnos prema tim gradovima. Pred kraj svoje vladavine on je mogao da poklanja grčke gradove onako kako će to raditi i dijadosi i epigoni. Kod Plutarha, u Fokionovoj biografiji, cap. XVI, zabeležen je podatak da je Aleksandar naredio Krateru, koji se vraćao u Makedoniju, da preda Fokionu na dar 4 maloazijska grada koje bude izabrao. To se ne da ni zamisliti u prvim godinama njegove vladavine.

Pored opštih dela Drožena, Nizea, Beloha, Kersta, Bervea, Vilkena, Radea, Tarna, navešćemo najvažnije rasprave o odnosu Aleksandra prema maloazijskim grčkim gradovima: U. Kohler, Die Eroberung Asiens durch Alexander den Grossen und der korinthische Bund, Sitzungsberichte der Preussischen Akademie 1898, VII; U. Wilcken, Alexander der Grosse und der Korinthische Bund, Sitz. b. Preuss. Akad. 1922, XVI, 97-118; F. Miltner, Die staatsrechtliche Entwicklung des Alexanderreiches, Klio 26, 1933, 39-55; E. Bikerman, Alexandre le Grand et les villes d'Asie Mineure, Revue des Etudes grecques 47, 1934, 346-374; Th. Lenschau, Alexander der Grosse u. Chios, Klio 33, 1940, 43; H. Bengtson, Die Strategie in der hellenistischen Zeit, München I, 1937. (preštampano 1963), 34-36 i podatak na kraju knjige uz novo izdanje; A. Heuss, Stadt und Herrscher des Hellenismus in ihrer Staats- und volkerrechtlichen Beziehungen, Klio, Beiheft, 1937; A. Ranović, Aleksandr Makedonskij i grečeskie goroda Maloj Azii, Vestnik drevnej istorii 1947, 4, 56-63.

⑥ BITKA KOD ISA. PREGOVORI S DARIJEM. OPSADA TIRA

Iz Gordiona Aleksandar je sa celokupnom vojskom, koja se kako je bilo dogovoreno tamo okupila u proleće 333, krenuo carskim drumom do Ankare, a zatim dolinom Halisa prema Kilikiji. Paflagonija mu je izjavila pokornost, Kapadokija je bila zahvaćena samo zapadnim delom njegovim pokretom (tu je jedan domorodac postavljen za satrapa), a ostale severoistočne oblasti Male Azije ostale su van Makedonske vlasti. Prelaz preko visoke planine Taurus nije bio težak jer su

se posade koje su čuvale prilaze klanu razbežale. U Tarsu, gde je izbio na more, umalo nije umro posle jednog kupanja u ledenim vodama reke Kidnosa. Bolest je produžila njegov boravak u tom mestu. Odatle je preduzeo akcije za smirivanje primitivnih kilikijskih plemena kako bi prolaz kroz ovaj značajan koridor koji vezuje Prednji Istok s Malom Azijom ostao slobodan i bezbedan kada krene dalje na Istok.

Zatim je krenuo obalom prema Siriji. Pre nego što su stigli do Isa saznali su usput da se car Darije sa ogromnom vojskom nalazi u jednom sirijskom mestu koje je dva dana hoda udaljeno od klanaca na Amanskoj gori kroz koji se ulazi u Siriju. Iz Isa vode u Siriju dva puta: jedan, istočniji, kroz samu Amansku goru, drugi duž obale. Pošto je sazvao ratni savet i pošto je jednodušno odlučeno da treba odmah prodrati u Siriju i napasti Persijance, Aleksandar je izabrao put uz obalu, s jedne strane, zato što je bio manje naporan a trebalo je snage boraca sačuvati za predstojeći sukob, s druge zato što nije hteo da se udalji od mora. To je bio put koji je Grcima bio dobro poznat iz Ksenofontova opisa, jer su njime pre sedamdeset godina prošli deset hiljada grčkih najamnika u službi Kira Mlađeg. Smatrajući da će u pozadini biti najsigurniji, Aleksandar je u Isi ostavio bolesne vojnike, a sa ostalom vojskom došao je do malog primorskog mesta Myriandros, nedaleko od ulaza u klanac, s namerom da idućeg dana proдре u Siriju i podje prema Persijancima. Nevreme ih je primoralo da ostanu u Miriandru. Bili su već prvi dani novembra.

U međuvremenu, Darije je napustio svoj položaj kod Soha i drugim putem, preko Amanske gore uputio se u Kilikiju i stigao do Isa upravo u vreme kada je makedonska vojska došla do Miriandra. Tako su se vojske mimoišle a da nisu to znale. Napuštanje položaja kod Soha bila je kobna greška za Persijance. Persijska vojska predstavljala je nepreglednu masu boraca i neboraca: teško naoružanih pešaka, grčkih najamnika, konjanika, beskrajni karavan kola i baldahina sa carskim haremom i eunusima, sa haremmima persijskih velmoža, sa riznicama i predmetima raskoši koji su svuda pratili cara. Da bi se razvile snage takve mnogoljudne vojske potreban je bio široki prostor. Toga prostora je bilo u ravnici kod Soha, ali ne i u uzanoj traci uz more gde se nalazio Isos.. Darije nije poslušao one koji su ga odvrćali od napuštanja povoljnog položaja kao što ni ranije nije poslušao glas onih koji su mu savetovali da ne stavi sve na

kocku i da se ne izloži opasnosti da u jednoj bici izgubi svoje carstvo. Sam neodlučan i nesposoban, njemu su više godili oni koji su laskali njegovoj taštini. Nestrpljiv, ne znajući za Aleksandrovo kretanje, on je harem i blaga uputio u Damask, a sam s vojskom došao u Isos. Tu su Persijanci zatekli bolesne makedonske vojnike i pobijali ih. Mislili su da je Aleksandar pobegao ispred njih i likovali su što su mu odsekli odstupnicu.

Vest da su im Persijanci iza ledja uznemirila je Makedonce, ali ne i Aleksandra koji nikad nije sumnjao u ishod bitke i koji je lako uvideo prednost koji mu daje nov položaj. Ohrabrivši vojsku, krenuo je u susret neprijatelju. Kroz usku ravnicu kod Isa, koju, s jedne strane, oivičuje more s druge mestimično visoke planine, protiče mala reka Pinaros. Severno od te reke, čija je prilično strma obala služila kao zaštitni nasip, Darije je rasporedio svoju vojsku, koliko je to na tom malom prostoru bilo moguće. Desno krilo, uz more, činila je konjica, koja na levom krilu zbog neravnog terena nije bila upotrebljiva. Pešadija je bila raspoređena tako da su Grci držali desnu stranu, a Persijanci se širili na levom krilu sve do uzvišica. Veliki deo vojske, teško i lako naoružanih odreda raznorodnih plemena, nalazio se iza borbene linije u kolonama. Darije je po persijskom običaju zauzeo mesto u centru, na bornim kolima, okružen plemstvom na konjima. Persijski plan se sastojao u tome da pešadija zadrži svoje pozicije dok konjica svom snagom probije duž obale levo neprijateljsko krilo, a odredi sa brda se bace na neprijatelje s ledja.

Aleksandar je u maršu izveo postrojavanje vojske u bojni red. Konjica je bila raspoređena s obe strane falange. Videći raspored neprijateljske vojske, Aleksandar je prebacio, iza fronta kako Persijanci ne bi zapazili, tesalsku konjicu sa desnog na levo krilo i naredio Parmenionu koji je komandovao ovim krilom da se drži što više obale kako ne bi došlo do proboja linije sa te strane. On je isto tako produžio i desno krilo da bi ono moglo da zadrži neprijatelja dotle dok on sa glavnom snagom ne udari u centar neprijateljske linije. On je računao, kad razbije centar, da se okrene protiv desnog krila koje je, sa grčkim najamnicima i masama konjanika, očigledno bilo jače od Parmenionovog.

Makedonska vojska se u potpunom redu približila reci Pinaros, a kada se našla na domet persijskih strela, krenula je u napad, pregazila reku i sa takvom snagom udarila na neprijatelja da je u

njihovim redovima već nastalo izvesno kolebanje. Aleksandar se bacio pravo na borna kola Darija. Nastala je žestoka borba među najistaknutijim konjanicima na jednoj i drugoj strani. ^{daleko} Palo ih je mnogo, Aleksandar je i sam ranjen u bedro. Tada se, međutim, dogodilo da je Darije okrenuo svoja kola, za njim su počeli da beže najbliži i onda je nastalo rasulo. Težak okršaj odigrao se u međuvremenu između grčkih najamnika i makedonske falange koja je krenula za Aleksandrom. I levo krilo na čelu s Parmenionom s mukom je zadržavalo nadmoćnije persijske konjanike. Pitanje je da li bi izdržali da nije došlo do kukavičkog begstva cara. Aleksandar je, umesto da pobje u poturu za carem, krenuo u pomoć svojoj falangi i udario s bokom na grčke hoplite. Persijske rezerve nisu ni stupile u borbu već su se dale u bekstvo. Najзад, i konjica na desnom krilu, kada se proneo glas da je car pobjegao, poklekla je i bitka se završila u jednoj opštoj gužvi na persijskoj strani koja je stajala mnogo života.

Aleksandar je gonio Darija sve do duboko u noć, ali nije uspeo da ga uhvati. Našao je njegova borna kola, luk, štit i ogrtač, koje je ovaj zbacio sa sebe da što lakše može bežati, i sa tim trofejem se vratio u persijski logor koji su njegovi vojnici bez borbe zauzeli. Plen u novcu i zlatu nije bio tako veliki jer je, kao što smo rekli, Darije na vreme sklonio svoje blago i harem u Damask. Ali je porodica njegova ostala u logoru, zaboravljena, i ona je pala u ruke pobjedniku. Način na koji je Aleksandar poneo prema Darijevoj majci, ženi i deci iznenadio je i zadivio njegove savremenike. Ne samo da se nije koristio drevnim pravom pobjednika prema ženi-lepotici, već je naredio da se s njima postupa kao s caricama i da se ništa ne učini što bi ih moglo uvrediti. To je bila ne samo velikodušnost već i nov, dotada nevidjen odnos prema varvarima. Nešto docnije poslat je Parmenion sa tesalskom konjicom i drugim trupama u Damask i tamo se dočepao ogromnog plena koji je Darije bio sklonio.

Žrtve na persijskoj strani bile su ogromne. Arijan beleži, prema Ptolemeju, da ih je palo oko 100.000, među njima preko 10.000 konjanika. Makedonske žrtve su bile neuporedivo manje: 300 pešaka i 150 konjanika. Ove brojeve treba naravno primiti sa rezervom. U stvari mi i nemamo podataka o tačnom brojnom odnosu snaga koje su se sukobile kod Isa. Stariji pisci (Herodot, Ksenofont) daju fantastične cifre o veličini persijskih vojski. Aleksandrov štab, posle sukoba s Persijancima, morao je raspolagati tačnijim podacima, ali jedva da su ti podaci objavljeni jer se želelo da se sačuva utisak

da su persijske snage bile znatno veće, pa prema tome i zasluga Makedonaca. Misli se da je u bici kod Isa Aleksandar imao nešto manju vojsku nego što je bila ona kod Granika, jer je neke odrede bio ostavio u Maloj Aziji. Mogao je imati do 25.000 pešaka i 5.000 konjanika. Nepregledne mase Persijskih vojnika, kako ih izvori opisuju, morale su brojati znatno više. Grčkih najamnika je moglo biti i do 20.000, s obzirom da ih je posle poraza 2.000, a možda i više, poslao sa Darijem, a 8.000 pobjeglo u Egipat i odatle na rt Tenaron, na jugu Peloponeza, gde se nalazila glavna baza za vrbovanje najamnika.

Bitka kod Ise je odlučila sudbinu prednjeazijskih poseda Persijskog carstva. Pobjeda je definitivno učvrstila Aleksandra u nameri da osvoji Persijsko carstvo. Posle bitke on se nalazio pred alternativom: da, prema nekadašnjem Isokratovom planu, osvajanje ograniči na Malu Aziju ili da nastavi ofanzivu i zagospodari Persijom. On se odlučio za ovo drugo, tim pre što se nije moglo računati s tim da će se Persijanci pomiriti sa izgubljenim primorskim satrapijama, već da će se pobrinuti, čim to budu mogli, da ih povrate. Uskoro posle bitke, stiglo je Aleksandru pismo od Darija. Pokušavao je da spase što se spasti moglo i nudio je Aleksandru mir, prijateljstvo. Ukazivao je na dobre odnose između Artakserksa i Filipa i na promenu makedonskog stava i otvaranje rata u Aziji bez ikakvog povoda sa persijske strane. Molio je da mu se vrati porodica. Aleksandar je bez promišljanja odbio ponudu. U poslanici persijskom caru, koja u onom vidu u kome nam je sačuvana kod Arijana (II 14,4) predstavlja pravi manifest upućen narodima Azije i Grcima, on govori najpre o nevoljama koje je Kserksova vojska nanela Makedoniji i Grčkoj. On je, kaže krenuo u rat da se kao hegemon Helena osveti za ova nedela. On nije prešao Dardanele pre nego što su Persijanci, pomažući Perint, sami zaratili u Makedoniji. Persijanci se optužuju u pismu za podsticanje atentata na Filipa, za podržavanje Sparte i rušenje Opšteg mira u Grčkoj. Uostalom, završava Aleksandar, Darije i nije zakoniti car persijski, jer je došao na presto ubistvom Artakserksovog sina. A on je sada gospodar Azije i neka mu se ubuduće obraća kao caru Azije. A ako misli drukčije, neka se spremi za još jednu bitku i neka ne beži sa bojnog polja. Aleksandar će ga sa svoje strane pronaći ma gde bio.

Makoliko samouveren bio Aleksandar se nije mogao u to vreme smatrati kraljem Azije. Kad bi tako mislio on bi satrape smat-

rao odmetnicima i sa njima bi se kao sa odmetnicima i obračunao posle pobeđe. Medjutim, to nije bio slučaj. On je hteo samo da izazove Darija na poslednju bitku, koja će ga, u to je čvrsto verovao, učiniti naslednikom loze Ahemenida.

O izvanrednom vojničkom talentu Aleksandra govori činjenica da, posle pobeđe kod Isa, nije krenuo u unutrašnjost Azije za Darijem. Imajući stalno na umu premoć persijske flote, on je nastavio sistematski sa čišćenjem obala od Persijanaca. U Fenikiji grad Tir pružio mu je očajnički otpor, dok su se ostali gradovi predali bez borbe. Aleksandar je zatražio od Tirana da mu dozvole da žrtvuje najvišem feničanskom bogu Melkartu, koga su Grci identifikovali sa Heraklom. Medjutim, glavno svetište Melkartovo nalazilo se na ostrvu na kome je bila i tvrđava tirska. Tirani su odgovorili da u svoj grad ne puštaju nijednog stranca, bio on Makedonac ili Persijanac, a da on može, ako hoće, da žrtvuje Melkartu u hramu koji se nalazi u starom delu grada, na kopnu. Aleksandar je imao dobar i na izgled naivan razlog za svoju želju: Herakle, prema tome i Melkart, bio je njegov legendarni predak. Ali zahtev da ga puste na ostrvo značio je u stvari traženje izraza pokornosti. Svojim položajem na ostrvu vezanom samo uskom prevlakom za kopno, Tir je smatran neosvojivim gradom. Trinaest godina se on odupirao opsadi haldejskog cara Navukodonosora. I ovog puta Tirani su se uzdali u svoje utvrdjenje i odbili zahtev makedonskog kralja. Aleksandar je pristupio opsadi grada, podizanju veštačkog nasipa kojim je svojoj vojsci otvorio pristup na ostrvo. Opsada je trajala vrlo dugo i tek u leto 332. grad je primoran na kapitulaciju. To je bio jedan od najtežih zadataka koje je Aleksandar imao da izvrši, ali je on na njemu istrajao sa njemu svojstvenom upornošću. Tir je postao makedonska tvrđava.

U međuvremenu Darije je istupio s novim predlogom za mir. Ponudio je Aleksandru 10.000 talenata kao otkupninu za svoju porodicu, ruku svoje kćeri kao zalogu mira i sve zemlje zapadno od Eufrata. Aleksandar je i ovog puta odbio da pregovara s neprijateljem koga je smatrao poraženim. Priča se da je on Darijev predlog izneo pred savet svojih hetera. Parmenion je bio za to da se predlog prihvati. Da je on Aleksandar, rekao je, on bi prihvatio predložene uslove i ne bi se dalje izlagao promenljivoj sreći rata. "I ja da sam Parmenion odgovori Aleksandar, i ja bih prihvatio". Ali on je bio Aleksandar i zato nije hteo da primi novac od Darija niti deo ze-

malja. Sve što Darije ima sve je njegovo. A ako nešto njemu treba neka lično dodje da uzme. U ovoj anegdoti treba možda videti odjek prvog razmimoilaženja izmedju predstavnika staromakedonskog plemstva, koje je htelo da Makedonci osvoje samo onoliko koliko je moglo da se upravlja iz Makedonije a da ova ne izgubi svoj položaj matice-zemlje, i Aleksandra pred kojim su se otvarali novi vidici.

Glavni opis bitke kod Isa daje Arijan, II 6-11 (nešto prema Ptolemeju, up. Jacoby, *Fragmente der griechischer Historiker*, II B, br. 138, fr. 6. Osim toga Polibije, XII 17-22, Diodor XVII 32-35. O bici se govori i kod drugih pisaca (Plutarh, Justin, Kurcije Ruf, Strabon). Znameniti mozaik iz Casa del Fauno u Pompejima, na kome se vidi Aleksandar u nalletu a Darije na bornim kolima u neposrednoj opasnosti kada oko njega padaju njegovi najbliži ratnici, prikazuje verovatno momenat iz bitke kod Ise (iako ima naučnika koji ga vezuju za Gaugamelu). Po nalogu Kasandra, slikar Filoksen iz Eretrije je naslikao sukob Aleksandra s Darijem i proslavio se tim svojim delom. Možda je ono poslužilo kao uzor za pompejanski mozaik.

Za mirovne ponude cara Darija, up. S.I. Kovaljov, *Mirnje peregovori Dari s Aleksandrom i makedonska opozicija*, *Vestnik drevnej istorii* 1946, 3; G. Radet, *Alexandre en Syrie: Les offerts de paix que lui fit Darius*, *Melanges R. Dussaud I* (1939) 235 sqq.

⑦ EGIPAT

Iz Tira Aleksandar je nastavio put obalom dalje na jug. Suprotstavio mu se još samo grad Gaza, koji je posle dvomesečne opsade takodje osvojen i pretvoren u makedonsku tvrđavu. Osvajanjem feničanskog primorja i njegovih velikih luka, otklonjena je glavna opasnost koja je mogla da zapreti Aleksandru od persijske flote. Moglo se očekivati da će sada krenuti u unutrašnjost Azije u susret Dariju. Medjutim, dobro promišljeni strateški plan presecanja svake veze izmedju Persijanaca i Grka nije bio u potpunosti ostvaren sve dotle dok se Egipat nalazio u persijskim rukama. Ne obazi-

rući se na to što svojim zadržavanjem na Sredozemlju pruža Dariju mogućnost da okupi svoje snage, Aleksandar je krenuo iz Fenikije u Egipat.

Posle jednog poduzetog perioda nezavisnosti, Egipat se od 340. kada je Artakserks III uklonio poslednjeg egipatskog faraona Nektaneba III, nalazio ponovo pod persijskom vlašću. Persijanci su podvrgli egipatski narod nasiljima i poniženjima. Mržnju i revolt Egipćana naročito je izazvala nerazumna verska politika persijskih vlastodržaca. Vrhunac u skrnavljenju svetinja bilo je naredjenje da se ubije sveti bik Apis. Zbog svega toga Egipćani su dočekali Aleksandra kao oslobodioca. I persijski satrap nije pružio otpor. Bez borbe on je ušao u Memfis i tamo iz ruku egipatskih sveštenika primio dvostruku krunu egipatskih faraona. Suprotno Persijancima, on je pokazao najveće poštovanje prema domaćim običajima i kultovima i sam se podvrgavao svim potrebnim ceremonijama. Nije se libio da žrtvuje Apisu u hramu boga Ptah u Memfisu. Karakteristično je, međutim, da je uporedo sa žrtvovanjem Apisu priredio u tom istom Memfisu igre i takmičenja u gimnastici i muzici, uvodeći na taj način grčki način života i grčku kulturu u osvojenu zemlju.

Aleksandar nije izneverio očekivanja Egipćana. Egipat nije za njega bio deo Persijskog carstva, već zemlja koju je oslobodio od Persijanaca. On nije pred Egipćanima istupao kao naslednik omrznutih Ahemenida, već kao njihov faraon. Nova uloga koju je uzzeo na sebe otkriva njegovu širokogrudost, trpeljivost, ali i političku mudrost. U tom svom stavu on nije mogao imati ni učitelja ni savetodavca. To je odraz njegovih ličnih pogleda i svakako ono što je najvrednije i najtrajnije u njegovoj delatnosti.

Kao faraon Aleksandar je za Egipćane bio otelovljeni bog, "sin boga Ra", miljenik božji. To nije moglo a da ne ostavi traga na maštu 24-godišnjeg kralja. Značajno je, međutim, da on nije pokušao da položi koji mu je u Egiptu pripao po tradiciji nametne i drugim delovima Carstva.

I u okviru Aleksandrovog carstva Egipat je zadržao ono posebno mesto koje mu je od pamtiveka obezbedila njegova samosvojna istorija. Jedinostveni položaj, bogatstvo i izolovanost Egipta onemogućavali su njegovo potpuno integriranje u bilo koje carstvo. Aleksandar je shvatio kako bi opasno bilo poveriti jednom čoveku upravu nad ovom zemljom. On je pre svega odvojio kao posebne upravne oblasti Libiju i Arabiju. Civilnu vlast u samom Egiptu ostavio je Egip-

ćanima, ne menjajući u osnovi staru administraciju, ali je na vojne položaje postavio svoje oficire. A finansijsku upravu je izdvojio i poverio je Kleomeni iz Naukratisa. Raspolazući ogromnim bogatstvima zemlje, Kleomen je ubrzo zloupotrebio svoj položaj i počeo da se ponaša kao pravi satrap. Izgleda da je kovao čak i novac, što nije činio nijedan satrap Aleksandrov.

Najdalekosežnije posledice po život i kulturu Egipta i celog istočnog Sredozemlja imalo je osnivanje Aleksandrije na ušću Nila. Kamen temeljac novog grada položio je Aleksandar u proleće 331. g. Izabrana je najbolja prirodna luka u nilskoj delti, između ostrva Farosa i jezera Mareotide, blizu mesta Rakotis. Kolonisti su bili pretežno Grci, ali je dozvoljeno i domorocima i pripadnicima drugih istočnih naroda da se nasele u novoozvanom gradu. To je bila druga grčka kolonija u Egiptu (uz Naukratis). Odličan položaj obezbedio je Aleksandriji nagli razvitak i veliki procvat tokom cele antike, pa i docnije sve do današnjih dana. Aleksandrija je bila, uz Kartaginu, najveća luka na Sredozemlju. Za vreme Aleksandrovih naslednika postala je centar helenističke kulture.

Iz Egipta Aleksandar je preduzeo težak i pun opasnosti put kroz libijsku pustinju do oaze Sivah, gde se nalazilo svetište i proročište velikog egipatsko-libijskog boga Amona. Vukla ga je "čežnja" kažu izvori, da poseti ovo svetište, idući stopama svojih legendarnih uzora, Perseja i Herakla i da pita boga za svoju budućnost. Kult libijskog Amona prodro je u Grčku preko grčkih kolonista iz Kirene i njegovu proročište zauzelo je svoje mesto pored delfijskog i dodonejskog. U Atini je pre 332. god. postojao hram Amona, a pre Aleksandrove posete Atinjani su na državnoj trijeri nazvanoj Ammonias slali svoje žrtvene darove Amonu.

Aleksandar je krenuo na taj put sa malom pratnjom, u kojoj se nalazio i istoričar Kalisten. Na ulazu u hram Amonov prvosveštenik pozdravio je Aleksandra kao "Amonovog sina" i Aleksandru je dozvoljeno da sam udje u najsvetiji deo hrama. Šta se tamo upravo dogodilo to je ostala tajna koju Aleksandar nijednako do kraja života otkrio. On je samo rekao da je zadovoljan sa odgovorom koji mu je dao bog. Ali pod utiskom prvosveštenikovog pozdrava, koji u stvari nije predstavljao ništa izuzetno jer je titula "Amonova sina" pripadala svakom faraonu, iako je morao impresionirati i njegovu pratnju i samoga Aleksandra, počeo se širiti glas po Grčkoj da ga je sam bog Amon-Zeus nazvao svojim sinom. Svakojače priče su kružile o tome

šta je on upravo pitao boga: po jednima on je želeo samo da sazna svoju budućnost, po drugima, Olimpijada mu je pred polazak na Istok poverila tajnu njegova začeca i on je hteo da dobije potvrdu svog božanskog porekla. Aleksandar sam nikad nije sebe nazvao Zevsovim sinom, a oni koji su to činili želeli su samo da mu laskaju. Pričalo se i to da je on pitao boga da li su sve ubice njegovog oca kažnjene i da mu je bog odgovorio da pazi šta govori jer nijedan smrtnik ne može da naudi njegovom ocu, a da su ubice Filipa kralja kažnjene. Bilo je i takvih koji su odbacivali ove priče i pokušavali da racionalno objasne njihov postanak: Amonov prvosveštenik se, kažu, obratio Aleksandru sa grčkom rečju "paidion" (= dete), ali ju je pogrešno izgovorio "paidios" i to su Grci shvatili kao "pai Dios" (= sin Zeusa). Aleksandar nije ni potvrdjivao ni poricao ove priče. One su bacale mistični veo na njegov lik, odgovarale su mentalitetu tog vremena, potrebi da se veruje u božansko poreklo onoga kome je dosudjeno svetsko carstvo. Kakav su odjek imale u Grčkoj vesti o poseti Amonovom hramu vidi se po tome što je još iste zime stiglo iz Miletu u Memfis poslanstvo koje je javilo da je didimejsko proročište, posle duže pauze, ponovo progovorilo i da je potvrdilo Amonov odgovor. Ko bi mogao reći da li je Aleksandar sam verovao da je on odbačnik božji? Ko može danas da prodre u samo dno njegove duše da vidi šta je bilo ono što mu je davalo gotovo fatalističku samouverenost da za njega ne može biti prepreka? U svakom slučaju u vreme posete Amonovom svetilištu morala je već u njemu sazrevati misao o svetском carstvu.

Za Egipat, v. V. Ehrenberg, *Alexander u. Aegypten*, Beihefte zum *Alten Orient* 7, 1926; J. Vogt, *Aegypten als Reichsprovinz im Wandel der Jahrhunderte*, *Klio* 31 (1938) 301 i d.

Put u oazu Sivah izazvao je prirodno brojnu literaturu. Teško je utvrditi ko je bio prvobitni izvor pojedinih podataka, šta potiče od Kalistena, šta od Ptolemeja, šta je opet proizvod mašte i odredjenih tendencija poznijih pisaca. Osnovni izvori su Arr. III, 3, 1-4 i Kalisten (= Strabon XVII 814). Neki misle da se ove verzije mogu dovesti u sklad i pripisati obe Kalistenu, drugi, naprotiv, nalaze kod Arijana uzdržljive sudove koji mogu poticati samo od Ptolemeja. Pokušaj da se umesto emocionalnog motiva (Arr.: *pothos lambanei*; Curt. 4, 7, 8: *ingens cupidum animum stimulabat*) pronadje neki racionalni, politički razlog za put u Sivah, na primer, dobijanje obaveštenja o Karta-

gini, može se smatrati neuspelim. Sumnja pogadja u prvom redu različite verzije o pitanjima koja je Aleksandar postavio Amonu i odgovorima koje je dobio, sačuvane u vulgati (Kurcije Ruf, Diodor, Justin, up. i Plutarh). To je naravno sve izmišljeno i iskrivljeno. Kod Kurcija stoji, u duhu tzv. "peripatetičkog" suda o Aleksandru da je on ne samo trpeo da ga zovu Zevsovim sinom, nego čak to i naredio i time pokvario slavu svojih ratnih dela (*non solum appellari passus est, sed etiam iussit rerumque gestarum famam ... corrumpit*). Mnogo je na ovom pitanju radio, u vezi sa pojavom helenističkog kulta kralja, U. Wilcken: *Alexanders Zug in die Oase Siwa*; *Alexanders Zug zum Ammon*; *Zur Entstehung des hellenistischen Königskultes* - sva tri u *Sitzungsberichte der Preuss. Akad.* Berlin, 1928, 1930, 1938. Up. i Tarn, *Alexander the Great II* (1948) 347 i d.; J. P. V. D. Baldson, *The "Divinity" of Alexander*, *Historia* 1950, 363 i d.

Za raširenost Amonova kulta u Grčkoj, v. C. J. Classen, *The Libyan God Ammon in Greece before 331. B.C.*, *Historia* 1959, 349 i d.

⑧ POSLEDNJI SUKOB S DARIJEM. PAD PERSEPOLJA

Na povratku u Memfis Aleksandra su čekala brojna poslanstva grčkih gradova sa raznim željama i zahtevima. Isto tako, stigle su i sveže trupe. Pošto je udovoljio traženjima poslanika i posvršavao sve poslove u Egiptu, Aleksandar je u proleće 331. krenuo natrag u Aziju. Bilo je prošlo godinu i po dana od bitke kod Isa. Usput se zadržao u Tiru i tamo priredio svečane igre, žrtvovao u Heraklovom hramu i preduzeo razne mere koje su bile potrebne da bi se obezbedio mir u zapadnim oblastima za vreme njegovog odsustva. A zatim krenuo na severoistok, dolinom Oronta kroz Siriju do Eufrata. Persijske trupe koje su čuvala prelaz preko reke kod mesta Tapsaka povukle su se kada se pojavila glavnina makedonske vojske. Od pohvatanih Persijanaca Aleksandar je saznao da je Darije sakupio mnogo veću vojsku nego što je bila ona sa kojom se borio kod Isa i da se nalazi na levoj obali Tigra severno od Vavilona. Aleksandar nije krenuo kroz pustinju u pravcu Vavilonije, već je izabrao po pri-

rodnim i klimatskim uslovima mnogo povoljniji put severnom Mesopotamijom. Stigavši do Tigra, izabrao je uzvodno od položaja koje su branili neprijatelji bezbedno mesto gde je mogao da pregazi reku. Pošto je dao mali predah vojsci, krenuli su niz Tigar njegovom levom obalom u susret Persijancima. Tek posle nekoliko dana došlo je do prve čarke sa prethodnicama. Saznavši od zarobljenika da Darije ima skoro milion vojnika i preko četrdeset hiljada konjanika, Aleksandar se zaustavio i dao vojsci još nekoliko dana odmora i vremena za pripremu. U zoru 30. septembra, kada su se uspešno na vrh jednog brda koje im je zaklanjalo vidik, pokazala se na odstojanju od tridesetak stadija neprijateljska borbena linija. Aleksandar je sazvaio pre prijatelje, stratege i komandante raznih trupa i posavetovao se s njima da li je bolje da odmah napadnu ili da najpre prouče teren. Parmenion je savetovao ovo drugo jer je vojska makedonska bila umorna, a Persijanci su imali dosta vremena da sve dobro prouče i pripreme. Ovaj je predlog prihvaćen i vojska se, raspoređena onako kako će nastupiti u bitku, ulogorila.

Sledeći dan protekao je u miru. Makedonci su izvršili rekognosciranje terena, a Persijanci uzalud čekali napad. Posumnjali su da se Makedonci spremaju da ih prepadnu noću, pa su u tom smislu data naredjenja. Aleksandar je, međutim, uveče dao poslednje instrukcije svojim oficirima, upozorio ih da razvijaju bojni red u tišini i redu, a da zatim kad predju u napad dignu bojni graju, da brzo i precizno prenose njegove signale, da ne zaborave da se sada bore za vlast nad Azijom. Odbio je Parmenionov predlog da krenu u napad noću s rečima da ne želi da sakrije svoju pobedu. I ovog puta, iako se u ravnici, pod nogama Makedonaca pružalo more logorskih vatri, on nije posumnjao u svoju pobedu.

Bitka koje je odlučila sudbinu Persijskog carstva odigrala se 1. oktobra 331. kod mesta Gaugamela. Kao i ranije Aleksandar na čelu svoje kraljevske ile predvodio je desno krilo, čiju su glavnu udarnu moć činili makedonski konjanici. Levim krilom, koje su kao uvek sačinjavali odredi helenskih konjanika i tesalska konjica, komandovao je Parmenion. Sredinu linije zauzimala je falanga. Persijanci su ovog puta imali dovoljno prostora da mogu razviti svoje snage i njihov front je bio znatno duži od makedonskog. Da bi izbegao zaokružavanje, Aleksandar uvodi značajnu novinu: drugi bojni red. Iza svakog krila postavio je odrede čiji je zadatak bio da, u slučaju da neprijatelj napadne s leđa ili sa strane, izvrše zaokret i prema potrebi sa

glavnom bojnem linijom naprave zatvoren pravougaoni red. Na persijskoj strani raspored je bio ovakav: U centru, okružen svojim elitnim trupama, Persijancima, Indima sa slonovima i drugim trupama, nalazio se Darije. Ispred centra bilo je postavljeno oko 50 srponosnih kola, a iza njega još jedna bojna linija. Na levom krilu glavnu udarnu snagu činila je baktrijska konjica i pomešani odredi persijske konjice i pešadije, a ispred tog veoma izduženog krila bili su postrojeni skitski konjanici i oko stotinu srponosnih kola. Na desnom krilu nalazili su se Sirijci, Mesopotamci, Parčani, Medjani i drugi narodi, i oko 50 srponosnih kola.

Aleksandar je i ovog puta svoj glavni udar upravio na centar neprijateljske linije, koji je bio najjači i gde se nalazio car. Da bi naterao neprijatelja da poremeti svoje redove, poslužio se sledećim manevrom: naredio je nekim svojim konjaničkim odredima i pešacima sa desnog krila da napreduju polako, u najvećem redu i tišini u kosoj liniji udesno. Kad su se dovoljno približili, skitska i baktrijska konjica dobiju naredjenje da ih zaokruže i napadnu s boka. Aleksandar baci na tu stranu nove snage. Persijanci pojačavaju takođe svoje i zametnu se teška borba, ali Makedonci nisu odstupali već su i dalje napredovali u kosoj liniji. Tada srponosna kola jurnuše na njih. Makedonci su ih dočekali sa kišom strela, kamenja i koplja ili su se bacali na njih, hvatali konje za uzde, ubijali vozače, dok su se ostali vojnici brzo razmaknuli levo i desno, stvarajući prolaze kroz koje su kola mogla da projure a da im ne nanese žrtava.

Pošto se borba sa makedonskim isturenim desnim krilom nastavila, Darije je naredio i nekim svojim odredima da priteknu u pomoć njegovom levom krilu i tako se u prednjoj liniji persijskoj stvorio otvor, kako je to Aleksandar i očekivao. Tada Aleksandar da znak za pokret, uzjaše svog Bukefala, koga je zbog starosti štedeo, i jurnu na čelu svojih hetera i hipaspista u strašnom naletu i sa užasnom grajom na sam centar neprijateljske linije. Za njim je išla u trku teška falanga. Ovaj proboj kroz razmaknute neprijateljske redove izazvao je pravu paniku. Darije nije izdržao iznenadni, divlji i zaglušujući udar već se dao u begstvo. Rasulo je zahvatilo i drugu bojni liniju Persijanaca. Centar je bio razbijen.

Ali Aleksandar nije krenuo u poturu za razbijenim neprijateljem, jer se njegovo levo krilo nalazilo u teškoj situaciji. Ovde su persijski konjanici i Indci uspeli da probiju makedonski red i da se u zaledju dočepaju nedovoljno zaštićenog makedonskog logora, pre ne-

go što je druga borbena linija izvršila zaokret i udarila na njih. Parmenion je poslao Aleksandru poruku da mu je potrebna hitna pomoć i čim je savladao Persijance u centru Aleksandar je pohitao sa trupama koje su bile oko njega prema levom krilu, i u teškom i dugom boju, u kome je palo oko šezdeset hetera i mnogi bili ranjeni, pobedio trupe koje su se vraćale iz opljačkanog logora. Time je bitka bila dobijena.

Potera za Darijem ni ovog puta nije dovela do željenog rezultata. Zaplenjeno je kod mesta Arbela, oko 100 km. od Gaugamele, njegovo blago, njegova borna kola i oružje ali je sam car uspeo da se spase.

Pobeda kod Gaugamele odlučila je sudbinu persijskog carstva. Aleksandar se proglasio za "kralja Azije".

Najbolji opis bitke daje Arijan, III 13-15, prema Ptolemeju. U njemu ima više pojedinosti o toku borbe na desnom krilu i u centru, koju je Ptolemej video i doživeo, a manje o Parmenionu. Ostali izvori: Diodor, XVII 58-60, Kurcije IV, 15-16 i Plutarh, Aleks. 32-37, sadrže neke detalje kojih nema kod Arijana.

Datovanje bitke u 27. septembar, umesto ranijeg u 1. oktobar, tvrdio je A.R.Brun, *The Eclipse and the Date of Gaugamela*, *Journ. of Hell. Studies* 72, 1952, 84 sq.

Prema Arijanu, na makedonskoj strani bilo je oko 100 poginulih, a palo je i preko hiljadu konja, što od rana što od napora u toku divlje potere. Na varvarskoj strani bilo je oko 30.000 žrtava. U drugim izvorima govori se o 500 poginulih na makedonskoj i do 90.000 na persijskoj strani.

Up. posebno: G.T.Griffith, *Alexanders Generalship at Gaugamela*, *Journal of Hell. Studies* 1947, 77 i d.; G.Radet, *La dernière campagne d'Alexandre contre Darius*, *Melanges Glotz* II, 1932, 765 i d.

Darije je pobeo u pravcu Medije sa nekoliko hiljada konjanika i pešaka, medju kojima i dve hiljade grčkih najamnika, dok je glavnina persijske vojske, pod vođstvom satrapa Ariobarzana, zapose la prolaze koji su vodili u Suzu i Persiju. Aleksandar je privremeno odustao od dalje potere za carem, već se uputio ka Vavilonu, koji je bio glavni grad i kulturni centar Persijskog carstva. Grad mu je otvorio vrata. Mazej, koji je komandovao desnim krilom kod Gaugamele, predao je Aleksandru dobrovoljno grad i sva njegova blaga.

Aleksandar je nagradio ovaj njegov postupak i postavio ga za satrapa Vavilonije, pridodavši mu naravno makedonskog stratega i finansijskog upravnika. Mazej je prvi Persijanac koga je Aleksandar ostavio na položaju. U Vavilonu Aleksandar je naredio da se obnove hramovi koje je Kserks bio porušio, medju njima i hram Marduk-Bela. Istupajući, isto kao u Egiptu, u ulozu oslobodioca Vavilonjana od persijske vlasti i dočekan od njih kao takav, Aleksandar je žrtvovao u hramu Marduka i tim činom, po svojoj prilici, bar simbolično obnovio vavilonsko kraljevstvo.

Iz Vavilona Aleksandar dolazi u drugu veliku rezdenciju persijskih careva, Suzu. Nju su već bile zaposele, bez borbe, makedonske trupe koje je Aleksandar poslao direktno iz Arbela. Bekstvo cara izazvalo je malodušnost u redovima Persijanaca. Napušteni, narodi nisu hteli više da se bore protiv osvajača. Satrapi, sa izuzetkom nekolicine vernih, pomišljali su kako da izvuku čitave glave i da izadju sa što manje gubitaka iz ove situacije. A Aleksandar je pokazao, na primeru Mazeja da je spreman da prihvati svakoga ko mu bude prišao. Tako su bez otpora Makedonci zavladali centralnim oblastima Carstva, a Aleksandar okupljao oko sebe pojedine predstavnike persijskog plemstva. U Suzi se Aleksandar dočepao glavne riznice ahemenidskog carstva, u kojoj su se vekovima taložila bogatstva u zlatu, srebru i drugim dragocenostima. On je tamo našao i bronzane statue tiranoubica Harmodija i Aristogejtona, koje su Kserksovi vojnici odneli iz Atine, i on je te za Atinu tako dragocene spomenike vratio natrag. Ogromne količine plemenitih metala pustio je Aleksandar odmah u opticaj. 3.000 talenata poslao je Antipatru u Makedoniju za rat sa Spartancima. U Suzu su mu stigle nove snage iz Makedonije. Za satrapa Suzijane ponovo je postavljen jedan Persijanac.

Prilazi matičnoj zemlji persijskog Carstva, Persiji u užem smislu, bili su zatvoreni. Aleksandar je lukavstvom prisilio Ukse, ratoborno planinsko pleme, na pokornost, a zatim je slomio otpor koji je pružio Ariobarzan sa ogromnom vojskom koju je spasao iz Gaugamele i probio se kroz "Persijska vrata" i upao u Persepolj, prestonicu Ahemenida, pre nego što su čuvari uspeali da odnesu blagajnu. I u staroj prestonici, Pasargade, zaplenjena je blagajna. Za uzeće Persepolja, početkom 330. g., predstavlja vrhunac u prvoj etapi Aleksandrova pohoda. Prepustajući vojnicima na volju da pljačkaju i pustoše bogatu četvrt grada i naredivši nekoliko dana docni-

je da se spale velelepni dvorci, simbol persijske moći - uprkos Parmenionovom savetu da to ne čini, jer time upropašćuje sopstvene posede, a i zato što ga, ako to učini, narodi Azije neće primiti kao svoga vladara - Aleksandar je, prema zvaničnoj tradiciji koju nam je sačuvao Arija, postupio kao izvršilac osvetničke misije, koju je panhelenski Korintski savez poverio njegovom ocu Filipu, a posle smrti ovoga, njemu. Ovaj rušilački akt, koji odudara od opšteg karaktera njegovog pohoda i za koji se nekoliko godina docnije iskreno kajao, može se objasniti i njegovom prirodnom neobuzdanošću. Prema vulgati, hetera Taida, Atinjanka koja je od početka pratila Aleksandra, uticala je na Aleksandra da donese odluku o spaljivanju dvoraca, dajući time izraza mržnji koju su svi Grci gajili prema naslednicima velikog i pravednog Kira zbog poniženja koja su naneli Grčkoj. Odluka je tobože doneta na jednoj gozbi i Taida je i sama, s bakljom u ruci, učestvovala u njenom sprovođenju. Spominje se i prizor jedne grupe jadnih, izmučenih, osakaćenih starih Grka, na koje su Makedonci naišli u centru persijske države, gde su oni pre mnogo godina bili dovedeni iz egejskih oblasti kao taoci. I to je moglo izazvati revolt pobednika i želju za osvetom.

Osvajanjem Persepolja pohod Aleksandra kao hegemonu panhelenskog saveza bio je u stvari završen. Aleksandar je, međutim i dalje zadržao titulu hegemonu tog saveza, iako je uskoro posle toga u Ekbatani raspustio grčke kontingente. Pred njim su sada stajali novi ciljevi i mnogo dalekosežniji planovi. Trebalo je uhvatiti odbeglog cara i ostvariti nasledje koje su mu donele pobede nad Darijem. U to vreme je u njemu sazrela misao da on ne može vladati svim osvojenim prostranstvima onako kako su to zamišljali Grci. Postavljanje prvih persijskih satrapa jasno pokazuje da je on svoj položaj "kralja Azije" odvajao od položaja "kralja Makedonaca" i "hegemonu Grka" i da je imao nameru da sa svojim azijskim podanicima ne postupa kao sa robovima.

Spaljivanje Persepolja: Arijan, III, 18, 11-12 (prema Ptolemeju) iz drugog izvora: Diodor, XVII, 72; Kurcije V, 7, 3; Plutarh, Aleks. 38; Strabon, XV, 730. Up. Berve, Das Alexanderreich, II, s. v. Thais. Neki naučnici smatraju da je Aleksandar naredio spaljivanje u afektu, dok drugi (Drojsen, Vilken, Tarn, Bengtson) da je odluka doneta promišljeno.

---

9. AGISOV USTANAK. DARIJEVA SMRT

U Persepolju stigla je Aleksandru dobra vest da je Antipatar savladao spartanskog kralja Agisa. Otkako je Aleksandar krenuo u Aziju stanje na Peloponezu nije bilo nimalo spokojno. Odbijajući da prizna makedonsku vlast, ne gubeći nadu da će obnoviti svoju hegemoniju, Sparta je uzela ulogu podstrekiivača antimakedonskih akcija. Nastojanje Antipatra da održi u pokornosti pojedine peloponeske države dovođenjem tirana na vlast i postavljanjem makedonskih garnizona samo je pojačavalo već postojeće ogorčenje. Duša antimakedonskog pokreta postao je spartanski kralj Agis. On je neumorno agitovao i na Peloponezu i u ostaloj Grčkoj, održavao veze sa persijskim dvorom i komandantom persijske flote u Egeji i pomoću persijskog novca vrbovao najamnike. Pre bitke kod Isa on je nekoliko puta dobio od Persijanaca novac i ladje, a posle Isa 8.000 Darijevih najamnika prebeglo je u Grčku i stupilo u Agisovu službu. Do otvorenog sukoba došlo je u proleće 331. godine, kada se veliki deo Peloponeza digao na oružje protiv Makedonaca. Sparti su se pridružili Elejci i Ahajci, a isto tako i Arkadjani sem Megalopolja. Atina se držala po strani. Da bi je odobrovoljio i odvojio od saveza sa Spartom, Aleksandar je uslišio molbu njenih poslanika koji su mu došli u Fenikiju, na početku 331, i oslobodio atinske zarobljenike sa Granika. Trenutak za dizanje ustanka bio je dobro izabran. Antipatar se nalazio u Trakiji, gde se borio protiv pobunjenog stratega Memnona, a Aleksandru je tek predstojala odlučujuća borba u centru persijske države. Saveznici su okupili pod oružje, računajući i najamnike, 20.000 pešaka i 2.000 konjanika. Ustanak je pretio da se raširi na celu Grčku.

Antipatar je, međutim, opravdao u potpunosti poverenje koje mu je Aleksandar ukazao ostavljajući ga kao svoga namesnika u Makedoniji. Pravilno ocenivši opasnost, on je s ogromnom vojskom - većom nego što je bila vojska s kojom je Aleksandar krenuo u Aziju - došao na Peloponez. Kao zamenik hegemonu Korintskog saveza i izvršilac odredaba Opšteg mira, on je na putu za Peloponez uvrstio u svoju vojsku i kontingente grčkih saveznika. Sparta i njeni saveznici koncentrisali su svoje snage na opsadu Megalopolja, koji je os-

tao veran Makedoniji. Pod zidinama ovog grada došlo je u jesen 331. otprilike u vreme kada je Aleksandar odneo pobeđu kod Gaugamele, do velike bitke u kojoj je uprkos hrabrom otporu Spartanaca i herojstvu njenog vodje, pobedila makedonska vojska. Agis je pao na bojnem polju. Sudbina Sparte bila je sada u Antipatrovim rukama. Pošto je uzeo pedeset talaca, makedonski namesnik je predao sinedrionu Korinskog saveza pitanje kažnjavanja Sparte za prekršaj ugovora o miru. Ali sinedrion nije mogao da donese nikakvu odluku i poslao je predmet Aleksandru. Sparta je i sama, bojeći se Helen-skog saveza ne manje nego Antipatra - zar nije Teba bila sraznje-na sa zemljom odlukom Saveza? - apelovala na Aleksandra. Koliko mu je to dozvoljavala sve veća udaljenost od Grčke, Aleksandar je za sve vreme azijskog pohoda pratio razvoj događaja. Njegova bri-gu pokazuje izmedju ostalog činjenica da je, čim se dokopao car-skih riznica u Suzi, poslao Antipatru veliku svotu novca za vođenje rata protiv Agisa. I naredjenje koje je izdao posle pobede kod Gaugamele, dok još nije znao za Antipatrov uspeh, da se na teritoriji Korinskog saveza imaju ukinuti tiranije, pokazuje da je bio dobro obavešten o stanju duhova u Grčkoj i da je želeo da popravi greške krute Antipatrove politike i spreči jačanje antimakedonskog pokre-ta. Pobedom kod Megalopolja, međutim, opasnost je bila uklonje-na. Aleksandar je mogao da pokaže svoju velikodušnost i oprostí kri-vicu Sparti. Sparta je faktički bila slomljena i za dugo vreme izgu-bila svaki politički značaj. I sva Grčka je do kraja Aleksandrova ži-vota ostala mirna.

Osnovni izvori za Agisov rat: Diodor, XVII, 62-63; Kurci-je Ruf VI, 1, 1-20; Justin, XII, 1, 8-12. Up. Beloch, Griech. Gesch. III, 1,68; Berve, Das Alexanderreich, II, s.v. Agis.

Od velikog je značaja što je Atina ostala neutralna u ovom ratu. To se ima pripisati ponajpre uticaju Demostena, koji po-sle propasti Tebe nastoji da poboljša svoje odnose sa Aleksan-drom.

Iako u izvorima nemamo o tome spomena, misli se da je Sparta posle Agisova poraza ušla u Korinski savez. O Savezu uostalom ne čujemo više ništa do Aleksandrove smrti.

Odluku o zbacivanju tirana na teritoriji Korinskog save-za doneo je Aleksandar samovoljno, kao hegemon saveza. Iako se radi o meri koju je savez mogao samo pozdraviti, ovaj akt

predstavlja gaženje prava sinedriona i karakteriše promenu ko-ja već u ovo vreme nastaje u njegovim odnosima prema Grcima. O Antipatru kao makedonskom namesniku v. D. Kanatsulis, An-tipatros als Feldherr u. Staatsmann in der Zeit Philipps und A-lexanders des Grossen, Hellenika 16 (1959) 55 i d.

U proleće 330. godine, Aleksandar je iz Persepolja krenuo u Ekbatanu, staru medsku prestonicu koja je služila kao letnja rezi-dencija persijskih careva, gde se, kako je saznao, Darije sklonio posle sloma kod Gaugamele. Sve dotle dok je persijski car bio u slobodi Aleksandar nije mogao da smatra da je postigao svoj cilj. Darije nije gubio nadu da će se održati u istočnom delu svog Car-stva. Uzdao se u prostranstvo i divlju prirodu svojih iranskih po-seda i u pomoć svojih skitskih saveznika. Predah od nekoliko mese-ci koji mu je Aleksandar dao, Darije je iskoristio da u Ekbatani sku-pi novu vojsku i povrati izgubljeni autoritet. Oko njega su se okupi-li istočnoiranski satrapi, odlučni u nameri da se suprotstave Aleksan-dru, ali nesložni u pogledu taktike koju treba primeniti. Jedni su sa-vetovali Dariju da sačeka Aleksandra u Ekbatani, drugi - medju nji-ma i moćni baktrijski satrap Bes - da se povuče na sever pustošeći sve iza sebe i da na taj način preseče put Aleksandru i onemogući mu dalje nadiranje. Darije nije imao hrabrosti da se sukobi s Make-doncima. Kada je Aleksandar stigao u Ekbatanu, on mu je već bio iz-makao za čitavih osam dana hoda, sa vojskom i blagom od 7.000 ta-lenata koje se čuvalo u Ekbatani.

Aleksandar nije dugo ostao u Ekbatani, toliko koliko je bilo po-trebno da sprovede u delo dve značajne mere: da otpusti grčku save-zničku vojsku i da obezbedi normalno funkcionisanje uprave u osvo-jenim oblastima koje je ostavljao za sobom. Otpuštajući uz bogatu nagradu sve kontingente saveznika Aleksandar je raskidao posled-nje niti koje su njegovo ratovanje vezivale za odluku Korinskog sa-veza. Osvetnički rat Helena protiv Persije bio je završen osvajanjem Persepolja. Nije jasno zašto Aleksandar nije odmah otpustio savez-nike, već u Persepolju, nego je to učinio tek u Ekbatani. Po svoj pri-lici, tek je ovde, na pragu novih napora kojima možda nije mogao da sagleda kraj, prvi put osetio da će mu oni biti više teret nego pomoć, bilo da je smatrao da su nedovoljno pouzdani ili da su nedovoljno po-desni za novu vrstu ratovanja koja ga je čekala. Pre nego što će kre-nuti iz Ekbatane, Aleksandar je ovu pretvorio u bazu za održavanje

veza sa zaledjem. On je naredio da se sva blaga iz Suze i Persepolja - bilo je zaplenjeno oko 180.000 talenata - smeste u Ekbatansku tvrđavu. Od ogromnog značaja je bilo da ta ogromna bogatstva nisu ostala mrtvi kapitali, već su po naredjenju Aleksandra pretvorena u novac i puštena u opticaj. Aleksandar je poverio rukovanje glavnom blagajnom Harpalu. A čuvanje državnog blaga i obezbeđenje veza sa zaledjem stavio je u dužnost iskusnom i predanom Parmenionu, koga je s jednim delom vojske ostavio u Ekbatani. Za starog sedamdesetogodišnjaka ovaj odgovorni položaj bio je koliko izraz najvišeg poverenja toliko i znak da je vreme kada je njegovo prisustvo u blizini mladog kralja bilo neophodno već prošlo. Možda su Aleksandru smetali njegovi konzervativni pogledi, stalno kočenje, vučenje unazad, na koje je kod svake nove akcije morao nailaziti? Ili je smatrao da je Parmenion isuviše star da bi se mogao izlagati novim štrapacima?

U poteri za Darijem Aleksandar je pokazao neverovatnu odlučnost i brzinu kretanja. Po izvanredno teškom terenu on je, prema tradiciji, za 11 dana prevalio odstojanje od 400 milja (preko 600 kilometara) između Ekbatane i Hekatonpila. Kada je u brzom maršu stigao do mesta Rage (kod Teherana), Darije je već bio prošao kroz "Kaspijska vrata", klanac kojim je išao put iz Medije u Partiju. Pošto je namučenoj vojsci dao nekoliko dana odmora, on je 52 milje koje su ga razdvajale od klanca prevalio bez predaha. S one strane klanca saznao je da su persijski velikaši, na čelu s Besom, svrgli Darija, zarobili ga i nastavili begstvo u pravcu severa. Aleksandar je ubrzao korak ne štedeći ni sebe ni vojsku. Kada ga pešadija nije više mogla da sledi, on je s malim odabranim odredom konjice nastavio mušnjevitu trku kroz pustinju, podnoseći žed i najteže nedaće. Najzad, kod mesta Hekatonpila, naišli su na Darija: bio je mrtav (jul 330). Videći da se Aleksandar približava Besu je naredio da se Darije ubije, a sam je uspeo da prebegne u Baktriju i tamo se proglasi za njegovog naslednika pod imenom Artakserksa. Aleksandar je dao počast poslednjem Ahemenidu i dao je da se njegovi posmrtni ostaci prenesu u Pasargade, gde su sahranjeni u carskoj grobnici. Darijeva smrt predstavljala je značajan momenat u Aleksandrovom životu. On se do tog vremena smatrao kraljem Azije kao pobednik nad Darijem, a sada on uzima na sebe ulogu zakonitog naslednika i osvetnika poslednjeg Ahemenida. Tim stavom opredeljena je njegova delatnost u toku nekoliko sledećih godina. Kao

naslednik Darijev on želi da kazni njegove ubice i da potčini svojoj vlasti sve zemlje koje su pripadale persijskoj kruni. Satrapi koji su mu odbili poslušnost obeleženi su kao odmetnici. Od tog vremena Aleksandar se u zvaničnim dokumentima naziva kraljem Azije. Uskoro se domogao i Darijeva prstena i njime pečatio sva naredjenja namenjena istočnom, azijskom delu Carstva. U to vreme je verovatno uzeo i dijademu kao znak carskog dostojanstva i uveo dvorski ceremonijal koji je postojao na persijskom dvoru.

Aleksandar nije odmah krenuo za Besom. Pošto je odmorio vojsku u Hekatonpilu, on se uputio na sever u Hirkaniju, oblast koja se prostire južno od Kaspijskog jezera. Želeo je pre nego što nastavi pohod na Istok da pokori ovu surovu zemlju, ispresecanu klancima i vrietima, iz koje su lako mogli da mu preseku put koji iz Medije vodi u Partiju. Toga se morao utoliko pre bojati što je saznao da su se u Hirkaniju sklonile neke Darijeve pristalice, kao i odred grčkih najamnika. Za pohod u Hirkaniju vojsku je podelio u tri dela. Sam je krenuo, s jednim delom vojske, najtežim i najopasnijim putem. Najpre je pokorena zemlja Tapura. Stanovništvo je bežalo ispred makedonske vojske u planine i odatle pokušavalo da se brani, dok su se persijski satrapi i oficiri većinom bez borbe predavali. Zatim su krenuli dalje na zapad u siromašnu zemlju divljeg plemena Marda, koje nikad nije priznavalo persijsku vlast. Neke persijske funkcionere Aleksandar je ostavio na ranijim položajima. Satrapu Tapura Autofradatu ostavljena je satrapija i pripojena mu je zemlja Marda. Isto tako je pomilovao i Fratafarna i ostavio mu stare satrapije Hirkaniju i Partiju. Takvim odnosom Aleksandar je želeo da olakša pristupanje ostalih još nepokorenih oblasti. To je uostalom bilo potpuno u duhu njegove politike naslednika Ahemenida. U Zadrakarti, glavnom gradu Hirkanije, gde se okupila makedonska vojska, došlo je da se preda na milost i nemilost 1.500 grčkih najamnika. Postupajući s njima kao hegemon Helenskog saveza Aleksandar je pustio na slobodu one među njima koji su stupili u persijsku službu pre nego što je Korintski savez objavio Persiji rat, a ostali su morali da predju u njegovu službu. Slično je postupio i s grčkim poslanicima na persijskom dvoru koji su se bili sklonili u Hirkaniju: poslanike gradova koji nisu bili članovi Korinskog saveza pustio je da se vrate u svoju domovinu, ostale pak - atinskog i spartanskog - zadržao je u zatvoru.

Otpuštanje grčkih saveznika u Ekbatani: Arijan III, 19, 5. Ostali izvori, Plutarh, Aleks. 42, Diodor XVII, 74,3 i Kurcije Ruf VI, 2,17, stavljaju ovaj događaj posle Darijeve smrti. Marmor Parium nadovezuje ga na pad Vavilona i stavlja ga u 332/1. godinu. Vojnicima je isplaćena cela plata računajući i vreme povratka. Podeljen im je takodje poklon u novcu. Ispraćeni su do mora i ukrcani za domovinu. Natpis iz Orhomena IG VII 3206 spominje žrtve Zevsu Soteru i drugim bogovima za srećan povratak u domovinu. Jedan deo grčkih vojnika ostao je da služi Aleksandru u svojstvu najamnika, Arijan, III, 19,5. Up. Berve, Das Alexanderreich I, 144.

Za ratove u Hirkaniji: Arijan III, 23-24; Kurcije VI, 3-4. Up. F.J.Kosjke, Plemena severnoj Parfii u borbe s makedonskim zavoevanjem, Vestnik drevnej istorii, 1960, 1, 113 i d.; Tu, u Hirkaniji, na kraju poznatog sveta, stavlja Kurcije znameniti susret Aleksandra s kraljicom Amazonki Talestrom. Plutarh spominje ovu priču, koju je svakako izmislio Onesikrit, u vezi sa skitskim pohodom Aleksandra.

10. RATOVI U BAKTRIJI I SOGDIJANI. UBISTVO FILOTE, KLITA I KALISTENA

Razdoblje od 330. do 327. proveo je Aleksandar u severoistočnim oblastima Baktrije i Sogdijane, gde su satrapi Bes i Spitamen organizovali žestok otpor. To su bile svakako najteže godine u Aleksandrovoj vojnoj karijeri. Zemlja u kojoj se borio bila je potpuno nepoznata i tuđa, a uslovi ratovanja drukčiji nego dotada. Ove daleke oblasti na ivici Persijskog carstva imale su divlju i surovu prirodu. Visoke planine smenjuju se tamo sa pustinjama u kojima vlada neizdrživa žega. Grci su o tim zemljama imali skroz pogrešne predstave. Oni su planinu Hindukuš smatrali produžetkom Kavkaza, a za reku Jaksartu su držali da je gornji tok Tanaisa. Nisu znali da li je Kaspijsko more otvoreno ili zatvoreno. Sve je bilo drukčije u tim zemljama. Tamo nije bilo gradova, već je stanovništvo živelo rastureno po selima. Protiv osvajača organizovan je pravi gerilski rat. Mali, hitri konjanički odredi nisu davali mira makedonskoj vojsci, a kada je ona pokušavala da napadne, domoroci su

se povlačili u svoja utvrđenja. Sama činjenica da je 3 godine upotrebljeno na pokoravanje ovih perifernih oblasti, Baktrije i Sogdijane, - a za četiri godine izvršeno je osvajanje svih zemalja Srednjeg Istoka - pokazuje kako su veliki naponi morali biti uloženi. Svakako, jedna od osnovnih karakternih crta makedonskog osvajača jeste istrajnost na postavljenom zadatku. Nije smelo biti poduhvata koji on ne bi bio u stanju da izvrši. A njegova vojnička genialnost ogleda se u lakoći sa kojom je, prilagođavajući se novim uslovima, menjao i karakter ratovanja. Pošto nije moglo biti više frontalnih bitaka, on menja taktiku, reorganizuje vojsku stvarajući manje odrede, uzima u bojne redove Persijance u uvodi konjaničke streljačke eskadrene po azijskom uzoru. Baktrija i Sogdijana i istočnoiranske satrapije bile su za njega buntovničke oblasti i on s njima tako postupa. Kao naslednik Ahemenida on smatra da mu te oblasti pripadaju i on će naći načina da ih prisili na pokornost. Da bi obezbedio vlast u njima on pristupa osnivanju vojničkih kolonija. To su bili prvi grčki gradovi koje je osnovao na persijskoj teritoriji, tek docnije počinje sistematsko podizanje grčkih kolonija.

Aleksandar nije iz Hekatonpila krenuo direktno u Baktriju u poturu za Besom, koji se u međuvremenu proglasio za cara pod imenom Artakserksa IV. On je izabrao zaobilazni put koji je vodio kroz istočne persijske satrapije, Ariju, Drangijanu i Arahoziju (današnji Afganistan) koje je trebalo takodje umiriti. Istočni Iran zauzimao je uvek poseban položaj u okviru Persijskog carstva i njegovi satrapi su se i sada borili za samostalnost. Aleksandar je pokušao da ih pridobije opraštajući im za ubistvo Darija, ali je dolazilo i do izdaje ukazanog poverenja i Aleksandar je nemilosrdno likvidirao nepokorne satrape. U Ariji je osnovao grad Aleksandriju Ariju, današnji Herat.

U glavnom mestu Drangijane (Phrada), gde se nalazila carska rezidencija (nije tačno lokalizovano), došlo je u jesen 330. godine do prve ozbiljne krize u odnosima Aleksandra i njegovih generala, koja se završila ubistvom komandanta hetera Filota Parmenionova sina. Aleksandar je bio okružen ljudima koji ni po poreklu ni po talentu i vojničkom iskustvu nisu mnogo zaostajali za njim. Bilo je među njima i potomaka starih plemićkih loza, bogatih i uticajnih ljudi koji su bili navikli da u kralju vide čoveka sebi ravnog, ljudi velikih ambicija, čije će državničke i vojničke sposobnosti do-

či do izražaja tek posle Aleksandrove smrti. Aleksandar je bio najmladji od njih. Njemu je bilo tek dvadesetidve godine kad je krenuo u pohod i on je njima stalno nametao svoje planove i svoju volju. Odani dinastiji, Aleksandrovi drugovi i generali bili su puni samosvesti o svojim zaslugama i smatrali su da Aleksandar ima isto toliko njima da zahvali za svoje uspehe koliko i sebi. Rat sa Persijom bio je isto toliko njihov rat koliko i Aleksandrov, ali je njih u najavećoj meri pogodila promena koja je kod Aleksandra nastala posle Darijeve smrti u njegovom odnosu prema Persijancima. Oni su osećali da, otkako je uzeo titulu persijskog cara, Aleksandar se sve više udaljava od njih, izdiže iznad njih, kreće novim putevima na kojima oni nisu bili u mogućnosti da ga prate. Oni nisu odobravali ukazivanje poverenja persijskim satrapima, uvlačenje Persijanaca u vojsku. Oni su želeli da Aleksandar ostane makedonski kralj za njih, a da prema Persijancima zauzme stav nemilosrdnog gospodara. Aleksandru je, međutim, bilo jasno da takvo stanje može ostati samo ako se bude odrekao svega onoga što mu je pobeda nad Darijem donela. Kako su njegovi drugovi zamišljali da se može nepreglednim prostranstvima i masama raznorodnog stanovništva vladati silom oružja kao robovima? Makedonski kralj on je mogao biti samo u skromnim granicama balkanske zemlje, a prostranom Azijom on je mogao da gospodari samo ako se prilagodi njihovim shvatanjima. On je uvideo unutrašnju protivurečnost situacije i opredelio se za novo. To je bio onaj osnovni razlog koji je doveo do stalnih trvenja između njega i njegovih generala i do nemilih događaja koji su bacili senku na njegovu ličnost.

Motivi koji su naveli Filotu na izdaju nisu jasni. Možda su bili pre lične nego političke prirode. Filota je bio veoma omiljen kod vojnika i širili su se glasovi da je pretendovao na makedonski presto. U svakom slučaju on se morao osećati nesigurnim od onog momenta kada je Aleksandar odlučio da njegovog oca ostavi u pozadini, što se očividno moglo uzeti kao znak nemilosti. Filota je već ranije ismevao Aleksandra zbog njegove posete Amonovom prorочиštu i otvoreno mu je govorio o tome koliko on duguje njemu i starom Parmenionu. Kada je u Fradi sklopljena zavera protiv Aleksandra, Filota je saznao za nju ali nije ništa rekao Aleksandru. Zavera je uskoro otkrivena i Aleksandar je predao Filotu kao izdajnika na sud makedonskoj skupštini (tj. zboru makedonskih vojnika pod oružjem), koja je prema makedonskom ustavu sudila u slučajevima veleizdaje. Pojednost o

intrigama koje su se splele oko Filote nisu pouzdane. Njih ima samo u Plutarha i Kurcija, dok kod Ptolemeja (Arijana) stoji da su dokazi o izdaji bili potpuno jasni. Ptolemej je vrlo uzdrživ, iako se ne bi moglo reći za njegov iskaz da je pristrasan. Vojska je osudila Filotu na smrt, kao i ostale zaverenike. Tada je izgleda uklonjen i Aleksandar iz kneževske kuće Linkestida, u čiju je korist, misli se, zavera bila sklopljena.

Na Filotino ubistvo nadovezuje se još jedno. Aleksandar hitno šalje glasnika makedonskim generalima u Mediji, koji su se nalazili pod komandom Parmeniona, sa naredjenjem da ovoga ubiju. To je učinio, kaže Ptolemej, bilo zato što mu se nije činilo verovatno da je Parmenion ostao po strani zavere, bilo zato što je Parmenion, i da nije učestvovao u zaveri, sada kada je njegov sin bio ubijen, postajao opasan s obzirom na svoj položaj, ugled i popularnost u vojsci. Iako se može opravdati državnim razlozima, Parmenionovo ubistvo, po načinu kako je izvedeno, predstavlja običan zločin i ono je ostavilo neizbrisivu ljagu na Aleksandru. Međutim, cilj je postignut. Aleksandar se nametnuo svojim drugovima i u toku nekoliko godina neće biti više pokušaja da se iko suprotstavi otvoreno njegovoj politici.

U Drangijani Aleksandar se nije dugo zadržao. Žurilo mu se da dodje u Baktriju. Nova Aleksandrija koja je osnovana u ovoj oblasti dobila je ime "Prophtasia", tj. grad u kome je preduhitrena zavera. Dok je boravio u Drangijani stigle su mu izjave pokornosti satrapa Karmanije i Gedrozijske (današnji Beludžistan). Arahozija je, međutim, i dalje pružala otpor. Preko severnog dela ove satrapije Aleksandar se uputio ka dolini Kabula, stare oblasti Parapamisade. Uput je osnovao još jednu Aleksandriju, i jednu na podnožju Hindukuša (ili Kavkaza Parapamisa, kako su ga Grci zvali). Na ovom delu puta vojska je naišla na nove prepreke. Planine su bile snegom pokrivene, put težak snabdevanje slabo i vojska je gladovala. Prelaz preko Hindukuša, ili tačnije njegovo zaobilaženje nižim prevojima, izvršeno je ipak uz malo žrtava. Aleksandar nije naišao na Besa, koji je držao poziciju na izlazu iz klanca, jer je išao drugim putem i Bes se povukao s vojskom dalje na sever.

Mesto Baktra na reci Oksos (Amu-Darja) osvojeno je bez borbe. Kada je prešao reku, Aleksandru stigle glasnik od Spitamena, sogdijskog satrapa, i javi mu da je njegov gospodar zarobio Besa i da je spreman da mu ga preda. Aleksandar pošalje Ptolemeja da preuz-

me zarobljenika. Međutim, Spitamen je pobjegao ne sačekavši ga. Bes je uhvaćen, vezan za sramni stub, pokazivan i šiban pred vojskom, a zatim poslat u Baktru da mu se sudi.

Aleksandar je nastavio nadiranje, osvojio Samarkand (Marakandu), letnju rezidenciju Sogdijane, i stigao do Kiropolisa na granici Persijskog carstva, u blizini Jaksarta (Sir-Darja). Smatrajući da je pokorio Sogdijanu on je sa te krajnje tačke pozvao sve sogdijske velikaše da dodju u Baktru da mu izraze pokornost. Ovaj poziv je međutim izazvao revolt. Cela zemlja se digla. Posade koje je bio postavio da zaštiti oblast od nomadskih plemena bile su poubijane. Morao je ponovo da osvaja mesto za mestom. Odsečen od sveta, mislio je da je pobuna samo lokalnog karaktera, ali je uskoro saznao da se Spitamen digao na oružje i osvojio Samarkand. Nadajući se da će se stvar ipak smiriti i doći do sporazuma, on odvoji nešto vojske i pošalje u Samarkand a sam osta i dalje na granici da štiti zemlju od nomadskih Saka koji su se spremali da predju preko Jaksarta. Tamo, na krajnjem severoistoku Carstva, osnovao je nov grad, da bude uporište za odbranu od nomada i u njemu naselio domoroce i najamnike. Zidine grada podignute su za dvadeset dana. Grad je dobio naziv Aleksandreia Eschate (tj. krajnja, najdalja) i održao se do danas (Hodžent). Skiti su stalno vrebali sa druge obale reke. Aleksandar ih zastrašuje katapultima a zatim prebacuje vojsku preko reke na mešinama i napada nomade. Nije se smirio dok mu Skiti nisu poslali poslanstvo i izjavili da priznaju njegovu vlast. Naporan put, zagađena voda koju je vojska morala da pije, ništa ga nije moglo zaustaviti.

Dok je on tako sjajno otklonio veliku opasnost, vojska koju je poslao u Samarkand umalo nije doživela katastrofu. Spitamen je pozvao u pomoć skitsko pleme Masageta sa gornjeg Oksa i oni su zajedno, koristeći se pustinjskom taktikom zaokružavanja neprijatelja na brzim konjima, skoro uništili makedonske snage koje nisu bile naviknute na ovaj način ratovanja. Kad je to čuo, Aleksandar je, pošto je utvrdio Hodžent, prevalio za tri dana i tri noći odstojanje od 135 milja (oko 200 km) i stigao u Marakandu. Spitamen ga nije sačekao već je pobjegao u pustinju i sklonio se u Bokharu, zimsku rezidenciju s one strane Oksa. Aleksandar nije krenuo za njim jer vojska dve godine nije imala odmora, već je opustošio pograničnu oblast kako nomadi ne bi mogli da ponove svoje upade.

Zimu 329/8. Aleksandar je proveo u Baktri. Tu su mu stigla pojačanja iz Evrope i iz zapadnih delova Carstva. U Baktri je Bes izveden pred sud i osuđen za uzurpaciju. Kazna je bila istočnjačka u pravom smislu. Kao što su asirski i persijski despoti postupali sa "lažnim" carevima-uzurpatorima, tako je i Aleksandar dao da se Besu odseku uši i nos. To je jedini slučaj koji znamo takvog prilagodjavanja mentalitetu njegovih istočnih podanika.

Dok je bio u Baktri, Aleksandru je stiglo poslanstvo Horezma, plemena koje je živelo južno od Aralskog jezera. Horezmi su ponudili Aleksandru da ga severnim putem dovedu do Crnog Mora. Ova vest pokazuje da je tada postojao put koji je severno od Kaspijskog mora povezivao crnomorsku oblast sa Srednjom Azijom. Međutim, Aleksandar je tada već imao u planu osvajanje Indije i nije hteo da se od toga zadatka udalji. Da je duže živio verovatno bi i ta ekspedicija došla na red i uklonila bi mnoge netačne predstave o ovim severnim krajevima.

328. g. borbe u Sogdijani se nastavljaju. Spitamen je ponovo prebegao Masagetima i od njih dobio pomoć. Aleksandar je u celoj oblasti dizao utvrdjenja. Spitamena nije mogao nikako da pobedi. Izmicao mu je, dobijao pojačanja od Masageta i razbijao makedonske čete. Tek u leto 328. zadan je Spitamenu veći poraz, posle čega su ga Masageti ubili i poslali njegovu glavu Aleksandru. Spitamen je u stvari bio najopasniji protivnik koga je Aleksandar imao. On će postati jedan od rodonačelnika Seleukida, jer je Aleksandar docnije oženio Seleuka njegovom ćerkom Apamom, koja je prema tome bila majka Antioha I.

328. g. u Marakandi došlo je do nove krize u odnosima Aleksandra i njegovih prijatelja. Na jednoj gozbi, na kojoj se ostalo, kao često u to vreme do duboko u noć i mnogo pilo - surova klima i nedostatak čiste vode navodili su Grke i Makedonce da troše mnogo više vina nego obično - počeo je neko da peva šaljive pesme na račun nekih makedonskih oficira koje je pobedio Spitamen. Aleksandar je uživao u tim pesmama Grka, ali stariji makedonski oficiri bili su uvredjeni. Spomenuto je i Parmenionovo ime, a Klit, prisan Aleksandrov prijatelj i njegov spasilac na Graniku, koji je služio pod Parmenionovom komandom i ovoga uvažavao, stade hvaliti Parmeniona i sve stare Filipove generale i govoriti kako Aleksandrova dela i nisu tako velika kako ih neki žele da prikažu, jer su to dela Filipovih Makedonaca. Našli su se prirodno drugi koji su počeli

ugadjati Aleksandru, a Klit već prilično pijan sve više je umanjivao njegova dela. Klit je i ranije u trezvenom stanju često istupao protiv uvodjenja persijskog ceremonijala i persijskih običaja, a sada i on i Aleksandar nisu bili pri svesti pa su podrugljive reči počele da se pretvaraju u međusobne uvrede. Počeli su da ih umiruju, ali uzalud. Aleksandar se okrenuo jednom Grku koji je kraj njega sedeo i dobacio mu: "Zar se vi Grci ne osećate u makedonskom krugu kao polubogovi među zverima?" Na to je Klit skočio: "Ova ti je ruka spasla život, Aleksandre" i nastavio da mu se ruga što se okružuje ljudima koji nisu slobodni već robovi i koji ljube prašinu njegovih skuta. Tada je Aleksandar skočio, zgrabio od nekog stražara koplje, ali je neko stigao da mu ga otrgne, a Ptolemej je gurnuo Klita van dvorane. Aleksandar je počeo da zove svoje telohranitelje, ali se niko nije makao. On je besneo da je kao Darije kada ga je Bes svrgao s prestola i vodio iza rešetaka, da mu je ostalo samo ime kralja, da ga je izdao Klit koji njemu sve duguje. U to se na druga vrata, čuvši svoje ime, pojavi Klit i reče "Tu je Klit, Aleksandre" i izrecitova stihove Evripida o rdjavom običaju da vojska svojim naporima izvojuje pobedu a slava za nju pripada samo vojskovođji. Aleksandar nije više vladao sobom, istrgao je koplje jednom stražaru i probo Klita.

Istog trenutka osvestio se Aleksandar. Kažu da je naslonio koplje na zid i hteo da se baci na njega. Klit je bio ne samo njegov spasilac na Graniku, on je bio jedan od njemu najdražih drugova iz detinjstva. Klitova sestra Lanika ga je, kao dovilja othranila, njeni su sinovi pali u boju za njega, a on je ubio njenog brata. Tri dana i tri noći odbijao je da primi hranu i zatvorio se u svoje odaje ne želeći nikoga da primi. Najzad, našli su se ljudi koji su ga utešili. Neki kažu da su gatarji objasnili incident kao posledicu Dionisijeva gneva, jer je toga dana, koji je bio posvećen Dionisiju, Aleksandar propustio da žrtvuje bogu i priredi uobičajene igre. Aleksandru je moglo biti lakše na pomisao da je pravi uzrok ovog zlosrećnog čina bio izvan njega. Drugi opet kažu da je Aleksandru došao sofist Anaksarh i težio ga govoreći da ono što čini kralj, treba i sam kralj a i svi ostali da smatraju pravednim. Ali je svakako najviše delovalo na kralja što su njegovi vojnici tako brinuli za njega, što su ga zvali da im se pokaže. Šta bi oni učinili bez njega na kraju sveta?

Najzad, ponovo je sve poteklo normalnim tokom. Kajanje, bol za drugom sve je to bilo prekriveno nečim mnogo važnijim: Klitov

slučaj pokazao je jaz koji je počinjao da se stvara između Aleksandra i njegovih najbližih saradnika. Nije prošlo mnogo i došlo je do novog incidenta.

To je bilo u Baktri. Aleksandar je krajem 328. krenuo u Marakandu i odatle poveo vrlo tešku borbu sa nekim još nepokorenim knezovima Sogdijane, po izvanredno teškom terenu, pokrivenom snegom, tako da su za pojedine tvrđave govorili da će ih moći osvojiti samo ako nadju ljude koji lete. Medjutim, njegova je vojska doista pokazala da je u stanju da savlada svaku prepreku i da za njim ide kuda god je povede. Pošto je u Sogdijani osnovao još dve Aleksandrije, vratio se u Baktru, koju je takodje podigao u nov grad i nazvao je Aleksandrijom. U Baktri se postavilo u vrlo oštroj formi pitanje uvodjenja persijskog običaja proskineze, tj. padanja ničice pred carem. Za Persijance to je bilo samo odavanje poštovanja vladaru, medjutim, za Grke je to značilo priznavanje Aleksandra za boga, jer se Grk nije klanjao ni pred kojim čovekom, čast proskineze pripadala je samo bogovima. Makedonci su se ne samo odupirali ovom varvarskom običaju nego su se i potsmevali Aleksandru. Čovek koji je najviše dao izraza tom svom negodovanju i koji je pao kao žrtva takvog svog stava bio je Olinčanin Kalisten.

Istoričar i filozof Kalisten pošao je s Aleksandrom na njegov pohod protiv Persijanaca kao zvanični istoričar. On je pisao neposredno posle događaja i već 330. poslao je prvi deo svoje Istorije u Grčku da se objavi. Niko nije tako uzdizao Aleksandra kao on i on je bio taj koji je uneo u grčki svet misao o nadčovečanskoj prirodi Aleksandra. Ipak on nije mogao da prihvati proskinezu. Smatrao je da je to nedostojno jednog Grka i njegovo odupiranje je bilo takvo da se neki naučnici pitaju da li su Kalisten - filozof, koji je odbijao proskinezu, i Kalisten - istoričar koji je svojim panegiričkim spisom o Aleksandru najviše doprineo radjanju misli o božanstvu Aleksandra, ista ličnost. Ipak izvori ne daju nikakve osnove da se misli da su to dve ličnosti. Objašnjenje, po mišljenju Berve-a na primer, moglo bi se naći u tome da je Grke odbijala ne toliko kulturna strana odavanja božanskih počasti kralju, koliko robovski, varvarski način poštovanja proskinezom i izjednačavanje Grka sa varvarima prihvatanjem tog običaja. Medjutim, u govoru kojim je (Arijan) Kalisten odvratio sofisti Anaksarhu, kada je ovaj, laskajući Aleksandru na jednoj gozbi, govorio da Aleksandar ima više prava da bude poštovan kao bog nego Dionisos i Herakle, stoji da je Aleksandar

doista najčestitiji među čestitima i među kraljevima najdostojniji da bude kralj, ali da se časti koje se odaju ljudima razlikuju od božanskih i da se ne pristoji remetiti taj red i preterivanjem u častima postavljati ljude na previsok položaj. Kalistenov stav bio je dakle stav jednog pravog Grka, a što je njegov spis postao osnova legende o božanskom Aleksandru to se može objasniti promenom mentaliteta samih Grka i postepenim usvajanjem istočnjačkih nazora.

Nije sasvim jasno kako je i kada došlo do zategnutosti u odnosima Aleksandra i Kalistena. Dva događaja su zabeležena u vezi s tim. Na jednoj gozbi Kalisten je održao sjajan govor u pohvalu Makedonaca. Svi prisutni bili su oduševljeni, samo je Aleksandar primetio da takav govor nije bilo teško održati pošto stvar sama za sebe govori. Neka Kalisten, reče, pokuša da održi suprotan govor u kome će pokuditi Makedonce. Grci su uživali u veštini da se dve suprotne stvari brane (*in utramque partem disputare*) i Aleksandrov poziv svakako nije bio ništa drugo do želja da se uživa u sofističkom iznalaženju negativnih strana tamo gde je po njegovom mišljenju bilo samo dobrih. Kalisten je prihvatio izazov i počeo da dokazuje kako je lako bilo Filipu i njegovim Makedoncima da pobede Grke kad su ovi bili rastrgani međusobnim svadjama. U takvim okolnostima, rekao je, i najgori može doći do slave. Ponosnim Makedoncima nije moglo biti drago da tako šta čuju, pa ma i u vidu orističke vežbe. Aleksandar je dao maha svom negodovanju rečima: "Ovim svojim govorom Olinčanin nije pokazao svoju veštinu već svoju mržnju prema nama". Kalistenove reči pobudile su u njemu sumnju u njegovu odanost.

Na gozbi na kojoj se raspravljalo o tome da li smrtni ljudi imaju pravo na ukazivanje božanske počasti i na kojoj je, kao što smo videli, Kalisten tako odlučno i ozbiljno opominjao Aleksandra da dobro promisli može li on i Grke i Makedonce prisiliti na tako sramotno poštovanje kao što je proskineza, dogodilo se sledeće: Aleksandar se bio dogovorio sa svojim prijateljem Hefestionom da uvedu proskinezu. Aleksandar je iz zlatnog pehara nazdravljao redom onim dvoranima koji su bili upućeni u taj dogovor i Persijancima i ovi su jedan za drugim, ispivši iz pehara, pristupali Aleksandru, padali ničice pred njim i dobijali od njega poljubac. Kada je zatim Aleksandar nazdravio Kalistenu, ovaj se digao, ispio pehar i približio se Aleksandru da ga poljubi. Aleksandar je upravo razgovarao sa Hefestionom i pravio se kao da nije ništa primetio, ali mu neko od prisutnih

dobaci da mu Kalisten nije odao božanske počasti. Aleksandar nije poljubio Kalistena. Oštar na jeziku kao i uvek, Kalisten reče: "Odlazim siromašniji za jedan poljubac".

Aleksandar nije mogao da oprostí to Kalistenu. Zanimljivo je da Arijan pokušava da brani Aleksandra, smatrajući da Kalisten nije smeo nikako da vredja javno Aleksandra i da je bilo dovoljno da se ponaša kako dolikuje Grku, a da pri tome ne ruši autoritet kralja u čijoj je pratnji bio. O proskinezi se u svakom slučaju više nije govorilo. Uskoro je došlo do događaja koji je dao tragičan kraj ovom sukobu Aleksandra i njegovog istoričara.

Filip je bio uveo običaj da dečac i iz plemićkih porodica od 14 do 20 godina žive na dvoru i budu u kraljevoj službi. Oni su dvorili kralja, pratili ga u lovu i igrama, držali stražu dok on spava. U redovima tih paževa sklopljena je u Marakandi zavera protiv Aleksandra. Povod je bio sledeći: U lovu, kada se Aleksandar približavao vepru, paž Hermolaj pogodi prvi vepra. Kralj, koji je stigao kasno, rasrdi se na njega, dađe da ga batinaju u prisustvu ostalih paževa, i oduze mu konja. Hermolaj nije mogao da se pomiri s ovim ponižavajućim zlostavljanjem i počeo je da kuje zaveru sa svojim drugovima. Dogovorili su se da će za vreme noćne straže napasti Aleksandra u snu i ubiti ga. Do atentata nije došlo jer je Aleksandar tu noć propijanjio i nije se uopšte vratio da spava, ali je sutradan zavera otkrivena. Zaverenici su uhapšeni i na mukama su odali sva imena. Prema Aristobulu oni su izjavili da ih je na to delo potaknuo Kalisten. Pre će biti da je on bio duhovni inspirator otpora protiv sve izrazitije autokratije kod Aleksandra. (Zabeležen je njegov razgovor s Filotom u kome je rekao da u Atini najveće poštovanje uživa Harmodije i Aristogeiton zato što su ubili jednog tiranina (Hiparha), i time srušili tiraniju). Kazna za veleizdaju bila je kamenovanje i ona je izvršena nad paževima. Kalisten je, prema Aristobulu, u okovima zajedno s vojskom dalje vođen, a kasnije je umro od bolesti, ali Ptolemej kaže da je na mučilima mučen i da je umro obešen. Ptolemej u ovom slučaju svakako zaslužuje više poverenja. Druga verzija je izmišljena da se opravda Aleksandar.

Smrt Kalistenova odjeknula je vrlo mučno u Grčkoj. To je bio ugledan čovek, njegovi su spisi bili poznati širokoj javnosti i njegovo uklanjanje značilo je nešto više nego obično političko ubistvo. To je bila prva žrtva koju je podnela slobodna helenska misao autokratizmu. Sicilijski istoričar Timej je smatrao da je Kalisten sam kriv

za svoju sudbinu, jer je on učinio sve što je mogao da uništi zdrav razum kod Aleksandra, uznoseći ga u visine i pretvorivši čoveka u boga. Ovaj se zločin prilično osvetio Aleksandru jer je izazvao reakciju pojedinih filozofa koji su počeli da ističu negativne crte njegovog karaktera i da ga prikazuju kao pravog tiranina koga je prevelika sreća iskvarila. I odnosi Aleksandra s Aristotelom su se izmenili. Aristotel je svakako simpatisao sa onima koji su se suprotstavljali tiranskim postupcima njegovog učenika.

Za Baktriju i grčki uticaj u njoj v.W.W.Tarn, *The Greeks in Bactria and India*, 1938.

Za ubistvo Klita i Parmeniona: S.I.Kovalev, Aleksander i Klit, *Vestnik drevnej istorii* 1949,3; C.A.Robinson, Alexander the Great and Parmenion, *American Journal of Philology* 1945, 422.

Kalistenov slučaj je naravno spomenut u mnogo izvora. Osnovna dva su Arijan, IV, 10-14 i Plutarh, Aleksandar 52-55. Arijan zastupa zvaničnu verziju koju je našao kod Ptolemeja i Aristobula, prema kojoj je Kalisten bio kriv, kao podstrekač zavere. Plutarh (c. 55) spominje pismo koje je Aleksandar napisao 327. Krateru, Atalu i Alekati, obaveštavajući ih da su samo paževi bili umešani u zaveru. J.R.Hamilton, *Three passages in Arrian, Classical Quarterly* 1955, 217-221, smatra da nema razloga da se autentičnost ovog pisma dovede pod sumnju samo zato što se ne slaže sa zvaničnom verzijom. Aleksandar ne želi da lažni glasovi dodju do Kratera, koji se sa vojskom nalazi tada na skitskoj granici. Prema Haresu, koga citira Plutarh na istom mestu, Kalistena su držali sedam meseci u zatvoru sa namerom da predaju na sud Sinedrionu (pošto je bio Grk a ne Makedonac). Umro je od bolesti na početku indijskog pohoda. Up. između ostalog T.S.Brown, Callisthenes and Alexander, *American Journal of Philology* 1949, 225 i d. Za uticaj koji su ovi događaji imali na odnose Aleksandra i Grka, V.Ehrenberg, *Alexander and the Greeks*, 1938. O problemu proskineze, koji je 327. zauvek skinut s dnevnog reda, raspravlja se u vezi sa odavanjem božanskih počasti Aleksandru pred kraj njegova života. O tome v. niže.

Za tzv. "peripatetički" sud o Aleksandru, koji se vezuje za spis "Kalisten ili o žalosti", v. napred odeljak o izvorima.

Ubistvo Filote, Parmeniona, Klita i Kalistena su simptomi otudjivanja Aleksandra od njegovih saradnika i drugova, koji sa svojih uskih makedonsko-grčkih pozicija nisu mogli da imaju razumevanje za njegove nove poglede. Tri godine provedene u dalekim severoistočnim iranskim satrapijama bile su teške i značajne i sa tog stanovišta. U to vreme, po svoj prilici, misao o stvaranju svet-skog carstva počinje da zaokuplja sve više velikog osvajača. Istina, pohod u Indiju koji će preduzeti sledećih godina može se objasniti željom da uklopi u svoje carstvo nekadašnje posede Persijanaca. Ali upravo u tom pohodu jasno dolazi do izraza težnja da dodje do samog kraja sveta. Njegov polet nije znao za granice i ostvarenje jednog zadatka radjalo je nove planove. Malo je ko bio u stanju da shvati njegove zamisli. U tome je on delio sudbinu svih doista velikih ljudi: što se više uzdizao iznad drugih, to je više ostajao sam.

U Baktriji se dogodilo još nešto što pokazuje da Aleksandrov stav prema pobedjenim Irancima nije bio diktiran samo političkim razlozima, već i njegovim ličnim osećanjem koje nije znalo za nipoštaštavanje varvara. U proleće 327. osvoji Aleksandar, uz velike napore i žrtve, tvrdjavu podignutu na jednoj visokoj, strmoj i nepristupačnoj steni, u kojoj je sogdijski velikaš Oksijart bio sklonio svoje žene i kćeri. Među ovima je bila i Roksana, za koju kažu da je iza Darijeve žene Statejre bila najlepša žena u Aziji. U nju se Aleksandar na prvi pogled zaljubio, ali nije hteo da iskoristi nad njom svoje pravo gospodara već se njom oženio, zakonitim brakom sklopljenim po iranskom običaju. Brak sa zarobljenom varvarkom naišao je na osudu mnogih, što je Aleksandar mogao i da predvidi. Ali to mu nije smetalo da pruži ovaj lični primer mešanja sa Persijancima, koje je, po njegovoj zamisli, moglo jedino da pruži solidnu osnovu novom Carstvu.

⑥ POHOD U INDIJU. BITKA NA HIDASPU

Za svoj novi osvajački pohod Aleksandar je pripremio veliku vojsku. Uprkos gubicima koje su prouzrokovali vojni sukobi, neprestani naponi za savladjivanje terena na koji Grci i Makedonci nisu bili navikli, snegom pokrivenih planina i pustinja, ukupan broj vojnika se bio skoro udvostručio, u poredjenju sa vojskom koju je imao 334, zahvaljujući svežim snagama koje su mu u nekoliko ma-

hova pristigle iz Evrope. Mnogo je, međutim, odreda ostalo u okupiranim zemljama kao posade za održavanje bezbednosti, u Egiptu, u Vaviloniji, u Persiji i Mediji, a znatne snage morale su biti ostavljene i u Baktriji i Sogdijani. Osim toga, kao što smo rekli, Aleksandar je u Ekbatani otpustio trupe koje su mu dali helenski saveznici (hoplite i tesalsku konjicu?). S druge strane, on je uvrstio u svoju vojsku iranska plemena. Kod Plutarha je zabeleženo da je on krenuo u Indiju sa 120.000 pešaka i 15.000 konjanika. Misli se da ovi brojevi obuhvataju ne samo ratnike, već i svo ono mnoštvo ljudi koje je išlo za vojskom (komora, pomoćne službe i tehničari, trgovci, posluga, žene i deca vojnika). U ovaj broj uračunate su verovatno i ekipe brodograditelja i veslača koje je pozvao iz Fenikije, Karije, Egipta i sa Kipra da bi mu izgradili flotu koja će mu zatrebati kad dodje do velikih indijskih reka i do mora.

Za ocenjivanje karaktera indijskog pohoda i njegovih ciljeva potrebno bi bilo znati kakvu je predstavu Aleksandar imao o Indiji i zemljama dalje na istok i na jug. Za vreme Darija I, Persijsko carstvo obuhvatalo je istočne oblasti Paropamisa, Gandaru, delove Pendžaba i Sind oko ušća Inda. Moguće je da je Skilaks po nalogu Darija preduzeo plovību Indom i Indijskim okeanom do Egipta, kako je to zabeleženo kod Herodota. Kultura Gandare i Taksile (aramejsko pismo, novac, vera i dr.) pokazuje iranske uticaje. Indi su važili kao najbrojniji narod sveta. Istočno od Indije, veli Herodot, pruža se pustinja i niko nije u stanju da kaže šta ima tamo dalje. Posle Darijeve smrti ove najistočnije oblasti persijskog Carstva su se otcepile i veze između zapadnog sredozemnog sveta i Indije su potpuno prekinute. I ono što se ranije znalo palo je u zaborav. Ima naučnika koji sumnjaju da su Herodota mnogo čitali u vreme Aleksandra i misle da ni Makedonci ni Persijanci nisu ništa znali o Indijskom okeanu. Isto tako se sumnja da su čuli za reku Gang. Indija je bila samo oblast oko Inda, a nije se znalo ni gde se uliva ova reka već se verovalo da je Indija kopnom vezana za Etiopiju i da je Ind gornji tok reke Nila.

Ima mnogo protivurečnosti u mišljenjima koje naučnici izražavaju po ovom pitanju. Teško je verovati da je sve palo u zaborav što se ranije znalo o Indiji a da je ipak Aleksandar smatrao da mu ta zemlja, odnosno njene zapadne oblasti koje su jedino bile poznate i ranije Grčima i Persijancima, pripada kao deo Persijskog carstva. Nepoznato nije moglo da zastraši Aleksandra. Naprotiv ono je za

njega imalo privlačnu moć. Upravo zato što nije mogao da zna kakva se prostranstva pružaju s one strane Hindukuša, njegova čežnja da dodje do Okeana koji sa istočne strane zatvara oikumenu, makoliko izgledala romantična nema u sebi ničeg nerealnog.

Još dok je bio u Sogdijani Aleksandar je stupio u vezu s indijskim radžom iz Taksile i ovaj mu je obećao pomoć. Kada je, prešavši, u pozno leto 327, Hindukuš izbio u dolinu Kabula, u susret mu je došao mladi radža, koji je upravo nasledio svog oca, i stavio sebe i svoju kraljevinu Aleksandru na raspoloženje. Doveo mu je i 25 slonova. Sa njim su bili i druge indijske velmože i oni su izrazili svoju pokornost. Aleksandar je njima saopštio svoju nameru da osvoji sve zemlje do Inda, još u toku tog leta, da bi idućeg proleća zaratio na kralja Pendžaba Pora, koji je bio neprijatelj Taksile. Zatim je podelio svoju vojsku i jedan deo poslao sa Hefestionom, Perdikom i radžom od Taksile, desnom obalom Kabula do Inda, a sam je na čelu jednog dela konjice i falange, hipaspista i drugih odreda prešao preko Kabula i krenuo u istočnom pravcu da bi sa severa zaštitio kretanje ostale vojske. Oblast kojom se on kretao bila je naseljena vrlo ratobornim plemenima. Bilo je u njoj takvih prirodno utvrdjenih mesta koja su izgledala neosvojiva. Takvo jedno utvrdjenje nazivali su Grci Aornos ("i za ptice nedostižno") i po tradiciji ni Heraklu nije pošlo za rukom da ga osvoji. Na vrhu klisurine, koja je dubokom provalijom bila odvojena od druge, nalazila se ogromna pećina u kojoj je bilo i vode i oranice tako da su ljudi mogli u njoj da izdrže i dužu opsadu. Aleksandar je naredio da se napravi nasip, iako su vojnici bili pri tome stalno izloženi strelama i hicima iz praćaka. Teško je bilo verovati da je tako što moguće. Ipak je Aorno savladan.

Na obalama Inda pokrivenim gustim šumama, Aleksandar je naredio da se obore stabla i izgrade ladje. Sa flotom kakvu Ind ranije nije video, spustio se zatim niz reku do mesta gde su Perdika i Hefestion već bili podigli most preko Inda. Pošto je žrtvovao svim bogovima po običaju i priredio gimnastička i konjanička takmičenja, prešao je sa svojom vojskom, nešto preko mosta nešto ladjama, u zemlju Indijaca. Grad Taksila, velik i bogat grad, najveći između reke Inda i Hidaspa primio ga je prijateljski. Bogatstva, pomoćne čete konjanika i slonovi stavljeni su mu na raspoloženje. Razlog što je radža od Taksile tako spremno prihvatio Aleksandrovu vlast je postojanje nadmoćnijeg suseda od koga se sam nije mogao odbraniti. S

one strane Hidaspa, kralj Por (Paurava) vladao je velikom i bogatom kraljevinom i imao mnogo saveznika. To je bio najmoćniji radža u Petorečju (Pendžab). On je odbio Aleksandrov poziv da mu se pokloni i sakupio ogromnu vojsku da ga sačeka na granici svoje države.

Na obalama Hidaspa došao je do četvrte i poslednje velike frontalne bitke koju je Aleksandar vodio (leto 326). Por je svojom ogromnom vojskom, u kojoj je bilo i preko 200 slonova i mnogo bornih kola, zauzeo položaj na levoj obali reke da bi sprečio prelaz neprijatelja. Za Aleksandra su najveći problem predstavljali slonovi. Slonove koje je bio dobio od Taksile ili zaplenio, nije poveo s sobom jer makedonski konji nisu bili navikli na njih i oni su mogli samo da mu smetaju. I kod prelaza preko Hidaspa najveća je opasnost ležala u tome da se konji kod iskrcavanja, kad ugledaju Porove slonove, mogu uplašiti i skočiti u vodu. Stoga je on odlučio da preko reke predje na drugom mestu, oko 25 km nizvodno od mesta gde se Por bio utaborio. Da bi prevario Poru i prešao neopažen poslužio se ovim lukavstvom: naredio je da svake noći veći broj konjanika na raznim mestima obale jaše, viče i kliče kao da se spremaju za prelaz. Por je više puta kretao sa svojim slonovima duž obale da ih sačeka kod samog iskrcavanja, ali obmanut prestao je da reaguje. Tada je Aleksandar, jedne noći, ostavivši Kratera sa delom vojske na starom položaju, s naredjenjem da preduzme prelaz tek kad primeti da je Por povukao svoje slonove i glavninu vojske, krenuo nizvodno s odabranim četama zaobilaznim putem na priličnoj udaljenosti od obale, tako da ga neprijatelj nije mogao primetiti do mesta koje je bilo izabrano za prelaz. Šumovita ostrva na reci olakšala su prelaz, zaklanjajući Makedonce od neprijatelja.

Sa konjicom, Aleksandar je krenuo u pravcu neprijateljskog logora, na izvesnom odstojanju od pešadije da bi joj dao vremena da prikupi snage posle teškog prelaza. Najpre je naišao na Poprovog sina koga je otac poslao sa nešto vojske da zadrži Makedonce. Indijci su poraženi, mladi radža je poginuo. Saznavši za smrt svog sina, Por napušta svoj položaj i kreće u susret Aleksandru. Ostavio je nešto slonova i vojnika da prate kretanje Kratera. Glavnu snagu njegove vojske činili su slonovi. Njih je on postavio u sredini bojnog reda na odstojanju od tridesetak metara jednog od drugog, a iza slonova bili su postavljeni pešaci tako da su pojedine čete bile umetnute, u drugom redu, u razmake između životinja. Na oba krila, preko slonova postavio je pešake, a pred pešacima stajahu njegovi konjanici i ispred ovih borna

kola. Indijci su bili brojno nadmoćni i da Por nije prepustio inicijativu Aleksandru već sam preduzeo napad on bi mogao da smrvi Makedonce. Ali je Aleksandar i ovog puta izveo genijalni manevar kojim je udarnu moć slonova smanjio na najmanju meru i tako izvejavao pobedu. Nezadrživim naletom svoje konjice on je primorao indijsku konjicu na povlačenje i tek tada je stavio u pokret falangu, kojom je komandovao Seleuk. Sudar sa slonovima bio je užasan. "Upravljači slonova terahu svoje životinje na konjicu, makedonska pešadija je kretala na slonove, bacala koplja na njihove upravljače, okruživala životinje sa svih strana i obasipala ih strelama. Taj boj ne beše sličan nijednom od predjašnjih, jer su životinje u navali na redove pešaka, kud god bi se okrenule, provaljivale kroz makedonsku falangu, iako beše gusta, a kad su indijski konjanici opazili da su njihovi pešaci zapali u boj, opet se okrenuše i udarahu na konjicu. Aleksandrovi ljudi, mnogo moćniji snagom i iskustvom, opet ih potisnuše iza slonova. Tada čitava Aleksandrova konjica, stegnuta u jedno klupko ne po zapovesti, nego zato što je sama dospela u taj položaj u toku borbe, gde god bi navalila na bojne redove Indijaca, udaljila bi se sa silnim pokoljem. Od životinja već skučenih na uzak prostor trpeli su podjednako njihovi ljudi kao i neprijatelji, jer su kod okretanja i kod napredovanja sve gazile. Među konjanicima beše takodje silan pokolj, jer su bili stisnuti u uskom prostoru oko slonova. Većina upravljača slonova bi ubijena kopljem, sami pak slonovi delom ranjeni, delom malaksali i lišeni svojih upravljača nisu više bili sposobni za vođenje, jer su se od tolikih muka uplašeni obarali i na prijatelje i na neprijatelje i na sve načine gurali, gazili i ubijali. Makedonci su imali širok prostor i mogli po volji navaljivati na životinje i uzmicati tamo gde su one navaljivale, a čim bi se okrenule, proganjahu ih i streljahu. Indijci pak, koji su se morali okretati među njima, najviše su od njih trpeli. Kad životinje behu umorne i slabo su navaljivale, već su samo rikale i natraške uzmicale, opkoli Aleksandar konjicu a pešadiji naredi da složi gusto štitove i da se primakne u čvrsto zbijenim redovima. Tako su indijski konjanici poubijani u boju osim nekolicine, a ginuli su i pešaci jer su Makedonci sa svih strana na njih navaljivali." (Arijan, IV, 17). Tada naidje Krater sa ostalom vojskom i zada konačni udarac Indijcima koji su bežali.

Por se lično hrabro borio i, ranjen, dugo uzmicao ne želeći da se preda. Najzad se prikloni, sidje sa slona i naredi da ga dovedu Aleksandru. Ovaj se kažu divio njegovom rastu, lepoti i držanju i poz-

vao ga da kaže šta želi. Por je izrazio želju da želi da Aleksandar s njim postupi "kraljevski". Na to će Aleksandar: "Kraljevski ću postupiti već radi sebe, a ti traži nešto radi sebe". A Por je odgovorio da je u toj reči sve sadržano.

Aleksandar se doista poneo "kraljevski". Poru je ostavio njegovo kraljevstvo i čak ga uvećao. U njemu kao i u Taksili imao je sada verne vazale. Prisajedinjenje zemalja s one strana Inda njegovom makedonsko-persijskom Carstvu u to vreme nije bilo u planu. Trebalo je samo obezbediti mir i red u ovim zemljama da bi se moglo dalje napredovati. Na mestu pobede podigao je grad Nikaja (nike = pobeda) i nedaleko od nje drugi grad koji je nazvao u spomen svom slavlom konju Bukefalaja.

O bici na Hidaspu govore, pored Arijana V, 8,2 - 19,6, Diodor XVII 87-89, Kurcije Ruf VIII 13-14, Plutarh, Alex. 60, Justin XII, 8 i Polijen IV 3,9. Arijan opisuje bitku uglavnom prema Ptolemeju, sa nekim umecima iz Aristobula, v. Kornemann, Die Alexandergeschichte des Königs Ptolemaios I, von Aegypten, 70 i d. Diodor, Kurcije i Polijen upoređuju indijsku liniju sa slonovima sa gradskim zidinama i kulama. Sva tri potiču od istog izvora.

Prema Arijanu, Por je, napustivši logor, krenuo na Aleksandra sa 30.000 pešaka, 4.000 konjanika, 300 bornih kola i 200 slonova. Kurcije daje isti broj pešaka i kola i konjanika, ali samo 85 slonova. Broj od 200 slonova ne može biti tačan, jer bi raspoređeni na odstojanju od po 30 metara oni činili liniju od 6 km. Na makedonskoj strani borilo se 10-12.000 pešaka, 4.000 konjanika i 1.000 strelaca na konju. Prema Diodoru, Aleksandar je imao ukupno 10.000 konjanika. Kod Plutarha broj slonova nije označen, 200 konjanika i 20.000 pešaka, i 69.000 pešaka.

I u broju žrtava se izvori ne slažu. Arijan navodi oko 80 pešaka, 20 konjanika i 10 strelaca na konju i 200 drugih konjanika (iranskih). Indijaca je poginulo, prema njegovom izveštaju, 20.000 pešaka i 3.000 konjanika. Ali Arijan ističe, navodeći žrtve na makedonskoj strani, da se to odnosi samo na prvi sukob u kome je učestvovalo 6.000 ljudi (Arr. V 18,2). Prema Diodoru palo je ukupno 12.000 Indijaca, 9.000 je zarobljeno i 80 slonova. Makedonci su izgubili 200 konjanika i 700 pešaka. Kod Plutarha je zabeleženo da je bitka trajala 8 sati.

Up. Judeich-Kromayer, Antike Schlachtfelder IV, 385 i d.; Veith, Tarn, Alexander der Great II, 190 i d.; J.R. Hamilton.

Mesto gde se odigrala bitka nije sigurno lokalizovano. Najviše je učinio za utvrđivanje puta kojim se Aleksandar kretao u indijskom pohodu i pojedinih mesta koji se spominju u tom pohodu Aurel Stein. Osnovno njegovo delo o tome je On Alexanders Track to the Indus, London 1927 (između ostalog on je na osnovu izvanrednog opisa u izvorima lokalizovao i stenu Aornos). On smatra da se bojište nalazilo kod današnjeg mesta Jalapur (Archaeological Reconnaissances in North-Western India and South-Eastern Iran, London 1937).

(12) ALEKSANDAR NA HIFASISU

Ostavivši Kratera sa vojskom na Hidaspu, sa zadatkom da se brine o bezbednosti, da izgradi flotu i dovrši podizanje novih Aleksandrija (Nikeje i Bukefalije), Aleksandar je nastavio osvajanja u pravcu istoka. U istočnim oblastima Porove kraljevine, između reka Akesina i Hidraota, bilo je ratobornih plemena koja nisu priznavala ničiju vlast. Indijci su ih nazivali Arattas = abasileutoi, narodi koji nemaju kralja. Oni se nisu lako predavali već su naprijatelja dočekali s oružjem u ruci. Među njima su najratoborniji bili Kathaji. Oni su okupili okolna plemena u savez da zajednički pruže otpor osvajaču. Glavni grad Kathaja, Sangala, bio je veliki grad opasan jakim zidinama i zaštićen s jedne strane jezerom, s druge planinom. Kada su, posle duže opsade, zidovi probijeni i Makedonci prodrli u grad Aleksandar je naredio da se ubije svako lice koje nosi oružje. Poginulo je, kaže Arijan, do sedamnaest hiljada Indijaca, a uhvaćeno bi preko sedamdeset hiljada, tristotine kola i petstotina konjanika. I Makedonci su imali mnogo žrtava. Palo ih je oko stotinu, a broj ranjenih je bio nesrazmerno veći, oko hiljadu i dvesto. Borbe su postale sve surovije. Glas o pokolju stanovništva Sangale ulio je strah ostalima. Nisu verovali Aleksandru i nisu smeli da se predaju. Oni koji su pohvatani ubijani su. Sangalu razori i zemlju podari onim slobodnim Indijcima koji su mu svojevolsjno prišli. A zatim krenu s vojskom do reke Hifasis, najistočnije od pet reka Pendžaba.

Hifasis je najistočnija tačka do koje je stigao Aleksandar. Dalje nije išao. O tome zašto je na ovom mestu prekinut poletan i ne-

vidjenim uspesima krunisan osvajački pohod, izvori kažu sledeće:

Informacije koje je dobio od mesnih žitelja o zemljama s one strane reke podbadale su njegovu strast da krene dalje i da svoje delo dovrši osvajanjem preostalih zemalja do Okeana koji okružuje zemlju. Medjutim, vojska je bila iscrpljena stalnim naporima. Osam godina je bilo proteklo otkako se nalazila u ratu, teški klimatski uslovi, hrana na koju nije navikla, sve surovije borbe izmučile su je i nikakvi novi planovi nisu je mogli zagreјati. O nepoznatim zemljama istočno od Hifasisa govorilo se različito. Neki su tvrdili da postoji bogata zemlja čiji su stanovnici dobri ratari i hrabri ratnici i imaju aristokratsku vladu koja upravlja pravedno. U tih Indijaca bilo je slonova mnogo više nego u ostalih, i to velikih i jakih slonova. Prema drugima, s one strane reke se prostirala pustinja dvanaest dana hoda, a zatim je dolazila velika reka Gang, široka oko 30 stadija i najdublja od svih indijskih reka. S one strane Ganga živeli su narodi Gandaridi, kojim je kraljevaо Ksandram. Njegova je vojska brojala dvestohiljada pešaka, dvadesethiljada konjanika, dvehiljade bojnih kola, četiri hiljade za rat opremljenih slonova. Aleksandar nije u prvi mah poverovao ovim vestima, ali mu je Por to potvrdio.

Vojska, dotučena tropskim kišama koje su 70 dana lile besprestanka, sa strahom je mislila na nove pogibli koje je čekaju. Nastalo je kolebanje, nezadovolјstvo, želja da se stane, da se vrate. Poneki su tvrdili da neće poći za Aleksandrom ako ovaj bude hteo da ih povede dalje. Da bi stao na put nemirima i sprečio da strah proдре u njegove borbe, Aleksandar je održao govor u kome je najpre ukazao na to da uloženi naponi nisu bili besplodni i nabrojao nebroјene zemlje koje su od Helesponta do Kaspijskih vrata i Inda potpale pod makedonsku vlast a zatim pokušao da ubedi vojsku da do konačnog cilja ratovanja ne preostaje mnogo: do reke Ganga i Istочноg mora po njegovoj predstavi, nije bilo daleko, a ovo more, povezano sa Hirkanским morem, čini u stvari deo Okeana koji sa svih strana okružuje zemlju. Tako će, kad dopru do Okeana, granica njihove vlasti se poistovetiti sa granicom koje je božanstvo stavilo zemlji. Treba učiniti još mali napor da se ono što još preostaje od Azije doda onome što je već stečeno, maleni prostor velikom. Kada predju svu Aziju onda će on ispuniti i premašiti svačije nade: vratiće u domovinu one koji budu hteli da odu, a ostale nagraditi tako da će im zavideti oni koji budu odlazili.

Kada je Aleksandar završio nastala je šutnja, niko nije hteo ni da se protivi kralju ni da prihvati njegov poziv. Najzad, se oslobodio stari oficir Ken i u ime vojske rekao da misli da je bolje da se učini kraj naporima i pogiblima. Od onih Makedonaca koji su s Aleksandrom pošli u rat malo ih je preostalo, mnogi su poginuli, drugi kao nesposobni za rat ostavljeni u pozadini, mnogo ih je pomrlo od bolesti. A oni koji su ostali ni telom nisu više jaki, a i duhom su klonuli. Svi oni čeznu da se vrate svojim domovima, da vide svoje roditelje, svoje žene i decu, da se vrate svojim kućama bogatstvu i sjaju koji im je Aleksandar izvoјevao. Ken moli Aleksandra neka se i on vrati da vidi svoju majku, da donese u očinsku kuću silne i velike pobede, pa neka pesle ako mu se prohte, ponovo krene u rat. Drugi Makedonci će ga rado slediti.

Kad je Ken svršio svoj govor, prisutni su burno odobrili, mnogi su čak i suze proliли. Niko više nije progovorio. Aleksandar se očitо naljutio, raspustio skupštinu. Sutradan ih je opet sazvaо i rekao da neće nikoga siliti da podje s njim. On će naći ljude koji će pratiti svoga kralja. A oni koji hoće da se vrate, neka idu, neka јave svojim da su se vratili ostavivši svoga kralja usred neprijatelja. Izlivši na taj način svoj bes, Aleksandar se zatvorio u svoj šator i dva tri dana čekao neće li doći do kakvog preokreta. Ali tišina koja je vladala u taboru bila je јasan znak da vojska nije mogla da se oдаzove njegovom pozivu. Četvrtog dana žrtvovao je na obalama reke radi prelaza, ali su žrtve bile nepovolјne. Tada je on odlučio da odustane od svoje namere i objavi povratak.

Neopisiva radost sa kojom je ova odluka dočekana u lorogu pokazuje u kakvom se teškom stanju potištenosti nalazila vojska. O ovom incidentu se često govori kao o "pobuni" vojnika. To, medjutim, nije bila pobuna. Ništa ne ukazuje na neko neprijatelјsko držanje vojnika. Naprotiv, opis celog događaja otkriva obostrano poverenje, ljubav i odanost vojske i razumevanje vojskovođje. Vojnici se nisu pobunili već su stavili do znanja svome proslavljenom vodji, koga nisu prestali da obožavaju, da nisu u stanju više da izdrže napore, da ne mogu da idu dalje, da se boje novih tropskih kiša, novih borbi sa slonovima. Ako se dalje nastavi sa ratovanjem neće niko ostati živ da se vrati u Makedoniju i prenese slavu pobeda. Neki izvori navode strah od mnoštva slonova u zemljama oko Ganga kao glavni razlog što je Aleksandar odustao od osvajanja Indije s one strane Hifasisa. Da je došlo do pobune, Aleksandar bi svakako morao da primeni dis-

ciplinske kazne. Medjutim, do toga nije došlo. Kod Arijana stoji da su vojnici željeli Aleksandru svako dobro što je on, koji nikad nije bio pobjedjen, popustio njima.

Nema potrebe da se dovede u sumnju, kao što neki naučnici pokušavaju da učine, želja i namera Aleksandra da osvoji celu Aziju i dodje do obala Istočnog mora. Kao argumenat je navedena činjenica da je uskoro posle pobeđe nad Porom, na Hidaspu, naredio da se gradi flota i da je, prema tome, imao nameru da se Indom spusti do Okeana, a ne Gangom (kod Kurcija stoji: ut, cum totam Asiam percucurisset, finem terrarum, mare inviseret, "da bi, kad predju celu Aziju, videli kraj zemlje, more"). Isto tako je neopravdana, i protivi se svedočanstvu izvora, tvrdnja da Aleksandar nije ni čuo za reku Gang i za veliko kraljevstvo Gandarida. U stvari, nema nikakve protivurečnosti u onome što izvori govore. Na Hidaspu, Aleksandar nije još znao za Gang, a i docnije, kada je na Hifasisu čuo za ovu reku i za veliki narod Gandarida, on nije mogao nikako da zamisli kakva se prostranstva šire na istoku do Okeana. On je želeo da svoje delo kruniše potpunim pokoravanjem Azije (Azija ne može da znači, kako to neki naučnici tvrde, Persijsko Carstvo), ali je on mislio da mu preostaje još vrlo malo napora. Vesti o Gandaridima, o četiri hiljada ratnih slonova morale su svakako i njega da pokolebaju. Na pragu nepoznatog sveta pokazalo se da je taj svet mnogo veći i moćniji nego što je mislio. I on je odustao od daljeg napredovanja.

Ponekad se kaže da je to bio prvi, i jedini poraz Aleksandrov, prva kapitulacija, i tu kapitulaciju su mu nametnuli njegovi borci. Šta bi bilo da je tvrdoglavo ostao kod svoje namere? Teškoće koje su ih čekale bile su nesavladive, a do Okeana put duži nego onaj koji su prešli. Pohod bi se morao završiti katastrofom. Trenutak dvoumljenja na Hifasisu i odluka o povratku izgledaju kao početak opadanja u Aleksandrovoj vojničkoj karijeri. Posle toga on nije doživeo više velikih pobeđa. Ali to se tako čini samo zato što je smrt prerano prekratila njegov život. Ako se isključi taj nepredvidljiv momenat, nikakvog opadanja i nema. Odlukom o povratku Aleksandar je dokazao da je umeo da gospodari sobom i svojim strastima. Uz romantičnu čežnju za nepoznatim i nesavladljivim, imao je dovoljno razboritosti i zdrava razuma da oceni realne mogućnosti. Sa vojnicima je izvojevao pobeđe, bez njih on nije mogao dalje. Umesto da se u ovom njegovom postupku vidi kapitulacija pred vojskom, tre-

ba videti pobeđu nad samim sobom. To mu je obezbedilo jedinstvenu slavu vojskovođe koji nije nikad bio poražen.

O događajima na reci Hifasisu: Arijan V, 24-29. Vulgata (Diodor, Kurcije Ruf) ima mnogo više detalja o zemlji s one strane reke. Tarn, Alexander the Great II, 275 i d., trudi se da dokaže da Aleksandar nije bio čuo za Gang i da je pomen ove reke ušao u vulgatu (pa i kod Arijana) preko Klitarha, koji je koristio izveštaj o putu u Indiju Megastena (IV/III v.). Tarnovo mišljenje, izneto ranije u Journal of Hellenic Studies 1923, 93 i d., pobio je ubedljivo Ernst Meyer, Alexander und der Ganges, Klio 1927, 183 i d. Ponovo se vraća na Tarnovu tezu neuspelo D. Keinast, Historia 1965, 180 i d. Majer je pokazao da se podaci Megastena o Gangu i zemljama s one strane ove reke razlikuju od onih koje daju Ptolemej, Aristobul, Klitarh (koga Majer, nasuprot Tarnu, smatra savremenikom Aleksandrovim, v. napred odeljak o izvorima) i Hijeronima. - Wilcken, Alexander der Grosse, 174, veruje da je Aleksandar želeo da dodje do Ganga i da osvoji i tamošnje zemlje. U tome on vidi najjasniji dokaz Aleksandrove težnje za stvaranjem svetskog carstva.

Kornemann, Die Alexandergeschichte des Königs Ptolemaios I, 148 i d., smatra oba govora (Aleksandrov i Kenov) za autentične, sa izuzetkom dva-tri mesta, koja je Arijan dodao iz drugih izvora (u ta mesta on ubraja i podatak o Gangu kao cilju daljeg napredovanja), ovi govori, po njegovom mišljenju, potiču od Ptolemeja. Uskoro posle odluke o povratku umro je Ken. E. Badian, Harpalus, JHS 1961, 20, preteruje kada misli da se može posumnjati u ubistvo. Prema Arijanu, Ken je umro od neke bolesti i Aleksandar ga je pokopao sa svim dužnim počastima. Kod Rufa čak stoji da je on nekoliko dana govorio posmrtnu besedu. Dakle, ni zvanična istoriografija ni vulgata ne daju osnove za sumnju.

Prema proračunima grafa Yorck von Wartenburg (up. Bengtson, Griech. Gesch. 342) Aleksandar je sa svojim vojnicima prevalio za 8 1/2 godina, otkako su krenuli iz Makedonije, 18.000 km. To prevazilazi odstojanja koja je prešla Napoleonova vojska.

Izvanredno pravilnu ocenu događaja na Hifasisu i značaja Aleksandrove odluke daje Drojzen, Gesch. d. Hell. I2, 355-357.

13) POVRATAK NEARHOVA EKSPEDICIJA

Na obalama Hifasisa, Aleksandar je dao da se podigne dvanaest žrtvenika bogovima i stub na kome je pisalo: "Ovde se zaustavio Aleksandar". Pošto je bogovima prineo žrtve-zahvalnice što su ga dovede doveli pobedonosnog i priredio uobičajene helenske igre, krenuo je natrag. Pendžab je prepustio Poru kao nezavisnom vladaru i više nije pokazivao interesovanje za ovu zemlju. Zatim se vratio do Hidaspa.

Na Hidaspu se okupila spremna za polazak sva vojska i flota. Flotu su sačinjavale velike ladje-trijankontore, splavovi za prenos konja i tovara i manje ladje i čamci, sve zajedno 800 do 1.000 raznog brodovlja. Elitne trupe ukrcane su u ladje, a ostala vojska, podeljena u dva dela kretala se obalom: Krater, s desne strane, Hefestion, koji je vodio i slonove, s leve, sa nalogom da što brže napreduju i da se posle tri dana hoda zaustave i sačekaju flotu i ostalu vojsku. Iza njih, na odstojanju od tri dana hoda kretao se Filip, satrap indijskih zemalja s ove i s one strane Inda, sa svojim trupama. Za vojskom su išli Indijci koji su pratili Aleksandra, zatim mnoštvo žena i dece, trgovci i svi ostali. Impozantna povorka krenula je Hidaspom do njegova ušća u Akesin. "Buka od vesala bila je silna jer su mnoge ladje u isto vreme bile veslima pokretane, a isto tako i vika veslačkih zapovednika, koji su davali znak za početak veslanja i za odmor, i veslača, kad bi skupno glasnim poklikom udarali o bučne valove. Gde su obale bile više od ladja, nisu davale buci da se širi, pa su je silno povećavale i jekom odbijale. I šumovite doline s obe strane reke takodje su prihvatale tu buku pošto su bile puste i odjekivale. Varvari koji bi videli konje na ladjama, začudili bi se, jer ranije nisu videli u Indiji konje na ladjama... zbog toga su oni koji su prisustvovali odlasku, dugo vremena sa njima trčali. Svuda kuda je ka već pokorenim Indijcima dopirala vika veslača ili buka od udaranja veslima, jednako su svi trčali k obali i sledili ih pevajući varvarske pesme" (Arij. VI, 3).

Ploveći dalje Hidaspom, Aleksandar je nailazio na plemena koja su se branila s oružjem u ruci, gde god bi pokušao da pristane ladjom uz obalu. Pokorio je mnoga plemena, a naročito su teške bile borbe koje je vodio protiv Maljana i njihovih saveznika Oksidračana.

Maljani su živeli u oblasti oko sastava Akesina i Hidaspa, a Oksidračani dalje na istoku. Bilo je u ovoj zemlji mnogo utvrdjenja, u koja su se urođenici povlačili. Prilikom jurišanja na glavni grad Maljana, Aleksandar je dao dokaza neustrašivosti koja ga umalo nije stala života. Pošto mu se učinilo da Makedonci suviše mlitavo nose lestve, on zgrabi jednom nosaču lestve i počne se uspinjati na zid utvrdjenja, praćen dvojicom oficira. Kad su se našli na vrhu stepenica počeli su obarati neprijatelje koji su im sprečavali stupanje na krunište zida. Aleksandar je međutim, jer su ga odmah prepoznali po sjajnom oružju, postao opšta meta. Sa svih strana su počeli streljati u njega. Kad je video da može lako poginuti a da ništa ne uradi, on skoči u unutrašnjost utvrdjenja i oduprevši se o zid stane odbijati napade. Za njim su skočili Leonat i Peukest, dok su druge štitonoše, koji su u brizi za kraljem navalili da se popnu na zid, slomili lestve i nisu stigli da mu pomognu. Aleksandar je ranjen u prsa; Leonat i Peukest su ga štitili svojim štitovima, i on se sam i dalje borio dok ga nesvest nije oborila. Među Makedoncima izvan zidina nastade velika pometnja. Svaki je pokušavao kako zna i ume da se prebaci preko zida i da uskoči unutra. Tako se oko palog kralja vodio žestoki boj. Najzad je nekim pošlo za rukom da probiju vrata i svi prodreše unutra. Dok su jedni ubijali svakog na koga bi naišli, ne štedeći ni žene ni decu, drugi su izneli na štitu kralja, koji je bio u tako teškom stanju da se nije znalo da li će ostati u životu. Pričaju da je Aleksandar, kad je za tren došao sebi, naredio Perdiki da mu mačem ranu proširi i tako izvadi stelu, i da se odmah ponovo onesvestio.

U međuvremenu proneo se u makedonskom logoru glas da je kralj umro. Vojska je bila očajna. Sve je izgledalo teško i nemoguće bez Aleksandra, jer su znali da kad njega ne bude, pokoreni narodi se neće više bojati i odmetnuće se od Makedonaca. Počelo se govoriti o tome ko bi mogao da zauzme njegovo mesto, i kad je stigao glas da je živ, vojnici nisu verovali, mislili su da ih obmanjuju vojskovođe koji nešto kuju. Bojeći se da ne dodje do nereda, čim mu je stanje to dozvolilo, Aleksandar naredi da ga prenesu u logor i tamo se pokaza vojnicima (Arij. VI, 9-13).

Mesta kroz koja su prošli Makedonci ploveći niz reku Ind ne mogu se identifikovati jer je reka promenila korito. Usput, pre nego što će se približiti delti Inda, Aleksandar je odlučio da se Krater s jednim delom vojske odvoji i krene kroz Arahoziju i Drangijanu ka-

ko bi u tim zemljama uspostavio red i učvrstio makedonsku vlast. On je vodio sa sobom nekoliko odreda falange, sve slonove, jedan deo strelaca i one Makedonce koje je Aleksandar hteo da vrati njihovim kućama jer su bili nesposobni za boj. Trebalo je usput da se pobrine da se iz unutrašnjosti pošalju namirnice na gedrozijsku obalu kojom je imao nameru da krene Aleksandar. Drugi deo vojske dobio je zadatak da štiti od napada kretanje flote. Brodovljem je komandovao Nearh. U leto 325. stigli su do mesta Patala (Hejderabad) gde počinje delta Inda. Indijski pohod je bio završen. Cela dolina Inda nalazila se sada pod kontrolom Makedonaca. Kod sliva Akesina i Inda dao je Aleksandar da se podigne nov grad Aleksandrija, jer se nadao da grad na tom mestu može imati veliku budućnost. Zemlje južno od tog grada do mora obrazovale su posebnu satrapiju. Za razliku od istočnog Pendžaba, ove zemlje Aleksandar je želeo trajno da zadrži u svojoj vlasti. Stvorio je razne baze i u njima ostavljao posade.

U Patali zadržao se oko pola godine. Ovde ga je zakupio nov zadatak: isčitivanje morskog puta između Indije i Persijskog zaliva. Trebalo je omogućiti povezivanje najudaljenijih tačaka njegova Carstva, gde su se tada nalazili, sa centralnim oblastima i Sredozemljem. To je bilo potrebno ne samo zato da bi se sačuvalo ono što je izvojevano oružjem, već i da bi se unapredila trgovina i da bi bogatstva i razne tekovine strujali s jednog na drugi kraj Carstva. Nije smela na tom ogromnom prostranstvu ostati nijedna oblast koja bi bila očepljena od ostalih. Sem ovih praktičnih ciljeva postojao je i neposredan interes za geografska otkrića. U izvesnom smislu i to je bilo osvajanje, osvajanje nepoznatih puteva.

Aleksandar je sam preduzeo ekspediciju za istraživanje delte Inda i izgradio pristanište i dokove za brodogradnju. Doplovio je do Indijskog okeana i žrtvovao Posejdonu za srećan povratak svoje flote. Plovidba desnim rukavcem Inda i prvi susret s Okeanom pokazali su se mnogo opasniji nego što se moglo predvideti. Široka nabujala reka i vetar suprotan struji, plima i oseka koja je čas dizala ladje u vis čas ih ostavljala nasukane na suvu, oštetili su mnoge ladje a poneke i sasvim razbili. Ove prirodne pojave bile su nepoznate ljudima sa obala Egejskog i Sredozemnog mora, gde nema ni tako velikih reka, ni tako silnih vetrova i gde su plima i oseka tako blage da se i ne primete. Drugi, levi rukavac Inda pokazao se mnogo povoljniji za plovidbu i na njegovom ušću Aleksandar je izabrao me-

sto gde je organizovana baza za polazak ekspedicije. Odlučeno je da flota ne krene odmah već sačeka poznu jesen kada mosunski vetrovi duvaju sa istoka prema zapadu i olakšavaju plovidbu u željenom pravcu. Za vodju ekspedicije izabran je iskusni i verni Nearh.

Aleksandar nije mogao dalje da odlaže povratak jer su iz raznih delova Carstva stizale vesti o neredima. Put koji je izabrao bio je najteži i najopasniji. Vodio je kroz surove predele Gedrozije (današnji Beludžistan), koji spada u najbednije krajeve sveta. Primorje kojim se kretala makedonska vojska je najpustiji deo ove puste zemlje. Danima se hodalo preko polja prekrivena trnjem, a zatim kroz pravu pustinju, bez vode, bez ikakvog života, sa živim peskom u koji su propadali ljudi i životinje. Žega je bila takva da se jedno vreme išlo samo noću. Svako skretanje značilo je opasnost da se zaluta. A Aleksandar nije hteo da se udalje od obale jer su oni morali da se brinu o floti, da za nju kopaju na odredjenim mestima bunare sa pijaćom vodom i pripremaju zalihe za flotu. Udaljavanje od obale značilo je dovodjenje u pitanje opstanak flote. Patrole su slate u unutrašnjost da pronalaze sela i donose namirnice. Sela su bila bedna, malo se šta moglo dobiti i od toga je trebalo odvojiti za Nearhovu vojsku. Naročito je bio mučan poslednji deo puta kroz pravu pustinju. Stoka je ginula, ljudi su se razboljevali i umirali. Na hiljade se računaju žrtve ovog dvomesečnog kretanja kroz paklenu vrućinu i sušu. Aleksandar je delio sve tegobe svojih vojnika. Išao je peške kao i oni, jeo što i oni. Jednom prilikom, pričaju, kad mu je jedan vojnik doneo na dnu šlema malo vode, on ju je čuteći prosuo na zemlju jer nije bilo za druge. Kada su već bili na izmaku snaga, kada je izgledalo da će svi podleći, ukaza im se najzad more. Razgrćući pesak na obali namere se na slatku i čistu vodu. Prema Arijanu (VI, 24) većina pisaca o Aleksandru kaže da se sve što je njegova vojska pretrpela u Aziji ne može uporediti s mukama podnesenim u Gedroziji. Dalje se već išlo drumom do carske rezidencije Pure, i tamo se vojska malo odmori, a zatim krenuše prema Karmaniji. U Gedroziji je Aleksandar smenio satrapa koji nije izvršavao njegove naredbe, a uskoro mu stigne vest da su se neki plaćenici pobunili i ubili indijskog satrapa Filipa. Aleksandar pošalje hitnu poruku Taksili i strategu Eudemu da oni preuzmu upravu nad Filipovom satrapijom.

Aurel Stein je 1943. proputovao Beludžistan sa željom da osvetli put Aleksandrov i o tome je ostavio opširan izveštaj:

Alexanders Route into Gedrosia, *Geograph. Journal* 102, 1943, 193-227. On misli da je Aleksandar izabrao karavanski put koji ga je udaljavao 50 do 90 milja vazdušnom linijom od obale zato što je taj put bio lakši, dok je na obalskom putu, između gora i mora, nedostajalo vode i namirnica. Up. H. Strassburger, *Alexanders Zug durch die gedrosische Wüste*, *Hermes* 80, 1952, 456; *Isti, Zur Route Alexanders durch Gedrosien*, *Hermes*, 82, 1954, 251 i d.

Opis puta kroz Gedrozijsku: Arijan, VI, 22-26; Strabon XV 2,4 (on kaže da se vojska nikad nije udaljavala od obale više od 500 stadija, da je češće izbijala na obalu i da kontakt nije gubljen tokom više nedelja).

Ne može se videti drugi razlog zašto je Aleksandar izabrao ovaj težak put, osim želje da ne ostane nijedna nepokorena oblast u granicama Carstva i da se ispita i ova veza ušća Inda sa unutrašnjošću zemlje. Prema Nearhu (Arij. VI, 24) on nije znao kolike ga teškoće čekaju. Svakako osnovni razlog je bio, kako kaže Nearh, neophodnost da se brodovlju pribavi iz unutrašnjosti sve što je potrebno. Legenda je govorila da se niko nije s vojskom spasio na tom putu sem kraljice Semiramide i da je Kir izgubio u toj neprohodnoj pustinji najveći deo svoje vojske kada se spremio za pohod u Indiju. I to je tobože navelo Aleksandra da pokaže kako on može više nego ostali.

E. Badian, *Harpalos*, *Journal of Roman Studies* 1961, 21, ne veruje u motive koje navodi Nearh. On misli da su Aleksandra naterali na put kroz gedrozijsku pustinju strah od vojske i želja da pojača veru u sebe i obnovi glas da može da učini natprirodne stvari, da nadmaši i legendarne uzore. Ali bogovi su ga izneverili, gubici su bili mnogo veći nego što se moglo oprostiti i to je bio jedan od razloga surovosti koje će pokazati odmah po završetku ovog puta.

U Karmaniju stiže i Krater s vojskom i slonovima. Usput je intervenisao gde je bilo potrebno i neke odmetnike doveo Aleksandru. Dodjoše i satrapi Arije i Drangijan, Parta i Hiršana. Među komandantima koji su došli u susret Aleksandru bili su i Kleander i Sitalk. To su oficiri koji su bili ostali u Mediji sa Parmenionom i koji su, izvršujući tajno naredjenje kraljevo, ubili Parmeniona. Sada se govorilo da su oni izvršili razna nepravredna dela prema podanicima, da su pljačkali hramove, otvarali stare grobove. Kad se do-

kazalo da su optužbe tačne, Aleksandar ih je dao pogubiti. Prema zvaničnoj istoriografiji on je takvim postupcima želeo da sačuva poverenje narodnih masa prema centralnoj vlasti. To je bio jedini način da se održi red u zemlji. Mesto gde su se sastali Aleksandar i Krater (Galaškird) je saobraćajni čvor puteva koji vode u Arabiju, u centralnu Aziju, Persiju i Suzijanu. Na tom mestu Aleksandar je dao da se osnuje još jedna Aleksandrija.

Bilo je prošlo već nekoliko meseci otkako su krenuli iz Patale i za sve to vreme nije bilo vesti o floti. Pusta i nepristupačna obala koja je bila jedino utočište za ladje kada more postane opasno nije ostavljala mnogo nade da će se flota spasti. Utoliko je bila veća radost Aleksandra kada se najzad sastao sa Nearhom i saznao da mu je vojska spasena. Taj dan, rekao je, bio mu je draži nego posedovanje cele Azije. Srećan trenutak ponovnog sastanka cele vojske proslavljen je svečanim praznicima: žrtvovano je bogovima, priredjene su parade, igre, takmičenja, dodeljena odlikovanja i unapredjenja.

Vulgata (Diodor, Plutarh, aluzije kod raznih drugih grčkih i rimskih pisaca) opisuje prolaz Aleksandrov kroz Karmaniju kao prave bahanalije. Aleksandar se tobože, sedam dana i noći, kretao u svečanim iskićenim kolima koja su vukli osam konja, ležeći sa svojim drugovima za zlatnom trpezom, pijući i lumpujući, za njim su išla druga kola isto tako iskićena a oko njih svirali, pevali, vikali, orgijali ostali vojnici. To je trebalo da bude oponašanje mitskog triumfalnog povratka Dionisa iz Indije. Arijan spominjući ova kazivanja naglašava da o tome ne pišu ni Ptolemej, ni Aristobul, niti iko kome se može verovati (Arij. VI, 28). Povod za nastanak legende dale su verovatno svečanosti priredjene u Karmaniji u proslavu srećnog povratka vojske.

Nearhovu plovību poznajemo u svim pojedinostima, jer ju je sam Nearh, na osnovu svojih svakodnevnih beležaka, opisao u posebnoj spisu (Parapluus), koji je Arijanu poslužio kao glavni izvor za njegovu knjigu o Indiji ("Indike"). Ekspedicija je imala zadatak da ispita obalu, njene zalive i ostrva, da utvrdi ima li naselja i luka, da li je zemlja plodna i šta radja. Nearh je brižljivo zapisivao, a zatim živo opisao sve što su videli i doživeli: precizne podatke o odstojanjima između luka, o predjenom putu od dana do dana, o prirodi

obale, o flori i fauni, o izgledu i običajima varvarskih plemena. Plovidba je trajala 80 dana od luke Karači (koju je Nearh nazvao Aleksandrovim pristaništem). U toj luci su se oni sklonili kada su, uskoro posle Aleksandrova odlaska, morali da napuste ušće Inda zbog pobune nekih domorodačkih plemena i tamo ostali do oktobra, čekajući povoljne vetrove. Početak puta bio je dosta lak, ali uskoro je nastala negostoljubiva obala. Naselja su bila retka, stanovništvo malobrojno i sa te strane nije bilo opasnosti. Obično su varvari napuštali svoje domove i prepuštali hranu napadačima, ili bi je s njima podelili. Samo u dva maha su morali da se bore Makedonci. Snabdevanje je bilo teško zato što ih je bilo mnogo (najmanje 100 ladja i 5.000 vojnika), a sva obala krajnje siromašna i oskudna. Plovilo se u kratkim etapama i često su pristajali uz obalu da uzmu hranu i vodu. Na više mesta oni su nailazili na bunare i skladišta hrane koje im je vojska koja se kretala s Aleksandrom pripremila. Na početku teškoće su uglavnom dolazile od prirodne obale, koja je bila strma sa mnogo podvodnih stena ili sa lagunama koje su onemogućavale iskrcavanje. Zatim je nastupila pusta neobrađena obala na kojoj su živeli Ihtiofagi, ljudi koji se hrane isključivo ribom, divljaci kakve ranije Grci nisu videli. I svoju malobrojnu stoku hranili su ribama tako da je i meso ovaca udaralo na ribu. A zatim su naišli na prve vočke, na urme, pa na naselja u koja su morali s oružjem u ruci da prodru da bi oteli nešto malo žita. Glad je morila posadu i bilo je potrebno nadčovečanske volje i autoriteta da se održi poslušnost i go život. Ljudi su dolazili u iskušenje da se ubiju da bi se spasli stradanja. Nearh je davao primer istrajnosti i hrabrosti. Bilo je raznoraznih opasnosti. Kada su se približavali nekim ostrvima, mornari nisu hteli da se iskrcaju zato što su prema legendi to bila ostrva Sunca i niko ne sme da stupi na njih. Nearh je primorao svoje ljude da se iskrcaju i oslobode sujeverja. Drugi put, na ušću jedne reke, naišli su na stubove vodene koji su se dizali ispred njih. Vojnici su pretrnuli od straha. To su bili kitovi. Ali na Nearhov poziv da jurnu na njih kao na neprijatelje, oni podignu graju, zatrebu u trube i nemani se uplaše, zarone i nestanu. Kroz moreuz Ormuz uplovili su u Persijski zaliv. Na arabijskoj strani videli su rt odakle su mesopotamski trgovci izvozili začine, ali Nearh nije dozvolio da skreću od utvrđenog puta i tako su doplovili do ušća reke Anamide, koje je oko 150 km. udaljeno od mesta gde su Aleksandar i Krater bili podigli makedonski logor. Nearh je uputio izvidnicu u unutrašnjost da se raspita za makedonsku

vojsku. Ona se srela s izvidnicom koju je sa svoje strane bio poslao Aleksandar, zabrinut za sudbinu svog admirala i svoje flote. Kraj ove teške ekspedicije proslavljen je žrtvama zahvalnicima i igrama. A zatim se Nearh vratio na more da do kraja završi zadatak. Duž istočne obale Persijskog zaliva doplovio je do reke Pasitigris i njome, uzvodno, do Suze. Ovaj deo puta, na kome su imali kao vodiča jednog iskusnog Iranca, nije bio ni težak ni interesantan. Tako se sretno završila ova istraživačka ekspedicija koja je pre svega dokazala postojanje morskog puta između Indije i Mesopotamije. Zapažanja koja je Nearh učinio na tom putu bila su od velike vrednosti za grčku nauku: ona su proširila znanja o tropskoj flori i fauni i upoznala Grke sa plemenima od kojih su se neka nalazila na stupnju divljaštva (jedno pleme u oblasti Oreita nije znalo za metal već se služilo orudjem od kamena).

O Nearhu v. W. Capelle, RE XVI, 1938, 2144 i d. - Odlomak iz Arijanove Indike, u kome se opisuje Aleksandrov sastanak sa Nearhom, preveo je M. Djurić, Istorija Grčke do Aleksandra Makedonskog, u odabranim izvorima, str. 250 i dr.

Zapažanja Nearhova, tako dragocena za nauku, postala su osnova za širenje raznih priča o fantastičnim bićima koja naseljavaju Aziju. Te su priče našle svoje mesto u Romanu o Aleksandru.

14) SREDJIVANJE PRILIKA U CARSTVU

U proleće 324. okupila se najzad ponovo sva makedonska vojska u Suzi. Bilo je krajnje vreme da se Aleksandar vrati. Njegov pohod u Indiju otegao se isuviše i činilo se nemogućim da se on izvuče živ odatle. Put kroz Gedrozijsku pustinju ulio je još veće nade pojedinim satrapima, koji su počeli da zloupotrebljavaju svoj položaj i vrše razna nedela, da se ne moraju plašiti njegova povratka. Širili su se glasovi o njegovoj smrti i mnogi su počeli da naoružavaju privatne najamničke odrede i da se odmeću od kraljevske vlasti. Pljačkani su hramovi, otvarane grobnice i vršene razne nepravde nad narodom. Aleksandar je kažnjavao kratkim postupkom izdajnike, uzurpatore. Od 22 satrapa koji su nam poznati 325. šest je ubijeno, dva su smenjena. Osim toga, kao što smo videli, u Karma-

niji su likvidirani makedonski stratezi Kleandar i Sitalk, a s njima izgleda još dva makedonska oficira koji su kao i oni optuženi za nedela. Ovo čišćenje administrativnih vrhova objašnjava Arijan željom Aleksandrovom da se njegovim podanicima ne čine nikakve nepravde i nasilja. Vulgata govori o promeni karaktera kod Aleksandra: postao je sumnjičav i lako verovao optužbama. I dok zvanična istoriografija (Arijan) kaže da je on kažnjavao strašno i za male prestupe jer je smatrao da su ljudi koji čine takve prestupe sposobni da učine i velike, Kurcije pripisuje promenu naravi rdjavom uticaju koji vrši prevelika sreća. Psihološki je pravilnije objasniti strogost i nemilosrdnost s kojom je Aleksandar uklonio sve nepouzdanе ličnosti sa položaja i zamenio ih sebi odanim ljudima, strahom i nesigurnošću nego obešću zbog velike sreće. Međutim, posebno objašnjenje za ove postupke i nije potrebno. Sasvim je razumljivo i ljudski da su pojedini satrapi iskoristili dugo odsustvo kralja i glasove o njegovoj smrti da se osamostale (među njima je moglo biti i takvih koji su računali sa obnovom persijske države), kao što je razumljivo i ljudski što je Aleksandar, pošto je završio svoj dug pohod kroz daleke zemlje Srednje Azije i Indije, preduzeo neophodne mere za učvršćenje svoje vlasti i zavodjenja reda u Carstvu. On se s pravom morao bojati opozicije u krugovima makedonskih oficira koji se nisu slagali s njegovom politikom uvođenja Persijanaca u administraciju i vojsku. Ubistva Filote, Parmeniona, Klita i Kalistena, opravdana ili ne, otudjila su od njega mnoge uticajne ličnosti. Kakve su se intrige plele u njegovom odsustvu, kakve klike obrazovale? Kleandar je bio brat Kena, koji je na Hifasisu govorio pred Aleksandrom u ime vojske. Ne treba li njegovo ubistvo dovesti u vezu sa Kenovim istupom? I Kenova smrt, uskoro posle incidenta na obalama Hifasisa, učinila se sumnjivom. Ako je Aleksandar, ljuť zbog njegove iskrenosti, dao da se nećujno ukloni, onda je Kleandar postajao opasan. Tako je jedno ubistvo povlačilo za sobom drugo. Bilo je tih godina i pobuna običnih vojnika. Jedna grupa pobunjenih najamnika ubila je, kao što smo videli, indijskog satrapa Filipa. 3.000 najamnika pobunilo se 325. u Baktriji, kad je stigla vest o Aleksandrovoj smrti kod Maljana, i izabrala vodju koji im je obećao da će ih vratiti njihovim kućama (njihova sudbina nije nam poznata, prema Kurciju koji o tome priča najopširnije, oni su uspeli da ostvare svoju nameru; prema Diodoru, oni su masakrirani posle Aleksandrove smrti). Ali na ogromnom prostoru koji je Aleksandar

u toku nekoliko godina potčinio svojoj vlasti, upravo je čudno što nije došlo do više nereda. Uostalom, karakteristično je da pobune izbijaju na vest o njegovoj smrti. Nema nijednog podatka koji bi ukazivao na rascep između vojske i kralja. Za suzbijanje daljih pokušaja odmetništva, Aleksandar je naredio svim satrapima i makedonskim komandantima da odmah raspuste najamničke trupe koje su, u njegovom odsustvu, za svoj račun sakupili.

E. Badian, Harpalos, *Journal of Roman Studies* 1961, 17 i d. nastoji da rekonstruiše pravu istorijsku pozadinu ove mutne epohe koju on naziva "dobom terora". Strahovladu je, po njegovom mišljenju, izazvao strah - strah od oficira i strah od vojnika -, a privedena je u delo silom kojom je Aleksandar raspolagao za uklanjanje uzroka tog straha.

Samo je jedan čovek izbegao Aleksandrovu kaznu: Harpal. Makedonac kneževskog porekla, prijatelj Aleksandrov iz detinjstva, nesposoban za vojnu službu, Harpal je postao nadzornik ratne blagajne, možda još pre persijskog pohoda. U Ekbatani, pred polazak za Baktriju, on je primio na rukovanje ogromna blaga koja su zaplenjena u ahemenidskim rezidencijama. U početku vršio je revnosno i savesno svoju dužnost, slao je Aleksandru potreban novac, oružje, pojačanja. Ali što se više Aleksandar udaljavao prema istoku, to je više zaboravljao svoje obaveze i gubio osećanje odgovornosti. Počeo je da živi u Vavilonu raspusnim životom, smestio se se u carskoj palati, trošio pare nerazumno i neštedimice na žene i istočnjačku raskalašnost. Svoje ljubavnice uzdizao je pred narodom kao da su kraljice. Počasti koje im je ukazivao i prava koja im je davao izazivala su opšte negodovanje. Harpal nije smeo da sačeka povratk Aleksandrov. Sa 30 ladja, 6.000 najamnika i 5.000 talenata iz državne kase, on je pobegao u Grčku i zatražio azil u Atini (proleće 324). Harpalovo bekstvo iz Vavilona možda je dalo povoda Aleksandru da izda naredjenje o rasturanju privatnih odreda najamnika (redosled događaja u ovoj tako uzburkanoj godini ne možemo sigurno utvrditi). U svakom slučaju ono ga je navelo da se ozbiljno pozabavi situacijom u Grčkoj, jer je bilo jasno da će Harpal pokušati da svoje snage upotrebi za dizanje ustanka.

Bilo je prošlo deset godina otkako je krenuo iz Makedonije ostavivši Antipatra da kao njegov zamenik vrši najvišu vlast u Makedoniji i Grčkoj. Ovaj odani i energični general davao je sve od se-

be kako bi sačuvao netaknutu makedonsku moć na Balkanu, ali njegov položaj poslednjih godina nije bio nimalo zavidan. 325. god. je trački strateg Zopirion preduzeo pohod u Skitiju s namerom da sa evropske strane dodje do granica Baktrije. Pogrešne predstave o ovim severnim zemljama, uverenje da su Jaksart (Amu-Darija) i Tanais (Don) ista reka činile su da ovaj cilj nije izgledao neostvarljiv. Prodro je do Boristena i opsednuo Olbiju, ali je pretrpeo strahovit poraz. To je imalo za posledicu dizanje Trakije na ustanak pod vođstvom odrijskog kralja Seztha. Antipatar nije bio u stanju da podigne potrebne snage za ugušivanje tog ustanka, jer je stalno morao da odvaja nove kontingente za rat u Aziji.

I u Grčkoj stanje nije bilo nimalo spokojno. Mir koji je zaveden posle pobeđe nad Agisom bio je pun pretnji. Iako su svuda na vlasti bili promakedonski elementi, opasnost od novih pobuna nije bila uklonjena. Udaljenost na kojoj se nalazio makedonski kralj ulivala je smelosti njegovim protivnicima. Niko nije mislio na borbu sa gospodarem Azije, ali su se nadali promeni sreće. Situacija u Atini najbolje ilustruje stanje duhova. Atina je u to vreme, posle razaranja Tebe i poniženja Sparte, bila jedina grčka država koja je mogla da pomišlja na samostalnu politiku i rukovodeću ulogu u grčkom svetu. Glavnu reč u njenoj upravi imali su naravno prijatelji Makedonaca, kao što su bili Demad, koji je duže vremena bio blagajnik vojne kase i Fokion, koji je iz godine u godinu biran za stratega. Ova dva čoveka su ne jednom izvukli državu iz teške nevolje zahvaljujući svojim vezama sa Filipom i Aleksandrom. Finansijama je upravljao, na opšte zadovoljstvo Likurg, čiju su saradnju, uprkos njegovim antimakedonskim neskrivenim osećanjima, prihvatili i njegovi politički protivnici. Demosten, zastrašen primerom Tebe, i sam kao da se pokolebao u ono što je dotle sa toliko žara branio i približivši se Demadu zauzeo je stav pun obzira prema Aleksandru. Njemu se ima zahvaliti što se Atina nije upustila u avanturu sklapanja saveza s Persijom kada je Aleksandar prešao u Malu Aziju, iako je istupio, istina ne mnogo energično, protiv davanja ladja, koje je Aleksandar na osnovu savezničkog ugovora tražio 335/4. g. S druge strane, usprotivio se svim silama i postigao da se ne pruži podrška Agisovom pokretu, čime je izazvao prekore čak i makedonofila Eshina. Takvim svojim stavom on se sasvim otudio od Hiperida i Dinarha, koji su ostali zakletí neprijatelji Makedonaca. Teško je reći da li ovaj preokret kod Demostena znači političku opreznost ili oportunizam. U

atinskoj skupštini čuli su se glasovi protiv ulizica i prodanih duša koje su gládale da se dodvore makedonskom kralju i njegovim ljudima. Čuli su se protesti protiv gaženja ugovora o Opštem miru od strane Makedonaca, koji su sami taj pakt diktirali. Hiperid i Dinarh žigosali su u svojim vatrenim govorima kolebljivo i nemuževno držanje Demostena. Ipak, kako pokazuje uspeh njegove znamenite besede O vencu, održane 330. g., Demosten je u očima naroda sačuvao svoj autoritet. Njegov protivnik Eshin bio je osuđen i, mada Demosten nije u svom govoru pravio nikakve aluzije na sadašnjost, njegov uspeh bio je u izvesnom smislu antimakedonska demonstracija. Neosporo je, međutim, da Demostenova politika u vreme Aleksandrove vlade nije bila u skladu sa njegovim ranijim beskompromisnim načelima. Sporovi i trzavice između branilaca i protivnika makedonske hegemonije u Atini zaoštrili su se dvadesetih godina i zbog gladi koja je zahvatila grad. Svakome je bilo jasno da glad nije toliko posledica nerodnih godina koliko otežanog snabdevanja žitom posle zatvaranja crnomorskih tržišta za atinsku trgovinu. Žito sa crnomorskih obala odlazilo je makedonskoj vojsci, Egipat je prodavao žito onome ko najviše da i Rod je uspeo da preotme monopolistički položaj Pireja u trgovini žitom u Egeji, a uvoz žita sa Zapada bio je otežan. Zbog toga je u Atini cena žitu porasla na nekoliko puta, a isto tako su porasle i cene drugim namirnicama. Bilo je doduše država i pojedinaca koji su uprkos teškim vremenima pomagali Atini. Među njima je bio i Harpal. On je 326. uputio u Pirej jedan transport žita i Atina mu je u znak zahvalnosti dala građansko pravo. On je zadužio i neke uticajne Atinjane darovima i zbog toga je, bežeći ispred Aleksandra, izabrao Atinu kao svoju bazu.

Slično Atini i druge grčke države bile su rastrgane otvorenim ili zataškanim sukobima između promakedonskih i antimakedonskih elemenata. Intervencija Antipatra u mnogim mestima naterala je sve one koji su se odupirali makedonskoj vlasti da zatraže utočište van svoje domovine. Broj političkih izbeglica uzeo je poslednjih godina takve razmere da je predstavljao ozbiljnu opasnost za mir u Grčkoj. Lutajući po grčkom svetu emigranti su širili oko sebe nezadovoljstvo i buntovništvo. To su većinom bile žrtve Antipatrovih nasilnih mera i prema tome protivnici Makedonije. Ali je među njima moglo biti i ljudi koji su simpatizali s Makedoncima. Ukoliko je sprovedena u život naredba koju je Aleksandar izdao posle Gaugamele da se ukinu tiranije u svim gradovima Korinskog saveza, tih je ljudi mog-

lo biti i više. Ali, nemamo nikakvih dokaza da se postupilo po naredbi. Ovo naredjenje je bilo izdato s ciljem da olakša Antipatrov obračun s Agisem, pre nego što je Aleksandar saznao za njegovu pobjedu, i dok je stiglo u Grčku, ono nije više bilo aktuelno.

Političkim emigrantima pridružuju se kao elemenat nemira i brojni grčki plaćenici koji su nekada služili Persijancima i koji su posle Darijeva poraza uspjeli da se izvuku iz Azije i prebace u Grčku. Rt Tenaron na najjužnijoj tački Peloponeza postao je mesto okupljanja i neka vrsta tržišta za nezaposlene najamnike. Kada je početkom 324. god. Aleksandar naredio svim satrapima i stratezima da rasture najamničke trupe koje su za svoj račun bili digli, znatno je porastao broj lutajućih plaćenika koji su, u očekivanju novog zaposlenja, živeli od pljačke. Mnogi od tih najamnika uspjeli su da se prebace na rt Tenaron, a s njima su prešli i neki persijski satrapi i drugi oficiri koji su nastojali da mobilišu nove snage za borbu protiv Aleksandra.

15. POSLEDNJE PORUKE GRČIMA HARPALOVA AFERA

Teška situacija u Grčkoj iskomplikovala se još više kada se, u rano leto 324, pojavio kraljev specijalni izaslanik Nikanor (iz Stagire, sinovac Aristotelov) sa raznim naredjenjima od kojih je jedno naročito uzbudilo duhove. To je bila naredba svim grčkim gradovima da prime natrag političke izbeglice. Pravi domet ove Aleksandrove odluke nije jasan. Tekst značajnog akta koji je izazvao isto toliko otpora koliko i oduševljenja nije nam sačuvan. Ne znamo ni kome je upravo bio upućen, da li pojedinim gradovima direktno ili pak sinedrimu Korintskog saveza. Nikanor je imao nalog da na predstojećim Olimpijskim igrama pred okupljenim Grčima obnarođuje Aleksandrovu poruku. U njoj se kralj obraća grčkim političkim emigrantima i kaže da nije on kriv za njihovo izgnanstvo, ali da želi da postane uzrok njihovom povratku. Dodaje da je naložio Antipatru da silom primora na poslušnost svaki grad koji bi se usprotivio primanju emigranata. Proklamacija koju spominje nekoliko izvora nije identična sa dekretom o povratku izgnanika koji je Aleksandar doneo u proleće 324. u Suzi i o kome je govorio pred vojskom. U tom dekretu bilo je posebnih odredaba za pojedine gradove i na njega se poziva jedan natpis iz Tegeje, u kome se govori o merama za sprovođenje u život ove odluke. Sa

dolaskom Nikanora, ova odluka je postala opšta tema razgovora i briga cele Grčke. Znajući za značajno saopštenje koje treba da bude javno proklamovano, izbeglice sa svih strana sjatiše se u Olimpiju. Bilo ih je preko dvadesethiljada prisutnih. Čitanje poslanice izazvalo je buru oduševljenja. Aleksandar je doista mogao da računa ubuduće na njihovu podršku i odanost.

Drukčije su, međutim, na ovu odluku gledali gradovi koji su morali da otvore vrata emigrantima. Prema Diodoru, mnogi su od njih primili naredjenje s dobrom voljom i nadom da će doprineti sredjivanju prilika. Ali to nije bio slučaj s Etolijom i Atinom za koje je ova odluka značila gubitak značajnih poseda. Etolija bi morala da vrati Akarnancima oblast Oinejadu, koju je nedavno bila okupirala i da povuče sa nje svoje koloniste. Atinu je pak dekret pogadjao pre svega odredbom o Samu. Na tom ostrvu živeli su već tridesetak godina atinski klerusi i Filip II priznao je 338. godine pravo Atinjana na Samos. Ali na početku rata s Persijancima ostrvo je palo pod persijsku vlast i 333. god. oslobođeno je od strane Aleksandra. Stoga je Aleksandar polagao izvesna prava na ovo ostrvo. Možda pod pritiskom izbeglih Samljana, kojima su Atinjani oduzeli zemlju, ili zato da bi oslabio i ponizio Atinu, on je odlučio da se Samos vrati Samljanima i da Atina iseli odatle svoje kleruhe. Atina je bila revolucionarna ovom odlukom i pomišljala je na oružani otpor, započete su čak i tajne pripreme, ali se ona očigledno osećala nedovoljno jakom da se meri sa kraljem Azije i zato je odlučila da pokuša da ubedi Aleksandra da joj ostavi Samos. Odabrana je komisija na čelu sa Demostenom koja se uputila u Olimpiju da pregovara sa Nikanorom i da pokuša da izmeni odluku.

Dekret o vraćanju emigranata značio je otvoreno gaženje Ugovora o Opštem miru i savezu, prema kome nijedna strana nije imala prava da se meša u unutrašnje poslove druge države niti da pomogne nasilno vraćanje izbeglica u bilo koju državu članicu tog saveza. Stoga je prihvatanje ovog dekreta dovodilo u pitanje suverenitet i autonomiju Atine i drugih grčkih država. Aleksandar je morao znati da će naići na veliki otpor. Ali je to očigledno bilo jedino rešenje za one desetine hiljade ljudi bez kuće i kućišta koji su lutali po grčkom svetu i predstavljali stalnu pretnju miru i bezbednosti. Ima u Nikanorovoj proklamaciji jedna rečenica kroz koju se nazire još jedan cilj koji je Aleksandar možda želeo da postigne ovom naredbom. To je rečenica u kojoj kaže da on nije kriv za izgnanstvo političkih e-

migranata. Ko je mogao biti kriv što su toliki ljudi morali da beže iz svog grada? Misli se da je Aleksandar hteo da baci krivicu za nesredjeno stanje u Grčkoj na Antipatra. Ne vidim zašto ne bismo prihvatili da je on doista bio nezadovoljan režimom tiranija koje je njegov namesnik sproveo. Naredjenje da se ukinu sve tiranije u granicama Korinskog saveza 330. g., s jedne strane, nemilost u koju je pao Antipatar, njegovo smenjivanje sa položaja namesnika i pozivanje na dvor, koje će uslediti tokom iste 324. godine, s druge strane, pokazuju da je Aleksandar želeo nešto da izmeni u upravi Makedonije i Grčke.

Osim naredbe o vraćanju emigranata. Nikanor je doneo i druge instrukcije, medju kojima i jednu koja se ticala Ahajskog, Arkadskog i možda Beotskog saveza. Najznačajniji je, međutim, uz dekret o emigrantima, zahtev Aleksandrov da mu Grci odaju božanske počasti. Ovaj zahtev izgleda zbunjuje mnogo više moderne naučnike nego što je izazvao otpora kod Grka. Deifikacija živog kralja lakše je prihvaćena nego naredba o prihvatanju izbeglica. Većina država uvele su bez mnogo gundjanja Aleksandra u panteon svojih bogova. Ponegde to je olakšano time što je njegov kult vezan za kult nekog drugog božanstva. U Atini, gde je ovo pitanje izazvalo prilično diskusije, Demad je predložio da se kralj uvrsti u olimpijske bogove kao "drugi Dionisije". Tom prilikom je on opomenuo svoje sugrađane, čineći aluziju na spor oko Sama, "neka paze da čuvajući nebo ne izgube zemlju" (videte, ne dum caelum custoditis, terram amittatis, Val. Max. VI 1,2). I Demosten se saglasio s tim predlogom da bi stvorio povoljnu atmosferu za pregovore oko ostrva Sama.

Zahtev za deifikaciju nije predstavljao ništa neprihvatljivo za tadašnje grčke pojmove. On je upućen, kao što smo rekli, samo Grcima, i to gradovima Korinskog saveza. Jonski gradovi su po sopstvenoj inicijativi uveli kult kralja još za njegova života, kao svome velikom dobrotvoru. Na Istoku apoteoza nije bila potrebna. Neograničena vlast bila je u istočnim despotijama ukorenjena tradicija i bez vere u božansku prirodu vladara. Ni Ahemenidima, ni moćnim asirskim autokratima pre njih nisu ukazivane božanske počasti. Zahtev za deifikaciju izrastao je iz helenskih shvatanja. Izmedju bogova i ljudi nije kod Grka postojala apsolutna razlika, nepremostiva brana Mitski rodonačelnici plemena i osnivači gradova poštovani su oduvek kao heroji. A u vreme kada je sofistika podrila stara verovanja i kada se sva vera okrenula čoveku, kada se spas očekivao sve više

od ljudi a ne od bogova, ukazivanje božanskih počasti istaknutim pojedincima poniklo je samo od sebe. Spartanski kralj Lisandar bio je možda prvi čovek kome su podignuti žrtvenici, prinošene žrtve i pevani peani "kao bogu", čija je statua postavljena pored statua olimpijskih bogova u Delfima. I sam Aleksandrov otac Filip je dao da se u svečanoj povorci na svadbi u Egama nosi pored dvanaest bogova i njegova statua. Drugi slični momenti, zabeleženi u izvorima, pokazuju kako je postepeno sazrevala, s jedne strane, lična samouverenost pojedinaca. u njihovu nadčovečansku prirodu, s druge strane, spremnost običnih smrtnika da te pojedince poštuju kao bogove. Kod Aleksandra, zahtev za deifikaciju predstavlja prirodnu kulminaciju na njegovom putu uzdizanja iznad ostalih ljudi. On odražava njegovo ubeđenje da je po prirodi svojoj bliži bogovima nego ljudima. Ako je, na onoj zlokobnoj večeri, kada je ubio Klita, mogao da kaže okupljenim Grcima da se oni svakako moraju osećati u društvu Makedonaca "kao polubogovi medju zverima" onda je on, koji je nadmašio svojim delima i Herakla i Dionisa, sam sebi morao izgledati kao bog. Zar nije Isokrat pisao Filipu, posle pobede kod Heroneje, da kad potčini persijskog kralja "ništa mu drugo ne preostaje nego da postane bog?"

Zahtev za deifikaciju ima vrlo velik politički značaj. Kao hegemom Korinskog saveza Aleksandar je bio ograničen u svojoj vlasti nad Grcima. Svako njegovo naredjenje pojedinim gradovima ili celom Savezu značilo je kršenje ugovora. Neki naučnici misle da je osnovni motiv za traženje deifikacije Aleksandrova želja da Grcima namegne svoju volju, da stekne i formalno pravo da se može mešati u njihove unutrašnje poslove, da im naredjuje. Drugi, naprotiv, primećuju da je i ranije bilo mešanja i kršenja odredaba Korinskog saveza, kao i to da su Atinjani priznali Aleksandra za boga ali nisu se pokorili njegovom dekretu o povratku izgnanika. Politička i verska strana zahteva za deifikaciju su nerazdvojne. Za grčke polise nije postojao legalan način da se uključe u jednu monarhiju i priznaju vlast kralja. Uzdizanjem kralja za boga veza je uspostavljena a da se nije okrnjila formalna autonomija.

Takvo je bilo stanje u Grčkoj kada se Harpal sa svojih 30 ladja, 6.000 vojnika i 5.000 talenata pojavio u atinskoj luci. Iako je bio atinski građanin i njihov dobrotvor, Atinjani nisu smeli da ga puste u grad, bilo što su se bojali Aleksandra ili što im je samo po sebi izgledalo opasno da prime u svoje zidine čoveka sa tolikom vojskom i flotom. Skupština je o tome raspravljala i Harpalu je saopšteno da mu

se odbija pristup u grad. Međutim, kada je Harpal ostavio svoju vojsku na rti Tenaronu i vratio se samo sa tri trijere i 700 talenata, dozvoljeno mu je da udje, s tim da novac deponuje na Akropolu. U isto vreme stigao je zahtev kraljevog blagajnika i satrapa u Kariji Filoksena da se Harpal preda, a uskoro su taj isti zahtev uputili i Antipatar, pa i Olimpijada. Iako su makedonofili tražili da se postupi po ovom zahtevu, Fokion se tome usprotivio i odlučeno je, na Demostenov predlog da komisija preuzme novac, a Harpal da se drži u zatvoru dok neko ne dodje po njega od strane samog Aleksandra. Međutim, kada je novac na Akropolju izbrojan, ispostavilo se da ima samo 350 talenata. Harpal je očigledno upotrebio kraćko vreme pre hapšenja da s jednim delom ukradenog novca podmiti ljude i pridobije sebi prijatelje. I da skandal bude još veći, nekoliko dana posle toga pobjegao je iz zatvora uprkos stražama. Uzeo je svoje najamnike sa Tenara i prebacio se na Krit. Uskoro je tamo ubijen od nekog svog oficira.

U pogledu njenih odnosa sa Aleksandrom to je bilo za Atinu srećno rešenje. Jer izgleda da se u Aleksandrovom logoru tada mnogo govorilo o ratu s Atinom. Opasnost od opšteg ustanka u Grčkoj, koji bi zahvatio, pored Atine, Etolce, Spartu, Ahajce, Arakadjane, povećana Harpalovim bekstvom, morala bi da izazove potrebne mere predostrožnosti na makedonskoj strani da se nije ovaj incident tako brzo i neslavno po Harpala svršio. U Atini je, međutim, izbila prava afera oko nestalog novca. Istraga je poverena Areopagu, ali je ovaj odugovlačio stvar i, uprkos traženjima skupštine, odlagao donošenje bilo kakve presude. Stvar se oteglala čitavih šest meseci. To je bilo upravo vreme kada se rešavalo i pitanje izgnanika i božanskih počasti. Tada je Demosten savetovao da se prihvati zahtev za deifikaciju i da se pošalje Aleksandru poslanstvo koje će mu ukazati božanske počasti ali i do kraja nastojati da ne popusti po pitanju izgnanika. U međuvremenu desilo se da je jedan Harpalov rob uhvaćen i da je izdao imena onih koji su od Harpala primili novac. Među njima nije bilo Demostenovog. Ali, kad je Areopag najzad završio istragu i predao stvar sudu, na spisku optuženih za primanje mita, bio je izmedju ostalih i Demosten. Na početku on nije poricao optužbu da je primio od Harpala 20 talenata ali je tvrdio da je taj novac upotrebio za državne poslove o kojima ne može javno da govori. Docnije je izmenio izjavu, poricao svako primanje mita, optuživao Areopag da želi da ga uništi da bi se ulagao Aleksandru, tražio da

se iznesu dokazi. Sud je prihvatio odluku Areopaga i osudio Demostena na novčanu kaznu. I Demad je takodje bio osuđen. Demosten nije mogao da plati kaznu i bio je uhapšen. Nekoliko meseci pre Aleksandrove smrti uspeo je da pobjegne iz zatvora i sklonio se najpre u Troizenu a zatim u Eginu. Afera je okončana tek u proleće 323.

Nikanorova proklamacija Diodor XVIII 8,2 (up. i XVII 190,1), verovatno prema Hijeronimu, smatra se većinom autentičnom. Ostali izvori za dekret o povratku emigranata: Kurcije Ruf X 2,4, Justin XIII, Dinarhov govor protiv Demostena (c. 82) i Hiperidov govor protiv Demostena (c. 18). Zakoni iz Tegeje i Mitilene, u kojima se govori o privodjenju ovog dekreta u život: Tod, Greek Historical Inscriptions II, br. 201 i 202. Prema Diodoru, Aleksandar je izdao ovu naredbu radi slave i da bi imao odane pristalice u grčkim gradovima u slučaju prevrata. Vilken dovodi ovu meru za smirivanje Grčke u vezu sa Aleksandrovim planovima na Zapadu. - Up. A. Aymard, Un ordre d'Alexandre, REA 1937, 5 i d.; G. De Sanctis, Gli ultimi messaggi di Alessandro ai Greci. Rivista di Filologia 1940, 1 i d. E. Bickerman, La lettre d'Alexandre aux bannis grecs, REA 1940, 25 i d. O problemu političke emigracije kao i o otpuštenim najamnicima koji su ugrožavali mir u Grčkoj raspravlja u širokim okvirima opšte Aleksandrove politike 324. g. E. Badian, Harpalus, Journal of Hellenic Studies 1961, 16 i d.

To je istovremeno i najnovija rasprava o Harpalovom bekstvu i Harpalovoj aferi u Atini. Situaciju u Atini u ovo doba poznajemo iz govora Hiperida, Dinarha i Demostena; kao i iz Plutarhove biografije Fokiona. Badian preteruje kad kaže da je Aleksandar našao u Harpalu sebi ravnog (n.d. str. 23) i da je Aleksandar uklonio sve sposobne ljude i na njihovo mesto postavio "bezazlene ništarije". Izvori nisu zabeležili ništa pozitivno o Harpalu. Sve njegove radnje karakterišu ga kao običnog avanturistu. Up. Berve, Das Alexanderreich II, s.v. Harpalos i Demosthenes.

Za problem deifikacije v.: U. Wilcken, Zur Entstehung des hellenistischen Königs-kultes, Sitzungsberichte d. Preuss. Akad. 1938, 298-305; Ed. Meyer, Alex. d. Grosse und die absolute Monarchie, Kleine Schriften I, 312 i d.; W. W. Tarn, Alex. the Great II (1948) 370 i d.; M. Nilsson, Geschichte der griechischen

Religion II, 1950, 137 i d.; J.P.V.D.Baldson, The "Divinity" of Alexander, Historia 1, 1950, 363 i d.; Bengtson, Griechische Geschichte, München 1960, 2, 347 i d.

16. MASOVNA SVADBA U SUZI. POBUNA U OPISU

Srećan povratak u Suzu proslavljen je jednim jedinstvenim praznikom, na kome je Aleksandar primerom pokazao na koji način zamišlja mešanje Makedonaca i Persijanaca: to je znamenita svadba u Suzi. Na najsvečaniji način, po persijskom običaju venčali su se Aleksandar i osamdeset njegovih hetera - "kraljevih prijatelja" sa uglednim Iranakama: Aleksandar je uzeo za ženu stariju Darijevu kćer Barsinu i najmladju Parisatidu kćer Artakserksa Oha, Hefestionu je dao za ženu Dripetidu, mladju Darijevu kćer, Krater je uzeo sinovicu Darijevu. U raskošno iskićenom kraljevskom šatoru istovremeno su sklopili brak sa ćerkama drugih uglednih Persijanaca i Medjana Perdika, Ptolemej, Nearh, Seleuk, Eumen i drugi heteri, čime je Aleksandar hteo da pokaže svoje jednostavno i drugarsko držanje prema heterima. Istog dana su se i drugi Makedonci - bilo ih je preko 10.000 - oženili zvanično sa svojim azijskim konkubinama i svima njima je Aleksandar dao bogate svadbene darove. Time je ozakonjeno stanje koje je nastalo tokom nekoliko godina boravka makedonske vojske u Aziji i dat primer kako treba da dođe do stapanja Makedonaca i Iranaca.

Tom prilikom Aleksandar odluči da isplati i sve dugove svojih vojnika. Naredi da se sastavi spisak dužnika po kome će se izvršiti isplata. Vojnici posumnjaju da je to samo lukavstvo da bi saznao ko je od njih trošio preko svojih ne malih primanja i samo mali broj njih se prijavi. Aleksandru bi krivo što nemaju poverenja u njegovu reč. Naredi da se postave stolovi i iznesu pare i da se isplati svaki dug za koji se pokaže priznanica, bez zapisivanja imena. Kažu da je tih dana podeljeno 20.000 talenata oficirima i vojnicima. Svečanostima i praznicima koji su trajali nekoliko dana prisustvovala su delegacije iz svih delova Carstva koje su kralju donele raznih darova, između ostalog zlatnih venaca u iznosu od 15.000 talenata. Aleksandar je sa svoje strane delio darove, prema položaju i zaslugama, i ovenčao zlatnim vencem one koji su se najviše odlikovali hrabrošću u ratu: Peukesta i Leonata koji su ga svojim štitovima branili ka-

da je bio ranjen u tvrđavi Malijana, Nearha, za njegovu ekspediciju od Indijskog okeana do Persijskog zaliva, Onesikrita, komandanta kraljevog broda, Hefestiona i druge telohranitelje.

U Suzu su došli i satrapi iz novoosvojenih oblasti, a sa njima je stiglo i oko 30.000 mladića - Iranaca, koje je Aleksandar zbog njihovog uzrasta nazivao "potomcima" (epigoni). Oni su bili naoružani i obučeni na makedonski način. Već posle smrti Darijeve 330. uzete su azijske trupe u Aleksandrovu vojsku, ali su one ratovale sa svojim oružjem i kao odvojene jedinice koje Makedonci nisu smatrali sebi ravnim. To su bili persijski konjanici, sogdijski i skitski strelci na konju a isto tako i pešački odredi. Epigoni su zauzimali poseban položaj. Ne znamo tačno kada, da li pre ili posle indijskog pohoda, Aleksandar je naredio da se iz gornjih satrapija pakupe mladići izabrani po lepoti i snazi i da ih organizuju i uvežbaju na makedonski način. Njihov dolazak u Suzu bio je neprijatan Makedoncima. Njima je bilo neprijatno da gledaju kako se Aleksandar oblači u medijску nošnju, kako Peukest, koji je postavljen za satrapa Persije, prihvata i persijski jezik, na zadovoljstvo Aleksandra. A naročito su bili pogodjeni time što su konjanici iz istočnairanskih oblasti, a po povratku iz Indije i iz Arije, Drangijane i Partije, kao i odabrani persijski konjanici uključeni u konjicu hetera. Najugledniji među njima ušli su čak u elitnu kraljevsku ilu, koja se posle 327. zvala "agema". Makedonci su u tome videli, ne više taktičku nužnost, kao što je to bilo kod primanja prvih iranskih konjaničkih odreda, već nameru da se i u vojsci izbrišu razlike između pobednika i poraženih, da se istočnjaci trajno uključe u vojsku i da se razbije stara, narodna makedonska vojska.

Nezadovoljstvo je izbilu u pravu pobunu nekoliko meseci docnije u Opisu (leto 324). Aleksandar se sa flotom spustio iz Suze do Persijskog zaliva i odatle Tigrom došao do mesta Opis. Tamo je okupio svoje Makedonce i saopštio im svoju odluku da će sve one koji zbog godina ili telesnih povreda nisu više sposobni za vojnu službu vratiti u domovinu i tako bogato nagraditi da će im njihovi zemljaci pozavidet i poželeti da i oni krenu u rat. Medjutim, umesto očekivane radosti, izbilu je ogorčenje koje se već duže vremena taložilo u srcima vojnika. Odluka da budu otpušteni učinila im se kao znak prezira, kao dokaz da oni nisu više potrebni kralju sada kada je on uvrstio u svoje redove tuđince. Nisu se više mogli uzdržati, počeli su da viču, neka ih Aleksandar sve otpusti pa neka ratuje sa svojim ocem (tj.

sa Amonom). Aleksandar besan - Arijan primećuje da je u to vreme bio mnogo naprasitiji skače sa tribine, sam uhvati one koji su najviše galamili i na licu mesta naredi da ih ubiju. Sve se stiša i Aleksandar se smiri, pope se na tribinu i održa vojnicima govor. Podsetio ih je na to šta su Makedonci bili pre Filipa: polunomadi koji su živeli po planinama odenuti u kože i koji su s mukom mogli da odbrane svoja malobrojna stada od varvarskih suseda. Filip je od njih načinio civilizovane ljude, podigao im je gradove, izgradio puteve. On ih je učinio gospodarima Grčke. I sve to izgleda malo kad se uporedi s onim što je Aleksandar učinio za njih: potčinio mi je Joniju, Eolidu, Frigiju i Lidiju, Egipat i Kirenu, Siriju, Palestinu i Medjurečje, Vavilon, Baktriju i Suzu. Sva bogatstva Lidjana, Persijanaca, Inda i Spoljašnje more su njihovi. On je s njima delio sve napore, opasnosti i žrtve. Platilo njihove dugove, nagradio njihove zasluge. Zaključio je rečima da ih neće zadržati. Neka idu ako hoće, pa neka u domovini kažu da su ostavili svoga kralja da ga čuvaju pobedjeni varvari.

Završivši govor, skočio je sa tribine i povukao se u svoj šator, odbivši da ikoga primi. Trećeg dana pozvao je najuglednije Persijance i podelio im je komande nad odredima i nekima od njih dao titulu "rodjaka", koja im je davala pravo da poljube kralja. Ovaj gest duboko je pogodio vojnike koji su deset godina verno služili. Očajni, oni dolaze pred šator, bacaju svoje oružje, mole da im se oprost. Objašnjavaju da ih najviše boli to što Persijanci zovu "rodjacima" Aleksandra i mogu da ga poljube, a Makedonci nemaju na to pravo. Na to je Aleksandar, potresen do suza, rekao da ih sve smatra svojim rođacima i da će ih ubuduće tako zvati. Nastalo je opšte grljenje i radost. Prinesene su žrtve i priredjen banket na kome je učestvovalo 9.000 gostiju: oko Aleksandra sedeli su Makedonci, pored ovih Persijanci, a dalje drugi zaslužni orijentalci. Žrtvene obrede izvršili su grčki sveštenici i persijski magi, a zatim su svi, crpeći vino iz istog kratera, izlivali žrtve i Aleksandar je očitao molitvu u kojoj je bogove molio za slogu i saradnju Makedonaca i Persijanaca u vlasti.

Oko 10.000 veterana primilo je otkaz. Isplaćena im je plata ne samo za proteklo vreme već i za vreme koje će provesti na putu i svakom je data nagrada od jednog talenta. Aleksandar ih je pozvao da ne vode sobom žene i decu, jer bi to moglo da izazove razdor u njihovim porodicama, obećao im je da će se država pobrinuti za

njih, da će im obezbediti penzije i da će decu odgojiti na grčki način, a kad odrastu vratiti ih u Makedoniju. Za vodju puta odredio je Kratera, čoveka u koga je imao puno poverenje i koji mu je bio veoma drag. S Kraterom je pošao i Poliperhont, da ga zameni, u slučaju da se nešto s njim dogodi na putu (jer je bio slab). Krater je imao zadatak da, došavši u Makedoniju, zauzme položaj Antipatra, a Antipatar je trebalo da dodje u Aziju i dovede 10.000 regruta. Smenjivanje Antipatra bilo je nužno iz dva razloga: Aleksandar nije bio zadovoljan njegovom politikom prema Grcima ili je bar hteo da na njega baci krivicu za nesredjeno stanje u Grčkoj; osim toga, netrpeljivost i gloženje izmedju Olimpijade i makedonskog namesnika nije prestajalo za sve vreme Aleksandrova odsustva. Neprestano su stizala pisma sa međusobnim optužbama. Da bi učinio kraj tom opasnom neprijateljstvu, Aleksandar je odlučio da Antipatra pozove na svoj dvor. To je bilo dosta da se oko toga ispredu glasovi o padu Antipatrovom u nemilost.

Svadba u Suzi: Arijan, VII 4,4-8; Plutarh, Aleks. 70, Diodor XVII 107,6, up. Berve, Das Alexanderreich I, 22-23. Ovi brakovi malo su potrajali. Većina hetera, ukoliko nisu poginuli, uskoro posle Aleksandrove smrti vratili su se svojim makedonskim ženama i razdvojili se od varvarki. Izuzetak čini Seleuk. Njemu je Apama, Spitamenova kći, rodila Antioha, koji ga je nasledio na sirijskom prestolu.

Za pobunu vojnika u Opisu osnovni je izvor Arijan VII, 5-11. Aleksandrov govor obično se uzima (Korneman, Tarn, Bengtson) kao u suštini autentičan. U dve novije rasprave, Historia 2, 1953/4, 177 i d. i 418 i d., Fr. Wüst dovodi u sumnju autentičnost govora i smatra da potiče od Klitarha. On daje prednost Kurciju Rufu, prema kome su se Makedonci pobunili jer su bili ubedjeni da Aleksandar ima nameru da zauvek zadrži svoju prestonicu u Aziji, a oni su hteli da se sa njim vrate. Duboki razlog nezadovoljstva je izjednačavanje Persijanaca s Makedoncima.

U više puta navedenom članku u JHS, 1961, E. Badian ubraja i Antipatra medju one Aleksandrove saradnike koji su se uplašili njegova terora i odmetnuli se od njega. Arijan (VII, 27) beleži, iako smatra potpuno neverodostojnim, pisanje nekih istoričara da je Aleksandar bio otrovan; otrov mu je dao da popije mlađji Antipatrov sin Iolaj, a doneo ga je u Aziju

stariji sin Kasandar. Antipatar je pak taj otrov dobio od Aristotela, koji se posle Kalistenove smrti i sam tobože bo-
jao Aleksandra.

17. POSLEDNJI DANI I SMRT

Otpuštanje vojnika u Opisu bio je "rastanak sa starom epohom" (Berve). Aleksandar se već zanosio novim planovima. U zapisima (hypomnemata) koji su nadjeni u njegovom arhivu posle njegove smrti bilo je govora o novim projektima, izgradnji puteva i hramova, i novim ekspedicijama. Pripremane su flote za otkrivanje Kaspijskog Mora i za preduzimanje pomorskog puta oko Arabijskog poluostrva. Jedna ekspedicija ogromnih razmera imala je kao cilj Kartaginu i Heraklove stubove. Aleksandar se spremio da pokori Siciliju i Italiju, da osveti svoga ujaka i zeta Aleksandra Mološkog koji je pao u ratu sa Lukancima i Brutima. Prema nekim on je imao nameru da oplovi oko Arabije i Afrike i da iz Atlantskog okeana uplovi u Sredozemno More. Ta mu se ideja pojavila još u Karmaniji, kada se srećno sastao sa Nearhom. Poslednje godine razvio je grozničavu delatnost. Pred njim su se otvarali novi vidici. Njegova nezadrživa težnja ka nepoznatom, njegov pothos, vukao ga je ka novim zadacima. Ali su mu dani bili izbrojani.

U poznu jesen 324, u Ekbatani, Aleksandar je izgubio svog najintimnijeg i najmilijeg druga Hefestiona. Udarac je podneo teško i svome bolu davao neumerene izlive. Naredio je opštu žalost u celom carstvu do dana pogreba. Telo pokojnika je preneto u Vavilon, a delegaciju upućenu u Amonovo svetište da pita da li treba da mu se odaju božanske počasti. Odgovor je bio negativan i Hefestiona su poštovali kao heroja. Lomača na kojoj je spaljen stajala je 10.000 talenata. Vršene su pripreme za gimnastičke i muzičke igre koje će nadmašiti sve ranije, na kojima je trebalo da se takmiči 3.000 umetnika i sportista. Naredjena je i izgradnja nadgrobnog spomenika u vidu vavilonske kule (zigurata), ukrašene grčkim umetničkim delima i za to određeno 12.000 talenata. Ali to su ostale neostvarene želje Aleksandra. Takmičari su se takmičili, kažu, na njegovoj sahrani.

Hefestionova smrt bila je najteži lični udar koji je doživeo Aleksandar. Razuzdana žalost uzima kod njega neprirodne razmere,

kao što su sva njegova osećanja preterana. Nestanak Hefestionov nije imao nikakve posledice po Carstvo, iako Aleksandar nije hteo da drugog imenuje na položaj hilijarha (komandanta konjice hetera) i naredio da ta hilijarija i dalje nosi njegovo ime.

Da bi utišao bol za izgubljenim drugom, Aleksandar je zimi 324/3. krenuo sa Ptolemejem u pohod protiv ratobornog plemena Kosejaca, u oblast između Medije i Suzijane (današnji Luristan). Četrdeset dana on vodi, po mrazu, po brdovitom i teškom terenu, pravu hajku na ljude, goni divlje gorštace, pokorava ih, nastoji da ih privoli sedelačkom životu i zemljoradnji. To je bilo njegovo poslednje ratovanje.

U Vavilon se vratio u proleće 323. Tamo su ga čekala poslanstva iz svih strana sveta: od Libijaca, iz Italije, od Bruta, Lukana i Etruraca, iz Kartagine, od Etiopljana i evropskih Skita, od Kelta i Iberaca. Arijan kaže da su neki istoričari Aleksandrovi zapisali da su poslanstvo poslali i Rimljani, ali da o tome ne govori ni Ptolemej, ni Aristobul, niti koji rimski pisac. Uprkos tome, ima naučnika (Nibur, Drojzen, Ed. Majer, Berve, Vilken, Rade, Paris) koji veruju u istoričnost ove vesti, dok drugi (Momzen, Jakobi, Tarn, Bengtson) je osporavaju. U isto vreme stigla su Aleksandru u Vavilon i mnoga poslanstva grčkih gradova da mu se poklone. Poslanici su istupili pred njim s vencima na glavi kao pred bogom.

Usred velikih priprema za nove ekspedicije - gradjenje luke, u Vavilonu u kojoj je moglo stati i do hiljadu ladja, okupljanje iskusnih moreplovaca i graditelja ladja iz Fenikije i ostalih primorskih krajeva, okupljanje vojske i flote - Aleksandar se iznenada razboleo. Kod Arijana i Plutarha sačuvani su odlomci iz "Efemerida" sa podrobnim opisom njegovih poslednjih dana. Groznica se pojavila posle jednog pira. Sutradan on je prineo uobičajene svakodnevne žrtve i dao instrukcije: vojska je trebalo da bude gotova za pokret kroz četiri dana, a flota, s kojom će on krenuti, kroz pet dana. Sledećeg dana on se opet pridigao i razgovarao s prijateljima, ali ga groznica cele noći nije ostavila. Trećeg dana opet se s Nearhom dogovorio da će krenuti kroz tri dana. Četvrtog dana, groznica nije popuštala, ali je on komandantima i dalje dao nalog da budu spremni za polazak. Petog dana se ponovilo isto, a šestog je već s mukom mogao da obavi žrtvene obrede. Pa ipak je i dalje govorio o pokretu. Najzad, sedmog, pozlilo mu je sasvim. Vratili su ga u palatu. Komandante koji su ušli kod njega, on je prepoznao, ali nije više mo-

gao da govori. Jaka groznica trajala je celu noć i idućeg dana. Tada su vojnici zatražili da ga vide i njih su pustili da prodju pored njegovog ležaja. On je svakome stisnuo ruku i pozdravljao ih samo pogledom. Umro je 13. juna 323. godine, u 33. godini života. Vladao je 12 godina i osam meseci.

Hypomnemata spominje Diodor XVIII 4 (verovatno prema Hijeronima). One nemaju nikakve veze sa Efemeridama. To su bili verovatno detaljno razradjeni projekti sa predračunima o gigantским poduhvatima. Tarn je pokušao da ospori njihovu autentičnost, tvrdeći da su hypomnemata u stvari jedna poznija kompilacija, nastala posle 200. godina na osnovu tradicije. Njegovo je mišljenje uglavnom odbačeno, up. Berve, *Das Alexanderreich* I 52; U. Wilcken, *Die letzte Pläne Alexanders* d. Grossen, *Sitz. Ber. d. Preuss. Akad.* 1937, Nr. 24, 192 i d.; Fr. Schayermeyer, *Die letzten Pläne Alex. d. Grossen*, *Jahreshefte des Oesterreichischen Archäologischen Instituts* 41 (1954) 118 i d. - Up. i Kurcije Ruf X 1,17-18. Iz Arijana znamo (VII, 16) da je Aleksandar poslao Heraklida u Hirkaniju da spremi ladje za ispitivanje Kaspijskog mora, a isto tako se iz Efemerida vidi da su pripreme za nov pohod bile pri kraju kada je smrt zadesila Aleksandra.

O smrti Hefestionovoj: Arijan VII, 14; Plutarh, Aleks. 72. Aleksandar je uputio pismo Kleomenu, egipatskom glavnom blagajniku, i tražio od njega da izgradi Hefestionu hram u Aleksandriji, veliki i raskošan, i da ureže Hefestionovo ime na pečatima kojima se žigošu ugovori. Ako bude sve dobro učinjeno i žrtve kako treba prinošene, Aleksandar obećava Kleomenu da će mu oprostiti i prošle i buduće krivice. O problemu koje pokreće ovo pismo, koje možda otkriva nameru Aleksandrovu da Egiptu da nezavisan položaj, v. na poslednjem mestu Pearson, *Historia* III, 1955, 450.

Nabrajanje poslanstava: Arijan VII 15,4; Diodor, XVII, 113,2. Kod Diodora se medju delegacijama iz Evrope spominju i Iliri i drugi narodi sa Jadrana. Oba pisca kažu da su Grci tada prvi put čuli za Kelte i videli kako izgledaju. Kod Arijana se oni spominju zajedno s Iberima, pa prema tome u pitanju su Gali. Kod Diodora (pogrešno?) stoji, iza Tračana, susedni Kelti. Kelte sa Balkana je Aleksandar ima prilike da vidi još

335. na Dunavu. Što se tiče rimskog poslanstva, Arijan navodi anegdotu, koja je svakako izmišljena docnije, pre koje je Aleksandar, videći blagorodno držanje poslanika i raspitavši se za njihovu državu, prorekao ovoj veliku moć.

Većinom se misli da je Aleksandar imao malaričnu groznicu koja se komplikovala sa zapaljenjem pluća ili akutnom leukemijom, v. H. Bentson, *Griechische Geschichte* 348, pr. 2 i Fr. Schachermeyer, *Griech. Gesch.* 272, pr. 79. Trovanje spominju Arijan VII, 27 i Plut. Aleks. 77. I Plutarh ne veruje u to i ističe da većina pisaca smatra priču o otrovu besmislenom izmišljotinom. Niko u početku nije posumnjao u ubistvo i tek posle 6 godina Olimpijada je počela da kažnjava pojedince zbog tobožnjeg trovanja njenog sina. E. Badian, *Journal of Hellenic Studies* 1961, 24, pr. 53, ne isključuje mogućnost trovanja. Za problem autentičnosti Efemerida, v. napred odeljak o izvorima.

18. ZNAČAJ ALEKSANDROVA DELA

Eto, takav je bio život, takvo delo Aleksandra Makedonskog. Montenj je rekao da je za pola ljudskog veka postigao punu meru ljudskih mogućnosti. Doista nemoguće je zamisliti da bi iko u jednom tako kratkom veku učinio više. U uzrastu u kome je on umro Napoleon je bio tek na početku svoje karijere, a Cezar još sasvim nepoznat. Sreća je pratila Aleksandra od kolevke i sreća je htela da umre mlad pre nego mu život donese razočarenja i katastrofe.

Ako se igde pokazuje jasno uloga ličnosti u istoriji, onda je to svakako u slučaju Aleksandra. Dva faktora koja opredeljuju istorijski tok, opšti i lični, sustekla su se i omogućila njegovo grandiozno delo. Momenat u kome se rodio, sredina iz koje je potekao, okolnosti pod kojima je odrastao, opšte prilike u Grčkoj, Makedoniji i na Istoku - sve je to pogodovalo poletnom uzdizanju i samoostvarenju jednog genijalnog osvajača i graditelja novog sveta. U drugim slovima, Aleksandar ne bi mogao dati toliko maha svojoj žudnji za novim i nepoznatim, svojoj nezasitljivoj strasti za savladjivanjem prostora i naroda, svome stvaralačkom državničkom žaru zavodjenja novog reda, preobražavanja i mešanja naroda. Ali on se rodio kao sin Filipa. Filip mu je ostavio u nasledje najmoćniju kraljevinu toga vremena, najbolje opremljenu i uvežbanu vojsku, izvrstan kadar

iskusnih i odanih oficira. On se rodio kao potomak plahovitog i žustrog Ahileja i neumornog pregaoca Herakla, nasledio je neprocenjeno duhovno blago Helade koje je dalo plemenit i trajan sadržaj njegovom delu, primio ga iz ruku čoveka u kome je helenska misao, naučna i filozofska dostigla svoj najviši domet. Nasledio je, najzad, od oca i od Grka, ideju o obračunu sa Persijom. Nekadašnje moćno carstvo Darija i Kserksa imponovalo je tada više svojim džinovskim razmerama, neizmernim ljudskim rezervama i fantastičnim bogatstvima nego političkom i vojnom snagom. Sreća je htela da se na čelu ovog trilog, već zrelog za propast Carstva, zatekao u trenutku kad je Aleksandar krenuo na njega, najnesposobniji vladar koji su Ahemenidi imali na svom prestolu. Makedonija na vrhuncu svoje moći, helenska misao na zenitu svog procvata, Persijsko carstvo pred samim rasulom - to je bila stvarnost u kojoj je Aleksandar izvršio svoje delo. Bez njih Aleksandar ne bi postao Aleksandar.

Medjutim, i bez Aleksandra, bez te demonske prirode, smeone i častoljubive bez mere, koja je srtala iz jednog napora u drugi, iz jednog poduhvata u sve veća i značajnija dela da njima prevaziđe i ljude i heroje, koja se nadmetala sama sa sobom u postizanju onoga što je drugima izgledalo nedostižno, koja nije priznavala granice svojoj moći, koja je bila kao opčinjena nepoznatim i žudila za otkrivanjem novih svetova, bez njegovog vojničkog genija, njegove nepokolebive vere u pobedu, njegove istrajnosti i upornosti kod izvršavanja naumljenog zadatka, velikog ili malog, bez magijske snage njegove ličnosti koja je ulivala divljenje i ljubav običnom borcu i čoveku, poštovanje i poslušnost onima koji će tek posle njegove smrti, grabeći se oko njegovog nasledja, pokazati svoje strastvene i nasilne prirode, bez otvorenosti i širine njegovih pogleda na odnose medju ljudima i narodima, bez njegovog vidovitog sagledavanja realnih mogućnosti stvaranja jedinstvenog Carstva - bez tog i takvog Aleksandra istorijski razvitak imao bi svakako drukčiji tok.

Aleksandar spada medju najveće vojskovođe i osvajače svetske istorije. On je neprestano stvarao na bojnom polju. Svaka njegova bitka, već prema tome da li je imao protiv sebe hoplite ili persijsku konjicu, indijske slonove ili skitske nomade na konjima, donosi nešto novo u taktici i završava se potpunim slomom neprijatelja. Dajući primere najveće lične hrabrosti, uvek na čelu udarne jedinice, neustrašiv, on je ulivao samopouzdanje svojim borcima. Lično je odlučivao o svakoj akciji, uzimao na sebe najteži deo zadatka, ispitivao

teren, pripremao ekspedicije. Ne manje divljenja izaziva njegova strategija, sposobnost da uzimajući u obzir političke, vojne, finansijske i druge momente utvrdi opšti plan ratovanja, mesto i vreme kada će nastupi neprijateljske snage. Njegov pohod u Aziji je jedan niz uspeha, od Granika, preko Isa i Gaugamele, baktrijskog vojevanja i zastrašivanja Skita, savladjivanja neosvojivog Aorna, pa do bitke kod Hidaspa, koja je možda njegova najveća pobeda. Popuštanje pred otporom vojske na Hifasisu, koje bismo nazvali pre samosavladjivanjem i pobedom nad samim sobom nego kapitulacijom, postedelo ga je možda nezvanih poraza. I on je umro a da nije izgubio nijednu bitku. "Aniketos" - nepobediv, je jedini epitet koji mu je za života dat.

Aleksandar nije bio samo osvajač, već uporedo s tim i tvorac novog poretka. Sa njim se mogu uporediti po stvaralačkoj snazi i svetskoistorijskim posledicama njihove aktivnosti samo Cezar i Napoleon. Drugi veliki osvajači, Atila, Džinkisž-Kan, Timur-Lenk, prevalili su isto tako velike akone i veće prostore nego Aleksandar, ali je njihovo osvajaštvo bilo rušilačko. Oni su sejali pustoš, umesto da grade, ni narodi iz kojih su ponikli nisu videli dobra od njih, a kod onih koje su pokorili ostali su u sećanju kao "bič božji", a ne kao vesnici novog doba. Aleksandrovo osvajanje izmenilo je lik antičkog sveta. Pre njega grčko-makedonske zemlje i Istok bili su kao dva zatvorena kruga koji se dodiruju. On ih je spojio i postavio osnove za njihovo dalje prožimanje i mešanje.

Oceniti Aleksandrovo državotvorno delo nije lako, jer je ono ostalo nedovršeno. On je umro u trenutku kada se spremao za nove velike poduhvate. Krajnji cilj, koji je već nekoliko godina lebdeo pred njim, bio je ujedinjenje cele ekumene u jedno Carstvo. Taj cilj nije postignut, zapadno Sredozemlje je ostalo izvan njegovog dometa, ali ideja o svetskom carstvu ostala je zauvek vezana za njegovo ime. U njegovo vreme, iako se, kao što smo rekli, njemu ništa nije činilo nemoguće, ona liči na utopiju. Ni Carstvo koje je stvorio - Beloh je za njega rekao "da je to bilo prvo i jedino svetsko carstvo koje istorija poznaje, ako pod svetskim carstvom podrazumevamo carstvo pored koga ne postoji druga velika sila" - nije se održalo. Možda bi Aleksandar da je duže živio uspeo da premosti one velike razlike koje su postojale izmedju zemalja koje je trebalo da žive u jednoj zajednici. Kod njegovih saradnika, medjutim, njegovi planovi nisu naišli na razumevanje i mnogo toga što je započeto za njegova života napušteno je odmah posle njegove smrti. Kao što se odustalo od ekspe-

dicije oko Arabijskog poluostrva i pohoda na Zapad i drugih pomno pripremljenih, grandioznih poduhvata - ko bi ih mogao ostvariti bez Aleksandra? - tako je bačena u vodu i njegova ne manje grandiozna ideja mešanja Grka i Makedonaca sa Azijcima. Ne samo da niko više nije mislio na njegovu nameru da "preseli ljude iz Azije u Evropu i obratno iz Evrope u Aziju, da bi mešovitim brakovima i orodjavanjem uspostavio u ova dva najveća kontinenta opštu slogu i rodbinsko prijateljstvo", kako je stajalo u njegovim Hypomnemata, već su i sklopljeni brakovi rastureni. Uskoro se i država raspala na svoje prirodne sastavne delove, Aziju, Egipat i grčko-makedonski svet.

Aleksandar je tvorac apsolutne monarhije, koja u helenističko doba postaje osnovni oblik vladavine. Pravni položaj Aleksandra u državi menjao se, razvijao, sa širenjem njegovih poseda. On je krenuo u rat kao kralj Makeonaca i hegemon Grka. Već posle Ise on sebe smatra gospodarem Azije, a posle pobede kod Gaugamele i Darijeve smrti i naslednikom Ahemenida. Trojstvo njegova položaja, kao kralja Makedonije, hegemon Korinskog saveza i kralja Azije održava se do njegove smrti, mada njegove poslednje poruke Grcima otkrivaju njegovu nameru da i na njih protegne svoju kraljevsku vlast. Carstvo takodje zadržava trojni karakter. Posle Darijeve smrti Aleksandar je njegovim, carskim prstenom žigosao pisma i naredbe upućene svojim azijskim podanicima, dok je i dalje pisma upućena Evropi žigosao svojim starim makedonskim pečatom. Činjenica da on nije svoj makedonski pečat upotrebio i za naredbe namenjene Azijcima pokazuje da on nije hteo da se njima pokaže kao osvajač, već kao legitimni njihov vladar. Nije potrebno tražiti posebno objašnjenje za to što on nije Darijevim prstenom žigosao pisma koja je slao u Makedoniju i Grčku. Polazeći u rat kao hegemon Grka i kralj Makedonaca on je imao dvostruki cilj da osveti zločinstva Persijanaca u Grčkoj i da proširi makedonske posede i u Maloj Aziji, kako je to već Filip nameravao. Međutim, već posle prve pobede nad persijskim snagama u Maloj Aziji, mere koje je preduzeo za organizovanje novoosvojenih teritorija pokazuju da je on s novim posedima postupao drukčije nego sa starim delovima svoje kraljevine, da je on njih odvojio u poseban deo Carstva. Ovaj trojaki karakter Carstva ne može se, međutim, kako to neki naučnici čine, obeležiti kao personalna unija Grčke, Makedonije i Persije, iako je neosporno da je Aleksandar bio glavna njihova spona. Azijski deo Carstva nije bio u personalnoj uniji, jer on nije predstavljao samostalnu političku zajednicu koja bi

ličnošću vladara bila prisajedinjena Makedoniji. To je bila oružjem stečena zemlja (*doryktétos gē*) i u njoj je vojska, administracija, finansijska uprava bila makedonska. To je bila okupirana zemlja. Vojska je Aleksandra proglasila "kraljem Azije" a ne Persijanci. Sve osvojene zemlje dao je on, kako stoji u njegovom govoru u Opis-u, svojim Makedoncima, oni su satrapi, oni stratezi, njihova su sva blaga. I kad je nestalo Aleksandra, bez obzira na pitanje nasledja, Makedonci su ostali de facto gospodari Azije.

U tom pogledu se ništa ne menja ni posle 330. g. kada Aleksandar počinje sa postepenim uvlačenjem Persijanaca u vojsku i na položaje. Matična zemlja Makedonija zadržava i dalje svoj raniji položaj. Iz nje se dovlače stalno nove snage koje su osnova vlasti i Aleksandra i njegovih naslednika. Da li bi, da je Aleksandar duže vladao, u Aziji postepeno došlo do izjednačenja Makedonaca i Persijanaca, to ostaje otvoreno pitanje, ali i u tom slučaju obeležavanje veze Makedonije i Persije kao "personalne unije" ne bi bilo pravilno. Nikakva ravnopravnost nije postojala između Makedonije i Persije. Izjednačenje Persijanaca s Makedoncima imalo je za cilj samo učvršćenje makedonske vlasti u okupiranim zemljama. Značajno je da je komanda u svim odredima bila u rukama Makedonaca i da je uz pojedine iranske satrape stajao uvek makedonski strateg. Koliko je vlast Makedonaca bila čvrsta pokazuje i činjenica da nije bilo pokušaja odmetanja neposredno posle Aleksandrove smrti.

Politika mešanja Makedonaca i Persijanaca predstavlja svakako najoriginalniji i najznačajniji potez Aleksandra u organizovanju novog Carstva. Sasvim je razumljivo što je ona postala predmet mnogih rasprava i što su izneta razna mišljenja o njenom karakteru i njenim ciljevima. Dva stava zaslužuju da se posebno na njima zadržimo. Neki naučnici smatraju da je Aleksandar imao nameru da brakovima, uvrstavanjem u vojne odrede i poveravanjem raznih položaja dovede do stapanja Makedonaca i Iranaca, i stvori od njih gospodareće narode u Carstvu, dok bi druge narodnosti u Carstvu, Vavilonci, Feničani, Lidijci itd. pa i Grci bili u podvlašćenom položaju. Drugi naprotiv pripisuju Aleksandru želju da na delu sprovede ideju jednakosti svih ljudi i smatraju da mu je krajnji cilj bio stvaranje Carstva u kome bi svi narodi živeli u bratskoj slozi. Oba mišljenja, naravno, nalaze oslonca u odvojenim momentima iz života Aleksandra, u pojedinim merama ili iskazima koji mu se pripisuju. U odbranu prvog mišljenja navodi se činjenica da su na masovnoj

svadbi brakovi sklopljeni između Makedonaca i Irankinja, da su u vojsku uzimani samo pripadnici iranskih plemena i da su takodje Iranci postavljeni na razne položaje. Naročito jak argumenat u prilog ovog mišljenja predstavlja molitva koju je, prema Arijanu, Aleksandar izrekao na gozbi u Opisu, u kojoj je tražio od bogova da pruže slogu i saradnju u vlasti Makedoncima i Persijancima. Drugi naučnici, insistirajući na kozmopolitizmu, pa čak i na "svetskom bratimljenju" kod Aleksandra, pozivaju se uglavnom na dva podatka: u Plutarhovu spisu *De fortuna sive virtute Alexandri Magni* (342A) stoji da je on želeo "da sve ljude podvrgne jednom poretku i potčini istoj vlasti i privikne na jednoobrazan život", a po Eratostenovu svedočanstvu u Strabona (I 66), Aleksandar se ophodio prema svojim podanicima u saglasnosti s Homerom, koji čovečanstvo nije delio na Helene i varvare.

Prvo gledište pripisuje Aleksandru, time što govori o Makedoncima i Persijancima kao vladajućim narodima, rasistička shvaćanja koja su bila nepoznata antici. Grci su sve inojezične narode nazivali varvarima, ali nisu unosili u taj pojam ni rasni ni nacionalistički sadržaj. Ono što je njih odvajalo od ostalih naroda i čime su se mogli ponositi to je bilo njihovo političko uređenje i njihova kultura. Nisu pravili nikakvu razliku između Persijanaca (koji su, mi to znamo, Indoevropljani kao i Grci, ali Grci nisu bili svesni te pripadnosti istoj porodici naroda), Semita ili Egipćana. Jer nijedan od tih naroda nije znao za slobodan život u polisima, nijedan nije imao nauku. Aristotel u *Politici* kaže: "Narodi koji žive u hladnim krajevima i oni koji žive u Evropi vrlo su hrabri, ali u manjoj meri inteligentni i vešti. Zato su oni uvek slobodni, ali nemaju smisla za državnu zajednicu i nisu u stanju da vladaju nad svojim susedima. Naprotiv, narodi koji žive u Aziji inteligentni su i imaju smisla za umetnost, ali nemaju hrabrosti, pa stoga ostaju pod jarmom večitog ropstva. A grčki narod koji zauzima središnji geografski položaj spaja u sebi osobine i jednih i drugih. Hrabar je i inteligentan, pa je stoga umeo da sačuva slobodu i stvori najbolje državno uređenje i, kad bi bio ujedinjen, bio bi u stanju da vlada nad svima. (*Polit.* VI, 6) "Tu se ne vidi nikakva razlika između pojedinih azijskih naroda, pa rekla bih ni između njih i Makedonaca. Isto tako, kada Aristotel savetuje Aleksandru da s Grcima postupakao vođa (*hegemonikōs*), a s varvarima kao gospodar (*despotikōs*), on ne pravi razliku među varvarima. Naravno, Aleksandar nije postupao po savetu svog učitelja, ali

njegova greška nije bila u tome što se on prema nekim varvarima ponašao kao vođa, već što je i s Grcima počeo da postupa despotski. (Zanimljiv je i rečiti povod kojim je Aristotel napisao svoju maksimu: on je 324. g., posle pobune grčkih kolonista u Baktriji, koji su protiv svoje volje bili naseljeni u toj dalekoj zemlji, izdao spis "Aleksandar, ili o kolonijama" u kome je uzimao u zaštitu koloniste i branio njihovo pravo da sami odlučuju o svom životu). Prema tome, iz svega ovog vidi se da su za Grke kao i za Makedonce svi azijski narodi bili jednaki. Da li je Aleksandar imao razloga da izdvaja Persijance? Da li je on to stvarno činio? Od početka svoga pohoda, na ovaj ili onaj način, kadgod je to s vojne i političke strane bilo moguće, Aleksandar je zadržavao na položajima civilnih upravnika pojedinih oblasti ili satrapija domoroce. U Maloj Aziji, Siriji i Egiptu, on istupa kao oslobodilac od persijske vlasti, svrgava persijske službenike i postavlja bilo Grke ili Makedonce iz svoje pratnje, bilo domaće velikodostojnike. Tako je u Kariji ostavio na vlasti Mauzoluovu sestru Adu, u Kapadokiji je Sabiktas postao satrap, u Palestini je bio satrap Sabanaletes, u Fenikiji i na Kipru su većinom ostavljeni domaći knezovi, a isto tako i u Egiptu. Docnije imenuje Taksilu u Indiji. Sa osvajanjem Mesopotamije i postavljanjem Mazaja za satrapa Vavilonije, počinje niz persijskih, odn. iranskih satrapa. Naročito posle Darijeve smrti, Aleksandar nastoji da privuče na svoju stranu sve one satrape koji su ostali verni Dariju. Posebni uslovi u centralnim oblastima persijskog carstva, zahtevali su i posebnu politiku prema nekadašnjim vlastodršcima. Ali ništa ne ukazuje na to da bi Aleksandar pravio razliku između Persijanaca i ostalih Orijentalaca. On je birao ljude koji su mu odgovarali. Pošto su Persijanci imali izgrađeni administrativni aparat, prirodno je što je njih bilo više nego ostalih. Razlika nesumnjivo postoji u vojsci. Sve oblasti Aleksandrova carstva bile su obavezne da mu daju vojsku i plaćaju tribut, ali je Aleksandar u početku malo upotrebljavao ove kontingente. Masovno uvrstavanje u vojsku tuđih elemenata počinje tek u Baktriji, pred početak indijskog pohoda. A poslednjih godina počinje i uključivanje Iranaca u makedonske odrede, kao i stvaranje vojske epigona, iranskih mladića obučених na makedonski način. Svakako su iranski narodi bili mnogo ratoborniji nego Semiti i time se može objasniti ova Aleksandrova mera. S druge strane, međutim, znamo da je u vojsci koja se zatekla u Vavilonu kada je Aleksandar umro, bilo pored Makedonaca, najamnika, Persijanaca i epigona, još i karskih i lidijskih trupa,

četa ratobornih Kosejaca iz Mesopotamije i Tapura iz Zakavkazja, kao i drugih orijentalnih trupa. Isto tako znamo da je Aleksandar pokupio mnogo Feničana za službu u floti, kao i to da je imao nameru da neke Semite naseli na obalama Arabijskog poluostrva, gde su postojali izvanredni uslovi za život. Najzad, što se tiče masovne svadbe u Suzi, činjenica je da su se najugledniji Makedonci, koji se poimence spominju, oženili Irankama (među njima su i dva Grka, Eumen i Nearh - to treba podvući, jer pristalice teze o stapanju Makedonaca i Persijanaca isključuju ne samo ostale Orijentalce već i Grke). Vrlo je moguće da je i većina vojnika imala žene iz iranskih oblasti. Ne treba zaboraviti da je Aleksandrova vojska boravila već blizu sedam godina istočno od Mesopotamije i to se moralo odraziti i na njihove intimne odnose sa ženama - domorotkinjama. Ali nigde ne stoji da nije bilo takvih koji su imali ženu Indijku, ili Vavilonjanku. Ostaje, dakle, rečenica o "slozi i saradnji u vlasti Makedonaca i Persijanaca". Nju ne možemo dovesti u sumnju niti imamo razloga da je opovrgavamo. Nezadovoljstvo makedonskih vojnika dolazilo je u prvom redu od bojazni da će izgubiti svog kralja, jer je ovaj sve više prihvatao istočne običaje: odeću persijskog cara i dijademu (ta mu je ne samo pripadala već i jedina mogla da imponuje, jer je ona postala osnova njegovog azijskog carstva), primao je istočne velikodostojnike u audijenciju u raskošnom carskom šatoru, dopuštao i čak se radovao da Peukest, postavši persijski satrap, govori persijski itd. Uvodjenje Persijanaca u vojne odrede makedonske i naročito formiranje trupa epigona jačalo je njihovo neprijateljstvo prema Persijancima. U datom trenutku, u Vaviloniji, kada je Aleksandar održao svoj govor, osnovno je bilo postići slogu između ova dva elementa. Ali to nikako ne znači da su se ona morala pretvoriti u neku vladajuću kastu, niti da su drugi istočni narodi bili u načelu isključeni iz vlasti.

Sa težom o "svetskom bratimljenju", kao krajnjem cilju sveukupne Aleksandrove aktivnosti izlazimo iz okvira realnog i ulazimo u utopije. Rečenica kod Plutarha, u kojoj se Aleksandrova politika prema varvarima opisuje kao težnja za brisanjem razlika među narodima, za zavodjenjem jednog poretka za sve i jednog načina života, možda i ne potiče od savremenih izvora već je plod poznijih filozofskih špekulacija i deformacija Aleksandrovih ciljeva. Postoji, međutim, i podatak iz Hypomnemata, po Diodoru, da je Aleksandar imao u projektu preseljavanje stanovništva iz Azije u Evropu i obrnu-

to da bi mešovitim brakovima približio narode i razvio njihovo prijateljstvo. Teško je naravno na osnovu takvih svedočanstava nešto sigurno zaključiti, tim pre što to ostaje uvek na planu projekata za budućnost. Neosporno je, međutim, da je Aleksandar postupio sa pokorenim narodima drukčije nego što su to zamišljali i želeli njegovi makedonski drugovi, drukčije nego što su o tome sanjali ideolozi panhelenskog pohoda protiv Persije. Uzimajući ulogu oslobodioca svih naroda koji su bili pod persijskom vlašću i legitimnog vladara samih Persijanaca, on nije svoje nove podanike pretvorio u robove-helote koji će raditi za Grke i Makedonce (kako je to zamišljao Isokrat). Politički razlozi su po svoj prilici bili presudni u toj politici izjednačenja svih podanika u odnosu na državu. U tome je on išao daleko ispred svog vremena. Naravno ideja o jednakosti ljudi nije bila nova. Ona je bila već ranije formulisana (Antisten), ali ne treba pretpostaviti ničiji uticaj da bi se objasnilo držanje Aleksandra. Ono je proizlazilo iz njegovih političkih ciljeva, iz njegove težnje za ujedinjenjem celog sveta pod svojom vlašću. Da je, slično svom učitelju Aristotelu, smatrao da su svi varvari po prirodi robovi, Aleksandar ne bi stvorio ono što je stvorio.

Ako se i zanosio stvarima koje su u njegovo vreme nemoguće Aleksandar nije nikad gubio osećanje realnosti. Stoga ne treba od njega stvoriti filozofa-propovednika bratstva među ljudima, niti tvrditi kako on nije nikad bio potpuni Makedonac. On je bio i ostao Makedonac, što mu nije smetalo da bude najveći poštovalac i propagator grčke kulture, grčkog načina života, niti da se ženi s Persijankom, ili da žrtvuje u Mardukovom hramu i da u svojoj pratnji ima nekoliko o godina indijskog mudraca-gimnosofistu Kalana. On je bio iznad svega toga, a u njegovom Carstvu je bilo mesta za sve. Od takvog stava pa do ideje bratimljenja među ljudima nije daleko, ali i pak proći će nekoliko vekova pre nego što će, pripremano helenističkim filozofskim učenjima i judejskim mesijanizmom, hrišćanstvo proglasiti jednakost robova i slobodnih, Grka i varvara, bogatih i siromašnih.

Apsolutna monarhija je bila jedini oblik vladavine u kome se moglo ostvariti u tadašnjim uslovima ujedinjenje raznorodnih naroda. Što je ta monarhija dobila karakter "prosvećenog apsolutizma" kod nasleđnika Aleksandrovih, za to se ima svakako mnogo pripisati stavu i politici samog Aleksandra. Uzdižući se na položaj neograničenog vladara on je činio sve da podigne blagostanje u svome Carstvu, unapređuju-

ći finansije, trgovinu, privredu. S druge strane, živio je okružen pesnicima, umetnicima i filozofima, uživao je u duhovitoj reči, priredjivao gimnastička i muzička takmičenja, pružajući svojim vojnicima razonodu, a domorocima nevidjene prizore jednog lepšeg i uzvišenijeg života. Iako su njegovi planovi sistematskog mešanja stanovništva propali, iako je nestalo i jedinstva države, istok je bio preplavljen Grcima i Makedoncima i pojedine njegove oblasti su potpuno helenizirane. On je bio, kao što smo imali prilike da kažemo, jedan od najvećih graditelja gradova. Po tradiciji podigao je 70 gradova, a identifikovano je oko 16. Ostali su možda bili vojničke kolonije ili stari gradovi u koje je naselio grčko stanovništvo, a možda se u taj broj uračunavaju i neki docnije osnovani ili koje je imao nameru da osnuje. U svakom slučaju njegova osvajanja su početak nove grčke kolonizacije, koja se razlikuje od prve po tome što je planirana, što zahvata unutrašnjost zemalja i što u njoj učestvuje mešano stanovništvo, otpušteni grčki najamnici, trgovci, makedonski veterani i invalidi, pa i domorodačko stanovništvo. Grčki gradovi, organizovani kao samoupravni polisi, bili su nosioci novih robovlasničkih odnosa u jednoj sredini koja je milenijima živela u uslovima tzv. azijskog robovlasničkog sistema.

Kada se ima u vidu ova kolonizacija i uopšte otvaranje istočnih zemalja Grcima i preko njih Zapadu, kao i velike istraživačke ekspedicije koje su na inicijativu Aleksandra i njegove vlade izvršene, onda nam se Aleksandar pojavljuje i kao jedan od najvećih otkrivača sveta, a njegovo doba po značaju se meri sa dobom otkrivanja Amerike. Ekspedicije su imale za cilj, s jedne strane, povezivanje pojedinih delova carstva radi unapredjenja trgovine, s druge, čisto naučna ispitivanja. Takva je bila ekspedicija koja je iz Egipta krenula u Sudan 332. da ispita izvore Nila, i koja je donela tačna obaveštenja da Nil nastaje od tropskih kiša u Abisiniji; Heraklidova ekspedicija koja je imala za zadatak da ispita da li je Kaspijsko more otvoreno ili zatvoreno; plovdba Indom, da bi se utvrdilo da li je to gornji tok Nila; otkrivanje Indijskog Okeana i puta do Persijskog zaliva; pripremanje ekspedicije oko Arabije; istraživanja rudnika soli, srebra i zlata u Indiji.

Aleksandar je tvorac apsolutne monarhije, koja u helenističko doba postaje osnovni oblik vladavine. Neograničena vlast monarha koji se nalazi iznad svih ljudi i zakona predstavljala je jedini put za ostvarenje jedinstva raznorodnih naroda. Aleksandrovom ličnom sta-

vu i njegovoj politici ima se svakako mnogo pripisati što je ta monarhija kod njegovih naslednika dobila karakter "prosvetljenog apsolutizma". Uzdigavši se na položaj apsolutnog vladara on je svoju vlast i sve svoje snage stavio u službu države. Njegova uprava nije samo eksploatisala stanovnike Carstva već je unapređujući privredu, finansije, trgovinu, doprinosila blagostanju raznih slojeva društva. Okružen pesnicima, umetnicima i filozofima, priredjujući tokom samog pohoda, u svakoj prilici, gimnastička i muzička takmičenja kao razonodu svojim vojnicima, gradeći gradove i dižući spomenike, Aleksandar je mnogo učinio za kulturni razvoj svog Carstva. Darežljivost kojom je delio zaplenjena bogatstva, oficirima i običnim vojnicima, Makedoncima i Grcima, postala je jedan od izvora bogatstva za mnoge ljude. Osvajanje Istoka imalo je kao prvu neposredno i najuočljiviju posledicu porast blagostanja u Grčkoj. Aleksandrovci vojnici, bogato nagrađeni postali su odlični kupci grčkih proizvoda. Mnogo je novaca poteklo u samu Grčku i mnogi su trgovci, s druge strane, pohitali u istočne zemlje, za vojskom. Osnovni cilj panhelenističke politike, rasterećenje prenaseljene Grčke i rešenje njene ekonomske krize bio je, bar privremeno, postignut.

Mnogo je značajniji i trajniji rezultat Aleksandrovih osvajanja bilo ekonomsko sjedinjavanje egejskog sveta i Istoka. Medjutim, ovo jedinstvo nije automatska posledica samog osvajanja, već je ono stvoreno svesnom politikom Aleksandra, dalekosežnim merama koje je on u svojoj kratkotrajnoj vladi sproveo. Na prvom mestu, tome je doprinelo podizanje gradova i osnivanje vojničkih kolonija. Tradicija je Aleksandru pripisivala osnivanje preko 70 gradova. U ovaj broj su svakako uračunati, pored pravih gradova koji su identifikovani (oko 16), i stari gradovi u koje je naselio grčko stanovništvo, i neki docnije osnovani gradovi, ili gradovi koje je imao nameru da osnuje. U svakom slučaju, Istok je bio preplavljen Grcima i Makedoncima i njegova osvajanja su početak druge velike grčke kolonizacije koja je, za razliku od prve, zahvatila i unutrašnjost zemalja. Grčki gradovi, organizovani kao samoupravni polisi, bili su nosioci novih robovlasničkih odnosa u sredini koja je milenijima živela u uslovima tzv. azijskog robovlasničkog sistema. U tim gradovima naseljavano je, pored Grka, otpuštenih najamnika i trgovaca, i Makedonaca, veterana i invalida, i domorodačko stanovništvo. Dok su vojničke kolonije osnivane na strateški važnim tačkama, da posluže kao oslonac vlasti, mnogi su gradovi podignuti na saobraćajnim čvorovima, na

raskrnicama ili polaznim tačkama postojećih karavanskih puteva, i vrlo brzo su se razvili u trgovačke centre koji su izmenili privredni lik Istoka.

Oživiljavanje saobraćaja između raznih delova Carstva radi opšteg blagostanja imalo je za cilj i velike istraživačke ekspedicije koje su sprovedene u vreme njegove vlade, na njegovu inicijativu. Nerazdvojno vezan sa tim privrednim ciljem je i naučni karakter koji su sve ove ekspedicije imale. U tom pogledu Aleksandar nam se pojavljuje kao jedan od najvećih otkrivača sveta. Plovidba Indom imala je za cilj ne samo da ispita mogućnost vodene veze sa centralnim delovima Carstva, već i da utvrdi da li je ta reka, u kojoj je bilo krokodila i lotosa, bila gornji tok Nila; otkrivanje pomorskog puta između Indijskog Okeana i Persijskog zaliva obogatilo je nauku brojnim podacima o flori i fauni, o prirodi zemalja i mora, o narodima; ekspedicija koja je 332. krenula iz Egipta u Sudan da ispita izvore Nila donela je tačna obaveštenja o tropskim kišama u Abisiniji kao uzroku nilskih poplava; Heraklidova ekspedicija imala je za zadatak da ispita da li je Kaspijsko more otvoreno ili zatvoreno, a s tim u vezi svakako i mogućnost kopnenog puta iz azijskog dela Carstva u evropski; Androstenova ispitivanja na jednom ostrvu u Persijskom zalivu, u vezi s pripremama za plovidbu oko Arabijskog poluostrva, dala su značajna zapažanja o flori, koja je Teofrast iskoristio za svoju geografiju biljaka; rudarski tehničari poslati su u Indiju da tamo istraže rudnike soli, srebra i zlata. Otvaranje istočnih zemalja Grcima, kolonizacija i istraživačke ekspedicije imale su takve posledice po privredni život Istočnog Sredozemlja da se, ne bez razloga, ovo doba upoređuje sa dobom otkrivanja Amerike i njegovih posledica po razvoj Zapadne Evrope.

Od velikog značaja za ekonomsko jedinstvo Carstva i njegovo blagostanje bila je monetarna politika Aleksandra. Pre svega, bacanje u opticaj tezaursanih blaga persijskih careva izazvalo je vidni prosperitet. Odnos zlata i srebra se naglo promenio zbog velikog priliva zlata. Aleksandar je odustao od persijskog bimetalizma i uveo jedinstveno važenje za zlatnu i srebrnu valutu. Kao novčanu jedinicu on nije uzeo persijski darik, već atički novac, čime je dao grčki karakter privredi. Ovaj novac je na prvom mestu bio namenjen potrebama vojnika i grčkih kolonija i preko njih je postao jedinstvena moneta za celo Carstvo, potiskujući sve lokalne novce. Kovanje novca u velikim količinama doprinelo je razvit-

ku novčane razmene i u onim delovima Carstva gde ova ranije nije bila poznata.

Medju najtrajnije posledice Aleksandrovih osvajanja spada i mešanje grčke kulture sa kulturama staroistočnih naroda. Masovnim naseljavanjem Grka i Makedonaca na Istoku grčki jezik i grčka kultura prodiru u sve krajeve Carstva pa i izvan njegovih granica. Grčki jezik - u varijanti atičke koine, jedinstvenog narečja koje je preovladalo kod svih Grka - postao je jezik administracije, jezika nauke i kulture. Neke oblasti Carstva potpuno su helenizirane. Grčka naselja postala su rasadnici grčkog odgoja, grčkog načina života i grčkih pogleda na svet. Međutim, stare civilizacije Istoka nisu mogle ostati bez uticaja na došljake. I sam Aleksandar podlegao je jako privlačnosti egzotične raskoši na koju je naišao u Vaviloniji, Persiji, Indiji. Istočni nazori i verovanja prodirali su i kod Grka, mešali su se sa njihovim pogledima, davali ponekad nov sadržaj njihovoj kulturi.

Utisak koji je Aleksandar ostavio na svoje savremenike i na potonja pokoljenja nema sebi ravnog. On je živio u predanjima svih naroda od Atlanskog Okeana do Indije, narodna mašta mu je pripisivala najveća junaštva i dela, koja niko nije izvršio. Pseudo-Kalistenov Roman o Aleksandru, popularna priča o životu velikog osvajača, prodrila je kod svih evropskih naroda. Prevedena na latinski u vreme Carstva ona se raširila i na Zapadu. Aleksandar je postao jedna od najplemenitijih ličnosti srednjovekovnog viteštva, o njemu se pevalo čak na Islandu. Naročito pak velika bila je njegova slava na Istoku. Hrišćani, Jevreji, muslimani, prihvataju njegovu legendu i unose je u svoja predanja. U preko osamdeset raznih verzija, na dvadesetčetiri jezika, živela je više od dva milenija Priča o Aleksandru.

Nauka nije tako jednodušna u ocenjivanju Aleksandra kao narodna tradicija. Većina naučnika, doduše, makako pomno nastojali da dodju do objektivne istine o njemu, ne mogu da odole čarobnoj moći koja kroz vekove zrači iz njegove ličnosti: on se pokazuje ne samo kao nenadmašni vojnik, državnik i organizator, već i kao filozof na delu, mistični sanjalica i praktični čovek od akcije u isto vreme. Ima, međutim, istoričara koji kao da ne mogu da prihvate da se u jednom čoveku može sjediniti toliko izvanrednih osobina. Priznajući vojnički genije, oni osporavaju Aleksandru druge sposobnosti. U poslednje vreme naročito se primećuje u nauci nasto-

janje da se razne negativne crte Aleksandrova karaktera i nepovoljne pojedinosti iz njegova života, koje su ranije pripisivane kritičarskom zlonamernom stavu ove ili one antičke filozofske škole prema Aleksandru i kao takve ignorisane, prime kao istinite i da se, ne polazeći više od zvanične verzije o Aleksandru kao jedine tačne i pouzdane, nadju istorijska objašnjenja za razne njegove "tirske" postupke. Teško je reći ko je u ovakvim slučajevima više u pravu: narodna tradicija ili istorijska nauka. Čovek nadživljuje sebe kroz svoja dela i kroz uspomene koje o sebi ostavlja. Aleksandrova veličina se odražava u neizbrisivom tragu koji je za sobom ostavio. Mi možemo nastojati da se što više približimo "realnom" Aleksandru - u tome nesumnjivo nauka napreduje - ali Aleksandar neće prestati da bude onakav kakav su ga videli i zamišljali oni koji su s njim dolazili u dodir i oni koji su o njemu slušali i čitali; on će zauvek ostati ono što je od njega stvorila narodna mašta; nedostižni ideal svakog vojskovođe, tvorac novog sveta, novog poretka, nove epohe.

Epitet "aniketos" posvedočen je kod Hiperida I, 32, 3, u vezi sa zahtevom da se podigne statua "Aleksandra kralja nepobedivog boga". Nadimak "Veliki" dali su Aleksandru tek Rimljani, v. Fr. Pfister, Alexander der Grosse. Die Geschichte seines Ruhmes im Lichte seiner Beinamen, Historia 1964, 37 i d.

Politika izjednačenja Makedonaca i Iranaca u vlasti i mešanja naroda predstavlja jednu od bitnih tačaka u ocenjivanju Aleksandrove delatnosti. O njoj su se izjasnili svi istoričari Aleksandrovi; njoj su posvećene mnoge posebne studije, kao: H. Berve, Die Verschmelzungspolitik Alexanders des Grossen, Klio 1938, 135 i d. H.M. de Mauriac, Alexander the Great and the Politics of Hellenism, Journal of the History of Ideas, 1949, 108 i d.; C.A. Robinson, Motivation for Alexanders Universalism, Studies presented to D.M. Robinson I, 1951, 330 sq.; Ph. Merlan, Alexander the Great or Antiphon the Sophist? Class. Philology 45, 1950, 161 i d.; H.S. Baldry, The Idea of the Unity of Mankind, Entretiens sur l'antiquité classique 8, 1962. Up. i oduševljenu opštu karakteristiku Aleksandrova dela koju daje M. Djurić, Aleksandar Makedonski kao ekumenski kosmotvorac, Živa Antika 4, 1954, 16-58.

O trojakom položaju koji je Aleksandar zauzimao kao kralj Makedonaca, hegemon Grka i kralj Azije up. Wilcken, Alexander der Grosse, 229 i d.; Berve, n.d.; Aleksandar kao tvorac svetskog carstva i apsolutne monarhije: Ed. Meyer, Alexander der Grosse und die absolute Monarchie, Kleine Schriften 12, 1924; C.A. Robinson, Alexander the Great and the Oecumene, Hesperia Suppl. VIII 1949, 229; S.I. Kovaljov, Monarhija Aleksandra Makedonskoga, Vestnik drevnej istorii 1949, 4.

Za privredni procvat izazvan Aleksandrovim pohodom i njegovom ekonomskom politikom up. M. Rostovcev, The Social and Economic History of the Hellenistic World I, 1941, 127 i d. i III, 1337 i d.

Kao što nismo u stanju da dobijemo pouzdanu sliku Aleksandrova duhovna bića, tako nismo u mogućnosti da sigurno rekonstruišemo njegov spoljašnji izgled. Saglasnost postoji samo u pogledu njegova mala rasta. Lizipove statue poznajemo iz poznijih kopija. Mnogi portreti predstavljaju idealizovani lik vladara i radovi su vajara koji možda nisu ni videli originalne portrete: F. Pfister, Alexander der Grosse in der bildenden Kunst, Forschungen und Fortschritte 35, 1961, 330 sq., 375 sq.

1000

1000

1000

1000